

NYUGOT.

UTAZÁS KÜLFÖLDÖN.

IRTA

GOROVE ISTVÁN.

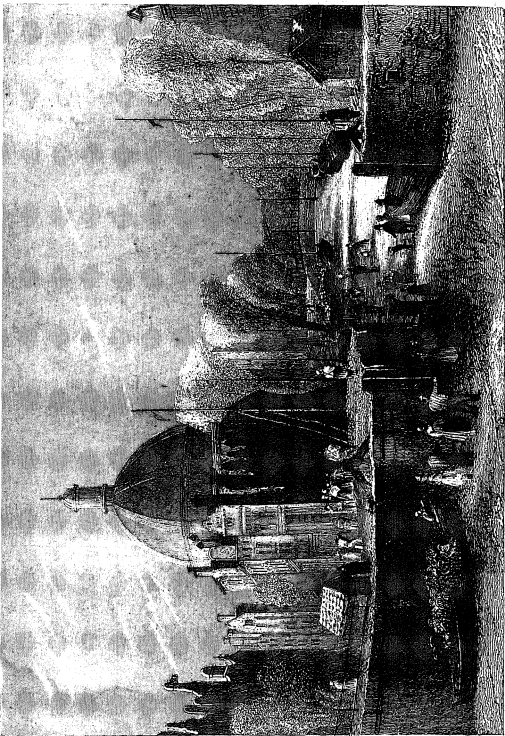
ELSŐ KÖTET.

Amsterdam belsejének képével.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCXLIV.

T A R T A L O M.

I. Salzburg	1
II. Bajor szabadság	5
III. München s a művészet	9
IV. Egy bajor tanácsos	14
V. Ipariskolák	17
VI. München és Pest	20
VII. Augsburg	23
VIII. Augsburgi közönséges ujság	26
IX. List Fridrik	32
X. Sweitz küszöbén	39
XI. Constanz	42
XII. Gözhajói társaság	47
XIII. Zürich	50
XIV. Az üldözöttek	53
XV. Szikla-omlás	56
XVI. Egy est Rigin	59
XVII. Egy reggel Rigin	64
XVIII. Tell kápolna	67
XIX. Luzerni emlék	70
XX. Classicus tó	72
XXI. Altorf, Bürglen és a népgyülési domb	75
XXII. Ördög hidja	79

IV

XXIII. Egy gyalogut	82
XXIV. Brienzi tó	85
XXV. Zuhatag	87
XXVI. Jeges	90
XXVII. Hóroham	93
XXVIII. Havasok	96
XXIX. Viszhang	98
XXX. Bern	101
XXXI. Bern történetéből	103
XXXII. Sweitzi országgyűlés	112
XXXIII. Berni földviszonyok	122
XXXIV. Freiburg. Jesuiták	126
XXXV. Lausanne. Gibbon	128
XXXVI. Genfi tó	131
XXXVII. Genf és fiai	134
XXXVIII. Szent Péter temploma. Ferney	138
XXXIX. Neufchatel — Pierre Pertuis	140
XL. Franciaország szélén	144
XLI. Telegraf	146
XLII. Marechal Sazc emléke	150
XLIII. Egy historiai kérdés	153
XLIV. Baden	161
XLV. Carlsruhe	165
XLVI. Badeni alsó ház	167
XLVII. Sander és Welker	172
XLVIII. Nebenius	176
XLIX. Carlsruhei összművészet	180
L. Vámszövetségi gyűlés	182
LI. Wolfgang Menzel	186
LII. Schiller szobra és Rosenstein	189
LIII. Német nemzetiség s a francziák	194
LIV. Württembergi paraszt	202
LV. Neckar	204
LVI. Heidelberg, német egyetemi ifjuság	207
LVII. Német egyetemek Mittermayer	210

LVIII. Mainzi Dom.....	214
LIX. Mainz Wiesbaden	221
LX. Frankfurt s császárválasztás	224
LXI. Frankfurt nevezetességei	229
LXII. Bingen s a Rajna-dal	233
LXIII. A szép Rajna	238
LXIV. Köln	243
LXV. Aachen	249
LXVI. Hollandi falusi lakok	256
LXVII. Utrecht s a hollandi nők	260
LXVIII. Amsterdam. Királyi palóta. Van Speijk. Dockok Népmulatság	263
LXIX. Képtár	271
LXX. Hollandi tökepénzek, s a magyar kölcsön	275
LXXI. Trekschuit, Broek. Hollandi-tisztaság. Saardam ..	281
LXXII. Harlem, paloták a sivatagon	290
LXXIII. Leyden – s Holland hazafiság	294
LXXIV. Haag – ritkasággyűjtemény a világ minden részéből	299
LXXV. A tengert először látva	305
LXXVI. Hollandi vízmunkálatok. És téglautak	308
LXXVII. Rotterdam	314
LXXVIII. Brüsseli műkiállítás	317

NYOMTATÁSI HIBÁK.

lap	sor	olvasd
3	22	Zrínyről
15	14	megosszuk
45	19	Latzkofyt
55	2	Tocqueville
60	7	ember eredetiségében
65	13	tővénel
75	9	morgarteni
78	10	osztálya
82	utolsó	a szószerket
97	utolsó	nem vivök
111	16	megkezdé
114	22	nélkül ;
120	17	itt él
121	2	világba készítményeivel,
123	8	Hasli
132	17	ismét milly
135	11	bevéteczikke
136	5, 6	köszönhetni
144	10	az ifju hosszu haju sweitzi,
146	2, 3	összeszött egészen
„	15	fel ezer láb
166	9	ekkor már
170	23	Dutlingert ;
182	12	lapjai
183	utolsó	Archivben
214	8	a pénz
216	23	az ablakon ;
222	20	centruma
226	7	Ganerbschafté ;
238	5	ne felejtjük
„	11, 12	szép menyasszonyért meredek sziklára felvágató lovagok, ellenség

BARÁTIM, EGY SZÓT!

Mint gyermekre reám is szálla az ősi hit: extra Hungariam non est vita. Jött egy hatalmas kéz s mint Borgia Gennaro-ja kedves képzetim homlokfaláról leüté a non-t. Megdöbbsentem. Elhulla mellettem előbbi hitem, és sirjéről számomra keserü érzetek sarjadoztak föl, de velök sarjadzott a vágy, látni a népeket, helyek nálunk nagyobbak boldogabbak. Azért tehát, s hogy tanuljak tökélyeiken, mint hiányaikon, és azért, hogy lássak szelid völgyeket, s hóleplü bérczeket, csendes tavakat s zúgó tengert, a bérczek fiának szerény hajlékát, s a hatalmasnak nagy magas várait, palotáit, és hogy legyek rövid: lássam azt, mit a természet millio változatban a halhatatlanságnak teremtett, s mit ember nagyszerűt és bámulatost mutathat, mit elösvont az ős idők sirjából, mit megörzött, mint ősei hagyványait, mire mint saját alkotmányára, büszkén föltekiñt, igen ezért mentem én külföldre utazni.

Én is szeretnék menni utazni — mondják sokan nálunk — mondják s ott látjuk őket a mindennapi élet ösvényein. — Barátim, nincs mit mondanom azoknak, kik apró nehézségek előtt elhajlanak, de kérdem: olyan volt-e vágy, melly nő, mint a bércz tölgye a, völgy folyama — olyan-e, mint a bánász reménye, melly kíséri azt a szirtek éjkebelén, nem törvén meg a meddő erek közt; vagy volt-e olyan, mint az anyaszeretet, melly megta- karítja a filléreket gyermekének s önszükségeit fedezet- len hagyja — oh, ha ilyen volna, megszázsoroztatnék utazóink száma.

Aztán boldogtalanok is vagyunk mi. — Hol van a tenger, melly hullámzajával kebelére felcsábitana — el a bizonytalan távolba, az embernem bölcsőhonjai, vagy a zajos civilisatio felé? pillanatunk elhal a rónák semmijén, bérczeink közt tehetlen, szegény nép lakik, élünk egy- hangúlag kisszerűn. — Nem így nyugoton — ez tapasztalatit hozza Azsia mély öléről, az Indek s Affghanok honjából — az kincseit Jávából, Archangelből; ez átvi- torlázott a forró egyenlítőn, az a földcsarkok jégcsirtjei között sajkázott; ez látta az erdők királyát szabadban rohanni, az hallotta a világ legnagyobb zuhatagát; ez a libanoni czedrusok árnyaiban nyugodott, az szabadban szedte a cactusok virágait; ez romjain ült Memphisnek, Ellorának, az a washingtoni capitolium termeit járta meg; ez nyugot legnagyobb embereivel, az a sivatagok

és szigetek vad fiaival barátkozott. — A mi életünk változatlan — egyhangu.

De az ég mentsen, hogy ez által idegenséget öntöttem volna honfikebelekbe a hon iránt — oh, ha lehetne, idegenséget öntenék azok iránt, kik ész-, vagy onnerejüket megfosztják hazánktól, élvén akárhol, csak nem annak határai közt. E hon a mienk sivatagjaival, mint kopár szikláival, járatlan erdeivel, mint mocsáraival, s ezt ápolnunk, mivelnünk kell; de oda volt szózatom irányozva, bár kibontakozván változatlan életünk kötelékeiből, ti leginkább ifjak mennétek a nyugotra, hogy eltanulnátok annak népeitől azt, mi nagyra emelte azokat, hogyha majd meghívák lesztek a hon ügyeit kezelni, tapasztalásaitokkal ápoljátok azokat.

És most nyujtsátok baráti jobbotokat, és halljatok. — Egyszerű leendő utazásom elbeszélése, s azért szálljatok le a magas igények mezejéről, s képzeljétek csak úgy, mintha ülvén árnyas tölgy alatt, vagy járván kertben vagy réteken, vagy őszi estén a kandalló lángjai körül utazási emlékeimből egyszerűen olyakat beszélnek el, mellyeken gondolatim leginkább megállapodtak, érzeteim legédesebben időztek.

Iratom sem mint utazási kézi könyvet, sem mint földleirást, vagy statisticát nem használhatnátok, mert ez annyiszor megirtnak ismélője lenni nem akartam, de osztottam igen is a magyar irónak sorsát, és eltemettem

gondolataimnak nagy részét, mielőtt megszülemlettek, s ha néhol a megmaradtakat nem elég világosaknak találándjátok, tulajdonítsátok a magyar írónak; nekem bocsásatok meg.

Az első kötetben főkép elmélkedéseket, a másodikban főkép statutári fejtegetéseket fogtok találni. — Az első kötet Sweitzot, déli Németországot s a Németalföldet, a második Angol- és Frankhont fogja tárgyalni.

És most isten veletek!

NÉMETHON, SVEITZ, NÉMETALFÖLD.

I.

SALZBURG.

Junius 25. 1812.

Nem kell, hogy az események viharzó hatalma hozza meg országok, népek alkonyát, eljö az, miként eljö az éj, a tél, a hervadat. Salzburg felett sem dült viharos eseményfelleg. Az ezer báju völgyben legnagyobb báj önmaga sok százados életében fejlett, virágzott, érett. Lettek nagy magas házai, szép tágas térei, utcái, fényes palotái, nagyszerű középületei, roppant s gazdag egyházai, lett művészete, kereskedése. — De most jön az alkony, mozgalma csendesül, palotáinak fénye halványodik, egyházai kincse apad, fellegvára néptelenül, téerein elborul a fű.

Salzburg jelen élete, az évnek szép szelid ősze; de legyen ez szelid és szép, csak nap nap után lehervad a zöld levél, elárvul a lomb, pedig meztlen lomb alatt nem találunk, őszkor nem keresünk árnyat.

Nem mondom, hogy Salzburg egyhangu életet élt, változatlant, nagyszerűség nélkülít, de kicsinyded ország, nem mutat jelenetet, melly megállapodásra birná

a történetolvasót; ebből azt akartam értetni, hogy ide semmi nagy érzelemmel nem vándoroltunk el, s noha szent ihleménnyel állottunk Mozart születése helyén, de fellángolása érzelmeinknek más helyekre maradt.

Másodszor álltam most e vártetőn, közepén a bájoló természetnek, mellynek minden pontjához csak gyenge lelketlen váz legszebb műve Claude-Lorainnek, Kuipernek, Poussinnek; emlékem egy bájos képpel gazdagult, de mielőtt életvalójától megváltam, még egyszer áttekintém a lábaim alatt elterülő várost, s pillanatim minden perczben uj uj egyházat öleltek fel, — megszámlálám, — s huszonnégyet találtam. Huszonnégy egyház s tizezer lakó. Ha ez egy adatot előre bocsájtom, tudjátok, hogy Salzburg a középkor városa. Érdemes-e bámulatra e kor, nem példa-e e buzgalom, melly ennyi s illy művekben testesíté meg magát. Hasztalan! ekkor a kebel bálványa a vallás volt, s ez elkormosuló falakon tanulhatjuk, mi mélynek kell lenni a szenvedélynek, a buzgalomnak, melly több akar lenni, mint átfutó szél, letűnő fény, melly eszméjének hüvelyt, nem időszakokra, de örökségre alkot.

Egy részt e jelenet megfejthető a kor életelvéből, ott minden áldozat, minden szenvedő köny, minden fillér az öröklét számoló könyvébe jegyeztetik fel, — és ebben fekszik korunk s ama kor működésének végkülönbsége. Korunkban minden szenvedés, szabadság, mint

élet, kitartás, mint szilárdság, minden, mi áldozat a csillag-eszmének, fekete festékkel halvány papirosra iratik.

Soknak elég volna jutalmul hontársainak becsülte-tése, de eljő az irigység, a rágalom, a kisszerűség, leggyakrabban a mellőzés; jönnek a mindennapi lelkek, s egyben mint másban nem egy tettforrást apasztanak el.

Soknak elég volna szemlélni a kö- és ércszobrokat, jelicit az érdemméltánylatnak; de jő a pártvihar s vele a rombolás, jönnek az emberek, magok vagy gyermekeik, s elzuzzák azokat, — és ismét más tettforrás apadott el.

Legtöbbet elszáraszt a hizelgés, az igaztalanság, midőn érdemetlennek osztogat emléket, — s kik azok, kiket még nyomor, éhség és sok más testi kín sem csüggeszt el?

Azt gondolnátok pedig, hogy a tettrugók ez osztályzása után majd alig lesznek bajnokai a kor eszméjének, azt gondolnátok, hogy többé jellemet, erényt, feláldozást keresnünk hasztalan?

Nagy jellemeket találhattok a francia történetben. — A lengyel események szeméitek előtt folytak le — később szólani fogok a holland Zrinytól, Van Speijkról. A leonszigeti 500 spanyol hős, s vezérök Riego olly elszántságot mutat, melly az első kereszténység legkitünőbb jelenete mellé állitható — Canaris és Pepinis, s a harmincz görög, kik a gyújtó hajón bizonyos halálnak

mentek elébe — Bozaris, Rigas és más számtalanok, kiknek nevöket a történet fel sem jegyzé, egy mély buzgalomnak áldozataul hullottak el.

S kérlek, barátim, magyarázzátok meg ezt, keressetek ösztönt, melly a könyeket és keservet előre megédesíté, melly előre írt adott a sebekre, melly előre elfelejté a számüzöttel honját; mondjátok, dicskereset, midőn gyalázat éri az elszántságot, mondjátok hiuság, midőn valaki éltét hozza áldozatul. Semmi egyéb, mint mély meggyőződés, melly a kebelben fogamzik, mint szirt alatt nő az ércz, mint ég alatt a tölgy.

II.

BAJOR SZABADSÁG.

Junius 26.

Nem hiszek minden rágalomnak Bajorországról — szemtanuja akarok lenni a dolgok menetének, és diadallal hozom vissza onnét az eredeti képet, mellyen eleven színekben fürdik a szabadság napja; ismétlém magamban, midőn a vámháznál igen gyöngéden vizsgálták meg holminkat. Pogyászunk csak felnyitatték, és minden kutatás nélkül záraték vissza. — „Ez már alkotmányos föld,“ s lelkem boruja felderült — midőn gyermekkoromban Pölitz Károly Henrik Lajos statustudományait olvastam s láttam, hogy a bajor alkotmányt 9 egész lapon adja elő, a magyart pedig harmadfél sorban, azt hittem, annál alkotmányosb ország a bajor a miénknél, mennél több sort irt róla Pölitz, és ha Börne nem jö Pölitz után, s én nem vagyok hat évvel öregebb, talán még ma is azt hinném; de most néhány napi utam után hűtlenségem szemrehányásával közelite hozzám a gyermeki hit, „egy tény megezáfol millio szót, rágalmat“ sűgá, és én kezdve bánni

megtántorodásom, kifeszítém szük tüdőmet, hogy annál szabadabban lihegjem be az alkotmány ambrozyas fuvalatát. Első állomásunk Wagging. Betértünk a vendéglőbe. — Itten vagy ötven jámbor bajor, egy pár szäz seres pohár, vig kedély, zene, mulatozás zaj nélkül, és az Augsburger Abendzeitung 170. száma 18. juniusról. — Egy czikket közlök belöle :

„Gestern vormittags hatte auf dem königlichen Kreis- und Stadtgerichte bei offenen Thüren von einem Individuum Abbite vor dem Bildnisse Seiner Majestät des Königs wegen Majestätsbeleidigung bei versammeltem Senate stehend statt. — Der Verurtheilte war auf freiem Fusse processirt worden und hat nun noch zwei Monate Gefängniss-Strafe zu bestehen.“

Olvastam és hallgattam, és mivel elközelge az est, Waggingtól megváltam — elvonulva a kocsiszegletbe, bevontam mellemet, és a jó bajor lég csendes élve helyett leedtettem a görög Morpheust pilláimra, s mig osztrák kocsisunk lassudan döczögött előre, én sebesen álestem az álom karjai közö.

Midön mi itthon külföldre gondolunk, vagy midön otthon reánk gondolnak, külföldön utazókra: azt hisszük, hogy az utasnak minden pillanatban ezer meg ezer tapasztalás tapad öt érzékéhez és eszéhez, s ezért, hogyha haza jövünk, képzelem, mennyire fognak elárasztani jó véleményökkel, hogy mennyi tapasztalással utaztunk, ezt

előre köszönöm részemről — azonban én félnapja és egy éjszakája még igen keveset tapasztaltam. Ime elmondom.

Hogy soha osztrák fuvarossal többé utazni nem fogok, mert ez végtelen lassu haladás a legjobb uton is.

Hogy az ut Salzburgtól Münchenig meglehetősen unalmas, — igaz, nekem, alföldi embernek, ezt mondanom nem volna legnagyobb jogom — de lehetlen nem mondanom ki Ischl és Salzburg környékéről jövök, ki Sweitzba készülök s látni akarom a Rajnát.

Hogy a földek soványak — ezt mégis a tiszamelléki embernek mondani szabad, s hogy a földgazdaság leginkább rozs-, árpa- és zab-termesztés körül forog, s még egy czikk s ez — komló, — ki legyen annyira járatlan a világismeretben, hogy ne tudná, hogy a németnek s főkép a bajornak eleme a sör? én szomoruan tapasztalom, barátim, s feljegyzem mint tapasztalást: ha meg kell utaznatok Bajorországot ez irányban, vegyetek magatoknak egy poharat, magatokkal viendőt, mert a sörnek annyira kizáró tulajdona minden pohár Bajorországban, hogy ki isten tiszta adományával, a kristálytisza vízzel szokta fürösztelni ajkait, azt csak a sör büzös boszúja közt teheti. — Azonban a német nép józan nép, s nem levén bora, csak azért iszik sört, hogy az maradjon. — Nem tudom mellyik angol lapban olvastam egykor, hogy a német népnek sajtóválasztás, és minden jogát elveheted

büntelen, de ha sörét bántod, fejedhez vágja a poharat, — feltett szándokom népjellemről ítéletet nem hozni, csak ez angol észrevételt akartam elbeszélni nektek.

Hogy az országutak jók, de keskenyek, nagyobb részt s hol legszélesbek 4 ölesek, ebből kettőt tanulhatunk, először: hogy az utakat nem kell olly keskenyeknek csinálni, mint Bajorországban, másodszor: hogy nem olly széleseknek mint nálunk — némelly táblabiró még most is azt hiszi, hogy olly széleseknek kell lenni, hogy két hat-ökrös szénás szekér egymást kényelmesen megcomplementirozhassa, szép—szép a nép ostobaságának száz-ezreket hozni áldozatul, ha utaink nem volnának olly szélesek, már három annyi, és háromszor olly jók volnának.

III.

MÜNCHEN S A MŰVÉSZET.

Junius 30.

Harmad napja már, hogy Münchenben vagyunk — e három nap a művészeti élvek napja volt, — és ha még háromszáz nap lennénk, mind azé volna. — Gyönyörrel jöttem mentem gyűjteményekbe, intézetekbe, egyházakba; kéjben fürösztém a színek harmoniáján szemeim, el-elámultam szobrok, épületek előtt, és mégis keblem jéghideg, — emlékem csillogó képeire mint fátyol ráborul az elmélet kérlelhetlen logicája; mindig elhamvad keblemben a szikra, mellyet nőarcz meggyulaszt, mellyet női tulajdonok táplálni nem képesek. Ott vannak tehát készen készülöben a roppant művek néhány évnek tündérszüleményei — ott áll a nagy királyi palota, egyik homlokán Palladio által idomitott görög, másikán a florenci pittai palotai izlés, ott a XI. századi byzanti kápolna, a Lajos egyháza s Bonifacz-basilika, mind ke-

leti stylben — ott az Au külvárosban a székegyház új germán (goth) mű; egész vonal (Lajos-utcza) középületek, minők: könyvtár, vak, asszonyegyleti intézetek, egyetem, a XIV. század orgagnai modorában, ott a dús képtár, benne izletes rendben Tizianok, Dominichinok, Carlo Dolcek, Van Dykek, Holbeinek, Rubensek, Dürererek, Claude Lorrainek, Poussinek — ott a szobortár antique műveivel gyönyörű szép ó görög modorban, ott a két Maximilián emlékszobra, ott obelisk, ott arcadok, bazar, kert s mind teméntelen fényvel — csillogással; mindez műve Lajos királynak.

München nem fővárosa Bajorországnak, de lakvárosa Lajos királynak.

Hatalmas geniek, királyi pólyák, vagy egyszerű bölcsökből kerülnek fel, egy, magok után ragadnak egész népeket, irányt adnak jelennek s jövőnek kényök szerint, — nem térek vissza a történetre, a mindenki előtt nyílt könyvre — de azt mondom, ez lehet harcz, béke, tudomány, művészet, vallás, szabadság s bár mi más. — Lajos királynak elve: állandóbb a béke babérja, mint a harczé, ebben alkalmasint az egész civilisált világ követendi — de ő e békét épen úgy használja művészeti hódításaira, mint Napoleon népek-, országokéra. Napoleonnak kísérete Soult, Bertrand, Lannes, Moncey stb. mindannyi tábornagyok. Lajosé Swanthaler, Stieglmayer, Cornelius, Hess, Gaertner, Klenze; s jól van — de kérdem:

hol van ma a népszellem-irányban ama kigyuló, elmélyedő poesis, melly művészetekben szokta kivirágzani magát. Legköltőibb nép a görög volt, de ez nemcsak élesen kinyomott étellel bírt, mi irányt adott a művészeteknek mindenféle használataikban, de maga a természet millio bája: a sutlogó patak, völgyek, barlangok, felmagasuló hegyek, átlehelték a népbe ezer bájaikat, mintha csak visszasugárzása lett volna a népművészete a költői természetnek. — Miként fognám mondani, hogy korunknak egy hatalmas iránya, tyusa nincsen? — van, de ezt meg kell érteni, s épen ez, mit Lajos király meg nem értett, pedig igen könnyű volt — hisz ezer csatákban hirdette magát, hisz a német fegyvernek is ez szerezte meg a diadalt, és most e hatalmas koriránynak elébe áll Lajos király, és átkényszeríti más ösvényre, mellyen virágok illatoznak, mellyen árnyak nyujtanak hűs léget, mellyen könnyű léptekkel haladhatni -- ugy képzelem, mintha rábeszéléné a német népet: ne menjetek a tengerre, — azon vészes hullámok duhnak, jertek ide a szép tavacs-kára, jertek e kis csolnakba, ez apró vitorlás hajókba, jertek, számotokra készítettem; és barátim, tudjuk, mennyire engedé át magát a német nép, mennyire átrezgett minden idegén a hatalmas korszózat ereje, azért mondjuk: nem kellene elfordítani fejlődését, melly belőle nagyot, hatalmast fejtett volna ki, — nagyobbbat mint bármelley népe a széles világnak -- és ha leendett nemzeti élete,

melly minden tagját áthatotta, s ha e nemzeti életnek
 basisa leendett közös, és egyetemes, akkor virult volna
 csak fel a művészet, igazi népéleti elemeivel — a német
 népnek szabadnak kellett volna lenni, melly eszméi kin-
 cseit, tett-erejét háborítlanul képezné, és hatalmasnak,
 melly zászlóival a világ minden részét megüdvöznél, és
 ekkor fogott volna önmagából kifejlődni nagyobb erővel,
 állandóbb elemekkel egy igazán nemzeti művészet; mit
 látunk itt most — visszacsengi, sugározza-e a nemzeti
 életet a német művészet, például itt Münchenben? azt
 sem mi létez? *Cornelius* utolsó itéletet rubensi
 eszmedússággal és modorban, *Hess* szent Bonifacius
 életét gyönyörű frescon festi — *Stieglmayer* a bajor
 választó fejedelmek szobrait önti — ó-görög, byzanti,
 german, olasz izletben építenek. — A bajor művészet-
 ben nemzeti elem nincs, benne Lajos király szelleme,
 akarata él — — ez az tehát, hogy nem tudok meghaj-
 lani érdeme előtt, mert a művészet fejlődése rovására
 történik a németélet fejlődésének s mi fog történni ké-
 sőbb? — Lajos király elhanyaglik, megszűnik fölülről
 a felhő leharmatozni a művészetre, ez pedig elszárad,
 mert alant a föld, mellyben tenyészett, soványan ha-
 gyatékk, s mert maga a növény is a földtől idegen. —
 Jaj a vállalatnak, intézménynek, melly egy ember korára
 van szorítva. Mi más művekét alkothatott volna egy
 tollvonás a lipcei csata után, mi roppant magasságra

emelendhette e népet egy elhatározott akarat Paris bevétele után? Az idők elmúltak, barátim, s félek: a h a m b a c h i ünnep egy végső felcsillogása volt az elhamvadó német nemzeti lét üszkeinek.

IV.

EGY BAJOR TANÁCSOS.

Julius 3.

Meglátogattuk N— tanácsnokot. Az ember mégis csak kissé önző — én a bajor s német viszonyokról, ő a magyarokról beszéle örömeztobb, így alig tudtam át-édesgetni a térre, mellyen én szeretteminkább találkozni vele; — kérdé a többek közt: „a Kárpátok önöknél még mindig nincsenek megerősítve? és nem érzik-e ennek szükségét?” — „Uram, felelém, mi Belgrádot többé nem birjuk, Oláh- s Moldvaországokban mák befolyásunk sincs, délnek és keletnek orosz biztosok dictálják a czári akaratot, a Kárpátokon tul a lengyel nemzet csak egy gyöngye töredéke él még, és mégis, uram, nem tudnám mondani, mi ovószert alkottunk az elközelgő vész ellen,“ — Lássátok, barátim, mennyire aggódnak irántunk külföldön. —

Tudom jól s vétkezném, ha pillanatig kétkedném, hogy e földön minden honfikebel egy vár, mellyet az éjszaki ellenségnek elzúzni kellene; de van a hősi bukásnak is

elég példája a történetben, s mi, vagy utódaink eljátszhatnók a világ sympathiái közt Thermopylát, Szigetet; de ha egy mély férfias érzelem volna is, a jövőbe a tudattal nézni, hogy csak mindnyájunk életáldozatán lehetne urrá más e földön; mégis nekünk nem szabad csak ez egyre támaszkodnunk, midőn felidézzük a jövők titkait, nekünk kell tennünk azt, mi kezeinkhez legközelebb áll, és kitudja, akkint fog-e jönni az idő és vész, mint azt képzelni szeretnők — kimérhetjük-e a látolságot, ki a lépteket? mindez bizonytalan, bizonytalanságra pedig bizni sorsát egy népnek és nemzetnek annyi, mint félig megérdemlenni a bukást. Én itt csak egy villanyhárítót látok, melly a felhők mennyköveit egyenkint lefossa. Arra, hogy megfosszuk jogainkat a szánakozó emberi részvéttől, egész a politikai számtanig minden okok felhozattak már; de én nyomosabb-, siettetőbbet nem ismerek, mint azt, ha elkövetkeznének éjszak felől a vészek napjai, e nemzet már jogban, szabadságban ellenök mint egy ember álljon — ha szóltok, adjunk-e ez vagy amaz osztálynak községi, képviseleti, eskütszéki vagy bármelly jogot, mondjátok reá, hogy össze kell forrasztani a nemzetet, hogy ha eljő az óriás, ne legyen mit adnia, mit nem birna; rövidebben, hogy legyen vesztenie minden, nyernie semmi. — Igen, ez nekünk legerősb védökünk, midőn népi irányzatokkal vádoltatunk, s e kérdésben fekszik legnagyobb fegyverünk

— meg fogjátok-e óvni e hont éjszak ellen, ti maroknyi néptöredék? Aristocratia mindenkor tudott hősileg meghalni, de élni nem; és késnünk sem lehet, mert midőn meg fogják kopogtatni ajtónkat, készen kell lennünk a munkával — és akkor a hongyülés szólítson fel minden fegyverfogó fiut, és ez lesz az erősség a Kárpátokon, s a Száva partjain, és ekkor ismételje, kinek eszébe jő, Vaublanc szavait XVI. Lajos előtt. Nem tudjuk, mikint védendi magát a beövezett Parissal a franczia nemzet, de azt feljegyzé a történet, hogy az őskor bilincseit összetört nemzet a dühöngő coalitiót megverte.

V.

IPAR ISKOLÁK.

Julius 1.

Meglátogattam az összművészeti és műipar-iskolákat — tanítóikról, tehetségeikről nem itélek, hallgatók, minő pártfogolásban részesülnek a kormány részéről; de a szemlélet s eredmény csakugyan nyomoru. — Elöttem fekszenek a 184°/₁ hivatalos jelentések; az összművészeti intézetnek ez évben 69 rendes tanulója, vendég-hallgatója 76, a műipar-iskolának 201 tanulója. Gyűjteményeik, hasonlóképen, azokhoz, mellyeket Bécsben s később Némethonban láttam, szegények.

N. az öreg tanácsnok nézete az iskolákról, hogy ezeknek nem megelőzni, de kísérteni kell a műipart s ez állítás kiforgathatlan abban az értelemben, hogy iskolák soha sem fognak, hol nem létezik, műipart teremteni, mert ennek létrehozatala ezer nemzet gazdasági viszonytól függ, mellyek ha szerencsésen oldatnak meg, önkényt vonják mint érzett szükség fedezményét, a műipari nevelést.

Bajorország földművelő ország, a világkereskedés a német nép számára még csekély mértékben létez, s ennek vibrációja előbb elhalt, míg ide elért volna, s meglehet, ez oka, hogy három összművészeti intézete, tizenhét reáliskolája nem teszi meg a hatást, mit természetéből kifejteni a status feladata; de ez okot elhárítani csakugyan épen úgy áll a hatalmában Lajos királynak, mint áll a prozai természetű nép képző tehetségeiből mint varázsvessző által fölkelteni a művészetnek ezer remekét — de a status élete nem szinpad, hol a sugólyukból lehessen behelleni mindenkinek viszonyokat, eseményeket, — szabad országban mindenki kebléből meríti a véleményt, ez anyját a tényeknek, s hahogy szemközt fölemelt arczczal találkoznak a vélemények, semmi más nem segít rajtunk, mint ha részünkön van a jog s az igazság. De Lajos királynak jobban tetszik andalogni a néma szobor- s képcsarnokokban, mint a szabad szószékről hallani nyers igazságokat. Erős kéz kell egy országviszonyait rendezni, és az ártatlan szelid természetű nevelés erre nem mindenkor elegendő, s valamint nálunk, úgy mindenhol csalatkoznak azok, kik a nevelést panacetumnak tekintik. Erős és nagy nemzetet alkotmányos institutiók nevelnek csak és semmi más, mellyekkel jár, hogy ekkor a nemzet maga gondolkozzék magáról.

Mondják még, hogy Lajos király nem akar egy tömült középosztály alakítására emeltyüt használni, mert

például Franciaországban nem mutatta magát barátjának az autocratiai rendszernek; de az, hogy a rajnai tartományokban a Rendek által reáliskolákra tett ajánlatra jóváhagyását megtagadá, tán más, előttem ösmeretlen okból származhatott.

Különben mi viszonyban áll e középosztály a statushatalomhoz, lesz alkalmam szólani máskor, elmulasztani pedig nem fogom, mert tisztába kell hozni a történet tanuságait, mellyek a műiparüzőt majd szabad, majd szolgai lelkiületünek mutatják, hogy tájékozni tudjuk magunkat e változatos történetjelenetek között.

Nem válhatok el pedig e tárgytól a nélkül, hogy pár szót ne szóljak nemzetem érdekében. — Nálunk azért szükség a műipari nevelés, hogy ez osztálynak idegen elemü fejlődését nemzeti irányok felé fordíthassa.

VI.

MÜNCHEN ÉS PEST.

Julius 1.

Münchennek izletes nagyszerű középületei vannak, Budapestnek középületei roskadozó ős kolostorok — országházunk, helytartó tanácsunk, kincstárunk, egyetemünk az eltörlött Pál és Jesus rendieké, könyvtárunk a ferenczieké.

Nemzeti színházunk mint egyházak vallásüldözési korban udvarban magtár megett — Münchennek színháza legszebb téren diszlik.

Főpostánk egy nyomoru zugban bérben lakozik — a müncheni posta a királyi palotával szemben áll.

Királyi curiánk mint szétszaggatott test tagjai a városban elszórvák, nemzeti academiánk, nemzeti casinóink házbért fizetnek, museumunk csak valahára elkészül, — lesz benne három szobor, 140 kép, néhány fegyver, pénz, kő és sok könyv.

Iparműkiállításunknak Emmerling jó akarata nyújtott helyet; — Münchennek e célra roppant épülete van.

Bankunk öt—hat szobában nyomorog. — Münchennek bankja, szemben a Lajos-utczával, igen nagy épület, — de, barátim, ha a párhuzamot el kezdtük vonni, tovább is kell nyujtanunk: — tudjátok, hogy a franczia színházakban több darabot adnak ugyanazon este, de a közönséget soha sem eresztik el szomorú játékkal — én sem bocsájtalak el benneteket így, — folytassuk.

München 4, Budapest 15 milliónak gyűlhelye. Münchennek van művészete, melly szereti a csendet s nyugalmat, Budapestnek van kereskedése, melly zajban, mozgásban éli magát.

Münchennek van kis folyója, melly malmokat hajt, — Budapest alatt Europa legnagyobb folyója hömpölyg, mellyet nem sokára 100 gőzös hasít.

Münchenben három—négy millio érdeke intéztetik némán vagy csendesen, — Budapesten 12 millio sorsának készítetik a jövődö.

Münchenben Némethonnak kicsiny töredékü s halvány színü élete foly, — Budapest maholnap az europai civilisatiót fogja a kelettel közvetíteni, egyik karjával benyul, hogy vegye a civilisatiót, másikkal le, hogy adjon a szürkülő kelet méhébe.

München élete egy ember életétől, Budapesté egy nemzetétől függ; Münchennek egy szintelen politicalai lapja, Budapestnek hat politicalai lapja van, mellyeknek mindegyikében legzajosabban közöltetnek a' nemzeti érdekek.

München egyetemében főleg statushivatalnokok — Budapesten egy nagy egyetem, mellyben alkotmányos fiak képezik magokat.

Innen van, barátim, hogy Münchenben csend az utczákon, nyugalom a közhelyeken — hogy kevesebb ember, kevesb szekér tolong rajtok, hogy raktárai csekélyebbek, boltjai szegényebbek, bérkocsisai lassan döcögők, kávéházai kevesek, nem látogatottak.

Hogy Münchennek népessége 95, Budapesté 120, oda mutat, hogy annak szaporodni nem lehet, hogy Budapestnek jövő népe 4—500 ezer.

Münchennek középületei nagyok, Budapestnek magány épületei hasonlítlanul nagyobbak, diszesbek.

VII.

AUGSBURG.

Julius 2.

Város, mellyre a világsors hullámival borult, s ragadó ölében vitte az előbbi nagyság öröknek vélt alkatrészeit. — Augsburg, a büszke birodalmi város, a független állomány, Bajorország egyik községévé süllyedett, s most ha midőn az eseményözön után megjelenünk falai között, miként találjuk? házai megürülnek, utczái néptelenülnek, mozgalma enyészik, csendje nő, népszabadsága elveszett, dicsősége elhalaványodott, patriciusai az egyenlőség árjában letűntek, helyöket nem jött pótolni nagy néperő, felfegyverzetten a szétszórt kincsek hatalmával; Németország történet-geniusa mást határozott, midőn Némethonban, a nagy építményben, csak kevés terembe hatott a sugaros világ, és sokban hideg vak éj uralt; nem metszének ablakot a sokban, de bevakolák a kevésben is a létezőt, és így lön egyenlő hideg éj az egészben, és mégis, barátim, ez egyenlőség; — de ha egykor ránk is így hatna az egyenlőség, ha nálunk

sem birna emelő, de sujtó, lealázó erővel, akkor azt mondanók: átok reád egyenlőség, — mind e mellett Augsburg a bajor országgyűlésre két követet küld.

Augsburg egy aggastyán, kinek emlékezete sok százados történet, pedig ki közelite valaha aggastyánhoz a nélkül, hogy ártatlan vágy nem lepé meg ösmerni életének történetét? így voltam én, felnyitottam a sok százados történetet, és ott mindjárt a sik téren, még kinn a kapun, ott az első lapokon, hol Augsburgnak életfolyama forrásából megindult, ott párosulva lelém nemzetünk életének nagy eseményeit, értem a két augsburgi csatát, az elsőt 910-ben, melly diadalmat szerzett a magyar fegyvernek, s mellyet olly szépen elénekelt a tán nem örökre elnémult epicus költőnk a kedves Czuczor, a másikat 955-ben, melly veszítve lön.

Különös, milly eldöntő hatálya volt kis nemzetünknek az óriási nép sorsára épen fejlődése első fokán, — írva van a történetben, hogy nemzetünk ifju, nyers erejének hatalma által megrázaték a Rómadöntő nép, s hogy e kicsiny, de erőszakos özön ellen először építe bástyákat, várakat, ezek lőnek a városok, honnét fejlődék a szabad élet, honnét a világtörténet leghatályosb lökéseit nyeré; de természetes, hogy ebből nem fonok érdemkoszorut nemzetem homlokára, csak egyet jegyzek meg, mi majd a szemrehányások keserű legiói közt mint vigasztünjék fel. Kezdetét a német polgárosodás épen a korban

veszi, mellyben veszi a magyar, és ki lehetne mutatni, hogy e fejlődés a két nép között majdnem párhuzamosan haladt, sőt vannak momentumok, mellyekben előtte állott; de nem volt-e elég 180 éves létérti küzdés, hol a nemzet-erő csaták sikjain patakza el, hogy elmaradjunk egyben-másban, műveiben a békének, mit annyi milliók életével megvásárlani nem bíránk.

VIII.

AUGSBURGI KÖZÖNSÉGES UJSÁG.

Julius 4.

Hány ember ásitozza át nálunk az időt, kezében egy német political lap, hány ember használja emésztetmozdító szerül kövér ebédje után annak olvasmányát; hány embernek vágya vagy életfeladata oszlik fel öreg napjaira nyugalmas városban, sűrű füst-tengerben, sokszor zene mellett olvasni át nap nap után e political lapot? — de ez urak csendes élvét megzavarni nem akarom. — Nem hozzájok, de hozzátok szólok, barátim, kik örömetst haladtok egy fonál után az embernem története kigyózásai közt, kik örömetst indulnátok egy lámpa után a megterhesült események légkörében, — hozzátok szólok, barátim, kiknek zászlói mindkét lapján egy a felirás, bár merre lengesse szél és vihar, — hozzátok, kik szinben nem a fakót, fényben nem a szürkületet, mérsékletben nem a langyost keresitek, hozzátok, kik nem ölelkeztek kigyóval, házórrül nem használtok rókát, fülmilék ellen nem használtok madárijesztőt, terem madarául nem var-

jut; hozzátok, barátim, kiknek szive egyenes, akarata kinyomott, jelleme szilárd.

Augsburgban adatik ki a német közönséges ujság, — meglátogatók műhelyét, láttuk az izzó gyorsajtókat, s én emlékül magammal hoztam egy ivet, csak egyik lapján kinyomottat. A közönséges ujságnak 9—10 ezer előfizetője van, nevezetes részben az osztrák birodalomban. E hirlap tehát a német vélemény egyik vezére?

Kérdezzétek meg egymást, mi színü lap az Allgemeine: — liberal, radical, absolut, constitutionel, aristocrata, democrata, reformer, conservativ? kérdéstökre, hányan lesztek, annyikép felelendetek, pedig e sok közül egy sem.

Ellenfelünk megtámadásai indulatot költenek fel bennünk, véleményosztályosunk mély részvétet, hiszen tudjuk, hogy a világ két táborra van felosztva s mi nem egy zászló alatt harczolunk; de hányszor kezembe veszem e lapot s átvánszorgok rajta, hidegen maradok mindég, hasonlól mint egy szobrász kőraktárában; de a két tábor köztalán kibékitő szerepet játszik a közönséges ujság? — nem; gúnyolja az egyiket, sujtja a másikat, — egyszer diadalát harsogja az egyiknek, másszor bukása felett szánakozó dalt zeng a másiknak; azt mondom, hogy a közönséges ujság pártot zászlói körül gyűjteni soha nem fog, közvéleményt soha nem teremteni; mert tapasztalatra hivatkozom, hogy bár legtöbb

előfizetői az osztrák birodalomban vannak, a közvélemény itt legcsekélyebb talán egész Európában. — Ne mondja senki, hogy részrehajlatlan, mert ekkor csak tényeket kellene előállítani, mint köveket, melyekből majd kifaragná szobrait mindenki, — de ez most nem elég már; s a tények után mégis tisztába jöne mindenki ítéletével, nem; a közönséget tévedésbe kell hozni, s midőn árnyat keres, egyik fától a másikhoz vezetni, míg utóbb egészen kijő az erdőből; nem kell nyugodni engedni az ítélő műszert, de fárasztani, melegíteni és hűteni, hogy soha önállásra ne vergődhessen; mert a közvélemény erő, s ha ki egyszer használta, nem ura többé annak, olyan, mint a lég, melly rohamával egykor éjszak s kelet, máskor dél s nyugot felül pusztit, és ha kinek tetszett egykor az éjszakai vihar, előre készen álljon a dél- s nyugotival is daczolni.

Ha német volnék, igazságosb tudnék lenni iránta, hálát mondanék az 1839—1840-ki hangos fellépésért a francziák ellen, s szeretném benne, hogy e német egység és nagyság egyik tényezője a vámszövetség érdekei mellett harczol, noha ez esetben is gyanakodnám e harczias zaj indokán, mint annak a német kebelben létezni kell, s kérdeném: elfogadná-e eredményeit, ha hosszú harcz után előállandottak? de nekünk magyaroknak még más számolni valónk is van a közönséges ujsággal, — rágalmakkal árasztja el a világot s nyíltan kilép a magyar

haladó párttal. — Némelly német urak egész a csömörig untattak bennünket a mult tizedekben tanácsaikkal alkotmányunk átöntésére, és most, midőn nem ugyan száraz tanácsaik, de önkeblüinkből emelkedett szózatok után az öntés processusát megkezdők, ez oldalról támadjmák eg a nemzetet, most nem tetszik a néperő fejlődése s azért az igazságot elálorczázzák; mert valamint akkor nem tetszett, hogy e nemzet akkor ben egy részben szabad, kívül kegyelt: ugy most nem tetszenék, hogy ben egészen szabad, s kívül kedvelt legyen; ez némelly uraknak nyugtalanságot szerzett, és most mi történik? kockára teszik a nyolczszázados sympathiákat, a képzelt rém miatt kezére játszanak az oroszoknak.

Lehet-e balgábban képviselni német érdeket, mint a közönséges ujság e kérdésben; ostrompontjává engedi át magát a 75ezer négyszeg mértföldnek a hatezer ellen, 60 milliónak kölcsönöz sugallatot az öt ellen, szakadáson dolgozik egy kis nemzet kebelében, s követ hord az óriási épület bástyáihoz. — Balgaság! mi esetben lehetne ártalmas a magyar, bár mennyire erős, a németnek? — e nemzet, melly annyi század óta vele együtt ontja véréit, melly kebelén számos németet ápol? Nem, szakadást kell e nemzet ölen ápolni, hogy legyen gyöngé, és az első vihar megtörje lételét, — nem, délen és éjszokon segíteni a szláverőt, hogy az első conflagratio-ban özönnel boruljon Némethon határáig. Ne mondjátok,

hogy igaztalan nyomáson akartok segíteni, mert e szó, e meggyőződés harangját még eddig alig kongattátok; aztán igen jól tudjátok, hogy minden, mit akarunk, nem egyéb, mint kormányzatunkba nyelvegységet hozni be, — és ha Némethon izzó képzemény csalogatásai után indul, ha a keleti bércekre át akarja szállítani a polgárosodás arany várait, megnépesíteni a sivatagot, — ha a vallási, irodalmi téreken munkálódó erő feleslegét használni akarja: vajon e nagyszerű cselekvényt másként, mint hozzájárultunkkal, teheti? vajon kereskedést másként, mint Dunánkon, üzhet le kelet felé? nincs nemzet, melly keletet a nyugottal jobban közvetíthetné, mint mi, ha kifejlődtünk, mi kelet népe, — de föl kellett idézni a vizsályok geniusát ellenünk, ez emissariusát az éjszagnak, és német asztalnál kelle megvendégelni, és ellenünk gúnyos rágalmas poharat kelle üríteni, vele, vele! ki a német kereskedést a Duna torkolatán meglánczóla, ki a keleti kifejlesztés nagyszerű szerepét a némettől erőszakosan kiragadta.

Ha pedig e lap organja volna Némethon szabadságának, akkor még másokat is kellene mondanunk, akkor még megemlitenők, miként nem volna tán káros, ha itt keleten is fejlődnék szabad alkotmányos nép s vajon fogna-e ártani, ha a szenvedélyesb magyar kebelnek működése, ha melegebb és sebesb vibratiói egy szabad mozgású népnek fel-, visszahatnának a csendesb, hidegebb s

tán azért még mindig nem egészen szabad nép ölére; de az Allgemeinéhez e szavaim nem szólanak.

És én tán el is tértem utazásom elbeszélésétől, de ez észrevételeknek lehetlen volt fel nem tolakodniok, épen itt Augsburghban, épen itt, hol a szerkesztés néhány tagjával értekeztünk; különben, barátim, igaz, hogy a népek közt a sympathia nem egyéb, mint egy búkőny, egy örömmosoly, ki ettől többet vár, megcsalja önmagát és csalatása keserűen fogja magát Varsó omlásánál fölfejteni; de mégis, barátim, a népek ellenszenve edzi az ellenség gyűlöletét, neveli vakmerőségét, fegyvert nyujt kezébe és segít megásni a sírt, és ezért, barátim, ne adja az ég, hogy az antipathiák mételye Europa szivét eláraszsa irántunk, erre munkálni jogunk, kötelességünk.

IX.

LIST FRIDRIK.

Julius 4.

Kit nem érdekelne egy férfi, ki merész tollal, ajkkal megingatja az emberi-nem meggyőződését, ki az előítéletek fellegei közé odaáll, mint villanyhárító, hogy egyszer mind rajta megtörjenek, általa kiürüljenek a sujtó mennykövek, — ilyen embert tanultunk megösmerni Augsburghban List Fridrikben, — mellyiteket érdekel élet, melly egyik hivatalszobából másikba hurczolja át magát, melly egy gazdasági körben oszlik fel, egy műhelyet tölt be? s mellyitek maradna hideg az életfolyam mellett, mellyen nyugtalan változattal egymás mellett dicsőítés, áldozás, gazdagság, szükölködés, számüzetés, visszahívás, csendes házi kör s bebarangolása a félvilágnak, most síri nyugalom, majd ismét hullámok közti hányatás? ilyen életképet mutatott be List, midőn elbeszélé életét; — és most annyi hányatás után, életének 62. évében azt vélné az ember, letette a villámélü tollat, hogy kandallója mellett élje a csend élveit, — nem ... hisz nálunk is

még folyvást tartanak tribunszerű iratainak, declamatioinak visszarezgései; ő folyvást dolgoz röpiratokban, hírlapokban, havi füzetekben, azért, mert természete, mint kényeső, nyugtalan? vagy azért, hogy nemzete nem gondoskodik ősz napjainak ernyejéről? — mind a kettő miatt.

Részletekbe bocsálkozom.

Liszt az elsők közé tartozik, kik a német ipar szárnyairól az ónt lemetszeni kezdék. List leghatályosb apostola volt a német ipar s kereskedés felszabadításának hazájában, — legmunkásb tagja ama nagy kereskedési egyletnek, melly magát 1819. Frankfurtban alakítá — 1820-ban *) a bécsi minister-congressuson szónoka ez egyletnek s az ő képviselte német kereskedési érdekek, de kihallgatlan elutasított, 22 éve ennek, s a német vámszövetség ma 26 millio népet karol át. — 1820-ban követ Würtembergben s bajnoka a szabad elveknek, kinyomat egy folyamodást, mellyben eskütszékek, nyilványosság s más korszerű intézvények kéretnek, és e miatt daczára ama szép beszédnek, mellyet februarius 14-ik éji ülésében tart, kizáratik az alsó házból, ítélőszék elébe állitatik, s tiz hónapi várrabságra kárhoztatik; ma Némethonban tán minden kalendárium szabadon ír ezek-

*) I. Allgemeine Geschichte der neuesten Zeit durch Ernst Münch.

IV. kötet 206. l. és dr. Eduard Burckhardt I. kötet. 320. lap.

ről, s a nép mint german sajtáságot, követeli vissza az enyésző feudal hatalomtól. Azonban e rabságban kapui megnyílnak, s Sweitz szabad bércei fogadják, innét átevez Amerikába; de ez üldözés itt sem szegi szárnyát.

Mint amerikai polgár amerikai érdekeket mozdít elő, a vasutak eszméjét, a még akkor pályában élőt, fejtegeti az amerikaiaknak, buzdítja, bátorítja őket, — s ma Amerikának 745 mérföld vasútja van.

Az angol gabnatörvény kártékonyan hatott a szabad kereskedésü, s így nyílt piaczu amerikaiakra, s midőn a harapódzó nyomor nyílt vitatkozást idéze elő e viszonyokról, List talentuma mint csillag újra előragyog, szava a védrendszer szava, s 12 levele 1827-ben nem kis számító ama visszahatásra, melly az új harminczad-törvényekben jótékony eredményeivel mutatkozik. — List ekkor a pennsylvaniai kormányzó által meghivatik s felolvasásokat tart rendszeréről Philadelphiában a törvényhozók előtt, — a törvényhozási testület pedig kinyilatkoztatja, hogy List a hon iránt érdemeket szerzett.

Egy kirándulásán a pennsylvaniai hegyek közt kösznet fedez föl, — itt lelke egyszerre átkarolta ennek fontosságát, körülbelől csekély pénzen összevesz 17,000 hold földet, társaságha lép egy nagy kereskedővel (Biddle et Comp.) és vállalatának sükere lön, hogy a vonalon, mellyen a kőszén Philadelphiába szállítatik, megnépesül

a környék, csatornák, vasutak vonatnak, támadnak községek, városok (Clinton és Tamaqua) oskolák, egyházak. — List meggazdagszik.

Ez időszakban a híres Livingston jogtanár sokszor értekezik vele kereskedési és statusviszonyokról, — Van Buren meghívja Washingtonba, — több találkozásai vannak Jacksonnal és küldetést nyer Parisba, egy régi adósságnak az új júliusi kormánytól visszaserzésére — tudjuk, hogy a francziák a 20 milliót megszávták. List küldetését szerencse kísérte, és ekkor történt, hogy ő, kit Europa számüzött, közel állott ahhoz, hogy mint követ jöjön vissza, de a végrehajtó tanács gyöngédségi nézetekből ezt elmellözte s consulság-választással kínálta meg — ő Hamburgot választá; de hallván, hogy az akkori consul igen jámbor, tisztos férfi — ezt is megköszöné és Parisban maradt. Mintleipzigig consul tért vissza honába s ezután mindent megmozdított, hogy Némethonnak vasutakat szerezzon: irt, szónokolt, cselekedett, . . és midőn néhány évi távolléte után a szerencsétlen amerikai kereskedelmi crisis legszebb vagyónát, öregsége horgonyát, megsemmité, a megfáradott ősz pedig megfosztottan álla nemzete előtt, s az általa ugy szólva teremtet leipzig-dresdai vasut-igazgatóságtól állomást kért, hogy mindennapi szükségeit fedezze, — mit nyert? egy jegyet, hogy szabadon utazhasson e vasuton fel s alá, mikor tetszik!

Azt hallottam, hogy ennek oka List személyességében található fel, ez ment embernek irányában, kimegy a mindennapi élet műeszközével kezében, saját magát tekintve, de férfi érdekében, ki önmagáról felejtkezve, legszebb tehetségeit hozza a haza zsámolyára, véltlenül nem történhetik. —

Ez elhagyottságában irta a honunkban is annyira elterjedett s le is fordított nemzeti rendszerét a political gazdaságnak, .. előtettek a könyv, ítéletek, vegyétek kezetekbe a történetet, ennek lapjain jegyezvék föl az ítélet indokai, — de ítéletetök legyen kárhoztató, legyen feldicsőítő, — a munka minden esetre nagy tünemény marad.

Tanaságának özöne elborulhat az egész világra, s a hatalom emberei, kik olly nehezen okulnak a theoriákból, de kik kezeiket már mégis kinyujták a szabad kereskedés könyve felé, s már törvényeket is irtak szerintök, a hatalom emberei újra elfoglalják a tért, mellyről még alig egyik lábokkal léptek le; mert ök milly gyűlölettel viseltetnek az elméletek iránt, ha inyök elleniek, ugy olly örömezt meritenek erőt onnan, ha inyök szerintiek.

List, midőn a tények s számok granit-sulyával, midőn égető hevével szónoktollának leszorítja a szabad kereskedés doctrináját s elárasztja a tért, mellyen ez vitatlan működött, egyszersmind egy eszmenövény gyökét metszi el, s ez a népek harmoniája, az annyiszor félre értett

világpolgárság, melly kifolyása leendett ama doctrínának, ... s ez az, miért felül mondám, hogy műve nagyszerű tünemény, s nagyszerű tünemény azért, mert időszakba esett, midőn minden nép eljött visszakövetelni sajátját, hona határait, nemzeti kincseit, midőn érintkezések állottak elő, mellyekből könnyen erőszak, könnyebben villongások származhatnak, s azért midőn szóközben előfordultak a nemzetek surlódásai, s én megjegyzém: „pedig, uram, rendszered által nem fognak ezek enyhülni, nem fog a világbéke előmozdítani,“ feleletül mondá: „Uram, én Platóval tartok, ha a pálcza görbe, s ki akarjuk egyenesíteni, az ellenkező félen kell meghajtanunk.“

Különös, hogy művének fontosságát talán mi magyarok leghamarább fogtuk fel, List tudta már ezt, s örömmel emlité, miként munkájának több negyed részénél Magyarországon kelt el, — de e jelenetnek magyarázata kéznél van kereskedési viszonyainkban.

És most kérdem: a sok német író a sok körmönfont subtilitások mestere közül hányat mutat fel illyet, mint az élet embere, az üldözött, a számüzöttségében elfelejtett, a megszegényedésében elhagyott List? — azok pedig szemére vetik, hogy olvasottsága szűk, nem ösmeri az előzményeket, pedig lángesze épen akkor menekült meg a bilincsektől, midőn nem hagyá magát a késedelmes speculatiok örvényébe fordíttatni. — List

szóval tollal e szemrehányást hasonlóan torolja vissza, s midőn a theoriák, elmélyedő speculatiók, talán még írásmód hiányával is vádolják őt, a gyakorlati élet ösmere-
tének fegyverével védelmezi magát, az irodalom története pedig mellette szól, .. világrázó doctrinák az élet em-
bereitől veszik eredetöket.

Montesquieu anya nélkül született gyermeknek nevezi munkáját, — Bentham vallomást tesz, hogy megelőző philosophiák, de természeti tudományok — s a mindennapi életből meríté rendszerét stb. Most List meg-
mentett vagyonának romjaiból s tollának működéseiből szükelmesen tartja fenn magát — csendesen, elvonultan kedves családja körében. Nője szelid, mondhatnám, szenvedő kedélyü, egyik leánya fordítgatásokkal könnyit dolgozatán, másik bájos olasz teljü hangjával deríti fel el-elfáradó munkás óráit, — harmadik a gyermeki vi-
dámság szelid mosolyával öleli körül a nehéz életet. — Különös érzés vitt rajtam körében; de midőn szép dal-
nok leánya ajkiról Proch vándor dala, s ennek ,hol vagy te, hol vagy széretett hazám' szavai tiszta csalógány-
hangokban megzendültek, akkor eltért lelkem ez érde-
kesség teréről s minden érzelmeimmel tied voltam hazám s nemzetem!

X.

SWEITZ KÜSZÖBÉN.

Julius 6.

Ugy gondolkoztam utazásomról: hogy ha az első stádiumában játszi képekkel kínálkozik, élvezet nyújt inkább a figyelemnek, mint szárnyaira a munka ónját aggasztja, kedvem is erőm is több marad a komoly szemlélet, vizsgáló széttekintésre, az ismeretek világában. — Ezért választám előbb Sweitzot, e nagy tárát ama roppant képnek, melyet a természet mesterkeze alkotott.

Itt állok tehát küszöbén most Sweitznak, itt Lindaunál a bódeni tó partján. Az idő borult, fellegek megett ült a nap, üvöltött a szél, s hideg szárnyain gyakori rohamával hozta a záport, .. lelketlenül állott előttem az első kép, mintha fátyol borította volna el, az idő pedig kérlelhetlen volt; ha szép nő elfátyolozva áll előttünk, bájait csodálni szeretnők, talán szelid kérelmünkre meglágyul és felnyíl a szép arcz a fátyol éjéből; .. ha egyházat, csarnokot zárva lelünk, szép szavunkra feltáratnak a kapuk; de sohajthatunk a viharba, hogy szűnjék,

sohajunk szárnyain tovább viszi, kérhetjük a mennydörejt, hogy hallgasson el, hangunk a zaj ölén elmerül; — némán hallgattam én is most, leültem a tó partján egy ház előtt, hullámok csapkodák a rév kőfalát, mint fehér kigyók cikáztak a zöld habok tajtékfodrai s én vártam az elindulást, melly, szólva türelmem után, ónlábakon, csak mégis délután 1 órakor megérkezék. Még mindig zúgott a szél, még mindig hullá alá az eső és mi a kis tenger ölén hányatva haladtunk, s két óra telt el, midőn az első sweitzi várost megpillantók, — itt néhány utazók szálltak ki, néhányak jöttek be, s mi utunkat Constanz felé folytattuk.

Azonban az idő tisztulni kezdé, megszűnt a szél s az eső; s gőz leple alól lassudan bontakozott a szép természet, mi közel a sweitzi partok mellett haladtunk, messze tőlünk a württembergi hegycsoportok vonultak el, — pillanataink még nem ölelheték fel a messze elterülő képnek minden részleteit, de csendes haladásunkban, közel a sweitzi partokhoz, szelid éleményekkel füröszték kebleinket: igénytelen mezei lakok, kicsiny gazdasággal, kertekkel, csendes kis faluk, egyszerű egyházakkal, épületeikkel borítják a sweitzi hegyoldalt, és mi a gyep zöld bársonyán, a sövény viruló falán, a mesgyék lombos falánczain felejtjük az értelem szózatát a földdarabolás iránt, s szeretjük hinni, hogy ezek igénytelen őrei a republicai egyszerűségnek, emlői a tiszta

szabadságnak. Ott a jobb partokon nem oszlik fel a föld illy kicsiny tulajdonokra, ott nagy, magas paloták tündökölnék, de e partok a württembergi királyság szegélyei. Hat—hét óra közt a constanzi kikötőbe evezünk, e volt az első kikötő, mit láttam.

XI.

CONSTANZ.

Julius 6—7.

Midőn a constanzi ősz székegyház tornyának őrszobájában valánk, éppen kifejlett fellegfátyola alól a nap, — az est közelgett, sugárai halaványulni kezdtek, de e halaványodást én, ha festő volnék, tán legszenvedélyesebben szeretném festeni, ha pedig költő volnék s szavakba tudnám átkölcsönözni e lassan olvadó fényt, azt mondanám: ez fénye a sima arany lapnak, mellyre lehell száll, vagy azt mondanám: ez lepel, mellyet arany porszemekből égi kéz szövött s naponta illykor mennyre fölterit.

Kivánom, ha egykor Constanzet meglátogatandjátok, s fölmentek a toronyba, időtök illy legyen. — Constanze, mint földszoros, nyulik a két kis tenger, az alsó és felső bódeni tó közé, a nap millio pillákban fürdött a megsimult tükörön, itt-ott keletnek kicsiny hajók eveztek, s éppen egy füstölgő gőzös hasitva jött felette a kikötő felé, — lábainknál a világtörténeti város, egykor

40 most 6 ezer emberével, szemeink bekalandozták a hegyek csúcsait, az erdők, ligetek lombjait, be a dombok zöld életét, — átszállottak a gloriettek, pavilonok kéjlokok felett megüdvözölték az ős tornyokat, a kiürült zárdák kupjait; — ölelkeztek a reszketeg sugárak színein, s én most itt ülök íróasztalomnál, de sebes röptöket kezem követni csigalassu, s a mérföldekre nyuló téreket mint pillanataik átövedzni s a millio bájtt felölelni — — helykönnyű; kezem szemem előtt; vagy habár az eszmelánczból egy szem hibázzék is, ember isten előtt meghajol.

Ez volt az első élemény a constanzi torony-erkélyről.

Másnap az 1388-ban épült áruházban a termet néztük meg, hol 1414. a világ fontosságu zsinat tartatott, — a szabadelmű ör megmagyarázza az ülés rendjét, mond egy-két adatot a történetből, s előmutatja a császár s pápa székét, Hussot viaszba öntve, biblia-könyvét, börtöne ajtaját, s több kisebb nagyobb nevezetességü tárgyat a zsinatból s más római ritkaságokat, mellyek a környéken ásatnak ki.

Tegnap volt Huss megégetésének évnapja. Azóta 427 év folyt le az emberi-nem életében, és ha e 427 évet mint egészet ragadjuk ki a történetből, Huss ott áll az első lapon, gyöngé szövetnekével, mi itt a végsőn a romok hamvainál, — mit világíthat meg egy gyöngé szövetnek? a hatalmasok nem szerették a világot, s le-

hellelők előtt ez elhalt; de észre nem vették, hogy a szövétnek egyszersmind gyújt, a szél pedig, melly el akarja oltani a világot, önszárnyain viszi a szikrát tovább — mindjárt bebizonyítom ezt.

Huss nem volt sem első, sem egyedül, ki az egyház visszaéléseit megtámadá, előtte már többek s több századokkal működtek ezen, messzebb esnek hozzá a VII. századi Pauliciánok, a XII. századi Albigensek, Waldensiek közelebb, Wickleff s követői a Lollhardok, kortársai: Gerson, Clemangis, sőt magában Csehországban egy századdal ezelőtt Milicz, Janow, Stiekna emeltek szót. A világtengeren nyugalom ült, a XV. században az egyház hatalma roppant s csodálatosan akkor igen érzékeny, tehát az egész világ előtt egy nagyszerű példát kelle tenni, melly rettentse, hogy senki többé a hiányok felett a leplet mozgatni ne merészelje. Husstot máglyára ítelték, az isten kék ege alatt megégették s hamvait a Rajna habjaiba szórták; tudjuk a történetet, melly reá következett, — a Kárpátok romlelkei még többet tudnának szólni azokról, mik erre következtek; de ismétlem, barátim, ha a szövétneket engedik pislogni Csehország egyszerű bércei közt, hová Prágából Huss menekült, és nem idézik az akkori világ-értelem tükre elé, ha nem engedik hamvait ölelkezni a léggel és vízzel, melly a mindenség tulajdona, s melly szakadatlan

egy testben borítja azt: nem lőnek következményei azok, mellyeket a történet lapról lapra följegyzett. És, barátim, a hatalom, melly akkor illyet véltlenül cselekedett, nagy volt; de mondám, hogy ez és korunk között 427 év foly le, és ismétlem, hogy mi ma a romok hamvainál állunk, mellyből a szél csak néha képes gyöngye szikrákat felkapni, ha a világban véleménytürelem létezett, a csapás és nyomornak egy század része nem dült az ember-nem fölött.

Huss császári védlevéllel jött a zsinatba, de e védlevél felbontására kéznél voltak az okok: „mert a catholikai hit kárára védlevél nem szolgálhat, sem papi hatóságot nem gátolhat; mert az orthodox hit ellenfele szabadalmakat, s így a védelmeket is elveszti, s olyan szót, hűséget megtartani, kárára a catholikai hitnek, sem természeteti, sem isteni, sem emberi törvény nem parancsol“ — így forgattatott ki a védlevél, mellyet azon Zsigmond adott, ki tizenhét évvel azelőtt épen illyen védlevél birtokában az ős Latkofyt és unokaöcscsét Simonytornyait a körösi országgyűlésen egy nemzet szemláltára nyakasztatta le.

Nem válhatok meg e tárgytól a nélkül, hogy Hussról ne beszéljek egy történetecskét, mellyet hagyomány nyujtott át az utókornak.

Wickleff ágya párnáján lehellé el életét — de követőit, Lollardokat, az üldözés utoléré, kettő ezek közül

eljött az akkori igen híres prágai egyetembe, hitöket terjeszteni; Huss ekkor Wickleff elvei ellen küzdött, a két ifju angol elmeélet hamar belátták, s azért szerették volna megnyerni, — Huss ingatlan maradt; ekkor a két ifju kérte, engedné meg háza előcsarnokait néhány frescovel kifesteni. Huss engedett, a két ifju pedig ezen képet festé: egyfelől Jezus Jerusalemba érkezik hátán egy szárnak, körülte gyalognép, másfelől a pápa egy felpompázott paripán, előtte gazdag fegyverzetű testőrök, kürtösök, dobosok, zeneészek, utána s körülte csillogó készülletben ismét más főpapok, — mondják, hogy e pillanat óta Huss elhatározta magát. — Barátim, a hagyományokból nem tanulhatunk tényeket, de igen szellemét a történetnek, melly akkor a kor felett lengett.

XII.

GÖZHAJÓI TÁRSASÁG.

Julius 7.

Michel Chevalier midőn a gőzösök- és vasutakról irt, anyagi elényei (Vortheile) után kiemelés, hogy azok az egalitás hatályos emeltyüi, ez inkább áll a gőzösökről, mint a vasutakról, mind a mellett, hogy a gőzösök fedezetén gyakran nevetséges elkülönözést találunk, látjuk, hogy egynémelly dandy, egynémelly tekintélyes ur üdvösebbnek találja egy szük cabinben átásitozni idejét, mint élénk vegyületén az életnek berámázott szunnyadó lelkülétét felüdíteni¹, mégis én Chevalier állítását igaznak találom, s szivemből üdvözlöm, — semmi nem hajtja meg ugy a lelket, mint az egyhanguság, — az életet pedig minden árnyéklataiban ösmerni nem csupán a philosophia követelése többé; aztán ez érintkezés egyedül az értelem homoktére, a bajt csak az értelem vívja meg, és ha ekkor világa meghomályositja a csillogó arany lemezt, eloszlatja a rang gőzkoszoruját, s az előjogok álarczának hátrészét is sikerül megszemplélni s a sok kiemelkedő

csúcsokat hullámainak ölébe alámeríteni; akkor e működésére az értelemnek a gőzhajózás igen kedvező tért nyújt. Ezeket azért mondtam el, mert midőn délután a constanzi kis kikötőből kiveztünk s körültekinténk a fedezeten, igen változatos társaság közepette leltük magunkat.

Két szabadelmű sweitzi republicanus, a württembergi külügyek ministere, neje s szép szőke leánya, egy ifju franczia színész Parisból, és szende kis neje, két angol Fellow Cambridgeből, négy piemonti nagy kerek kalapu olasz, s hogy társaságuk körzött legyen, egy pap, — s egy gyászban szenvedő özvegy, kicsiny leányával és fiával, három szász gyárnok, két ifju orosz, egy számoló arczu frankfurti banquier és mások, — csak e kis társaságban mennyi árnyéklata az életnek; ki köztünk némán hallgatott, az a minister ur volt, a társaság különben élénk társalgásba ereszkedett; nevettem azonban, midőn Steckborn falunál a komoly minister urat két kis sweitzi republicanus gyermek szállítá ki a patra a hullámok között egy kis sajkán.

Utunk Constanzetól Schaffhausenig a kis Rajnán igen gyönyörű, ott, hol a bódeni tót elhagyva a Rajna, rövid kigyózás után, ismét szétterül, és alsó tó nevezetet vesz fel, ott egy egész telep kastélyok állanak a szelid part-hegyeken, Arenaberg S. Leu herczegnő s fiának Napoleon Lajosnak, Salenstein Eugensberg Beuharnois,

Wolffberg Parquin tábornagy tulajdonai; most e várak elhagyatvák, a végzet másként szötte a tervet, mint Napoleon s baráti, s az, ki botorul trónra vágy, méltán bünhödik Hamba. — Még este nem volt s a kis Schaffhausenben partra szálltunk. Néhány percz mulva pedig már gyaloglánk a híres zuhatag felé. Hány és hányképen láttatok festve a rajnai zuhatagot, hány és hány költői toll elzengte nagyszerű rohamát, hullámtajtékait! — én mindég megelőzve jöttem képnek, tollnak, szónak elébe, s innét, hogy képzetem kissé megfeszülten bírta e zuhatagot; azért midőn arczát tekintém, mintha keblem vágyai közt üreg maradott s képzeményvirágira gyöngé dérr szállott volna. — Lecsajkáztunk a zuhataghoz, fölmentünk a lauffeni várba, honnét a zuhatagot profilban szokta a százezer utas megtekinteni; — e romjából megifjodott vár'gyönyörű világot nyit fel, de mi siettünk le az erkélyre a zuhatag fölé, és itt, barátim, békíté ki a való képzeményimet; egész nagyszerűségében itt él az örök dörgés, itt zúg a rohanó hab — itt űzi egymást a fodros tajték, és ez az, mit hasztalan keresünk képeken. — Innen egész elégűlten tértem vissza, az esti ballagás pedig vissza Schaffhausenbe szelid élelmény volt, mellynek csendes folyamában nem egyszer megjelentetek hazánk és ti.

XIII.

Z Ü R I C H.

Julius 8.

Vendéglőnk ablakai a zürichi tóra nyiltak; épen oszlott a vásár, midőn megérkezénk; tiszta volt az idő, felhőtlen az ég, s mint menyasszonyi öltöny, olly főttalan, — apró sajkák tévelyegtek a nyugalmas kis tengeren, vitorláik hő kebelébe gyenge szellő lehelte, — vitte, mint annyi lepkéket, a habgyepen; ez engem felettébb megragadt, azért-e, mert költőibb alig képzelhető, mint messze sötét zöld hegyek lábainál hófejér vitorla, könnyen hintázva a hullám ölén? azért-e, mert ez első látományom volt? minden pillanatban uj-uj sajkák távoztak el a népes partoktól, bennök néha dalra kelve a hegyi nép, tarka öltözetével, s most e pillanatra felejtém a havasok csúcsaitól a gyönyörű pázsitzegélyig lesimuló partokat, — századok hagyományai, a városok, a falvak, az ipar uj művei, a füstölgő gyárok,

az izlet, a szép szeretet alkotmányai, a virágos kertek s mezei lakok, a dúzs tenyészet mind e szép tó partjain, — felejtém, s sokáig andalogtam e kisszerű, de költőisége által legigézőbb látványon; aztán mi is vitorlás csónakon ültünk, már jó tova behaladtunk, midőn a szellő elhalt, s vitorláink kebelele apadt, .. a nap áldozni készült, a partok mosolygó arcza hosszú árnyakban borult a tóra, mintha gyászolta volna életanyját, a napot, .. el-eltüntek a lepelszárnyu csónokok, a hűs légölén reszketve jöttek az ave Maria csengő hangjai, s e csendes harmoniája közt a természetnek egyes evzőnkkel lassudan haladtunk vissza Zürich partihoz.

Midőn Klopstock itt e partokon kéjittasannyult lantja hurjai közé, így fejezte be dalát:

Wäret ihr auch bei uns, die ihr mich ferne liebt,
 In des Vaterlands Schooss einsam von mir verstreut,
 Die in seligen Stunden
 Meine suchende Seele fand:
 O, so bauten wir hier Hütten der Freundschaft uns,
 Ewig wohnten wir hier, ewig! der Schattenwald
 Wandelt uns sich in Tempe,
 Jenes Thal in Elysium.

Igaz, barátim, kik szegény hazánkat özvegyfátyolában is szeretjük, költői elragadtatásunkban sem fognók ezt visszazengeni; de mégis ott a Kárpátok ölén, a tükörsík alföld rétjein, ti, kikkel lelkem boldog

órákban találkozott, mégis szerettem volna veletek e partokon andalogni; mert megvan a fájdalomnak, meg az örömnek is izzó heve, s itt lelkeink összeolvadtak volna a természet szelid éleményein.

XIV.

AZ ÜLDÖZÖTTEK.

Julius 9.

Zürichben is vannak ó-épületek, maradványai az előkornak, székegyháza a X—XI. századból, hol Zwingli szónokolt, — vámháza, hol a sweitzi országgyűlés is tartatik, — könyvtára, hol Lavater mellszobra, — fegyvertára, hol hagyományilag Tell ive őriztetik, — tömlöcztornya, hol azelőtt statusfoglyok, — eretnektornya, hol a reformált hivek raboskodtak. Ritkaságok, mellyek kisebb nagyobb mértékben mindenütt, hol az azsiai vad csoportok nem dúltak, találhatók.

Tíz éve ezelőtt alapítaték meg egyeteme, tanítói között számüzött vagy elköltözött németországi professorok s köztük az europai hirű természettudós Oken. — Mondjátok meg, barátim, hogy az emberiség a történetből okult, melly előtte nyitva áll, mint nyitva az isten teremtménye a nagy világ? mondjátok, hogy a nemzetek önmagok iránt okosak, egyes tagjaik iránt igazságosak tudnak lenni? ilyenkor csaknem megtagadni szeretném

az emberi tökéletesbülést, és mint kétségbeesett szeretnék kezét nyújtani a szomoru doctrinának, melly az emberi haladást egy körre szoritja, mellynek minden pontja egyszersmind kezdet és végezet.

Azok, kiket az XIV—XV. század vad üldözése a classicus hellen földről futni kényszerített, eljöttek a nyugotra, ez pedig szomjas kebelén szeretettel fogadta fel őket, baráti jobbját nyújtja a hon árva fiainak, ezek pedig hálaul a hellen tudományt tevék le nyugot oltárain, e hellen tudományról pedig felvirágzott az olasz, melly utóbb tüköre lön a léleknek s az elmék buja tápszere, — Chrysoloras, Bestarion Gaza, Kallistus, a Laskarisek, Hermonymus a tudományok mezején, — koszorus nevek, — így a szép művészet, — így az ipar.

És a történetben nemcsak a szilaj ozmanok az üldözők.

Németalföldön megtámadtatik a hitvélemény, 1567-ben érkeznek az első bujdosók Angolhonba, s ez év az angol gyáriparnak alapját veti meg.

Antwerp üldözni kezdi a protestansokat s Hamburg kereskedésének magvait 1585. antwerpi honüzöttek hozták magokkal.

A franczia iparnak az adott legnagyobb csapást, midőn a Hugennották üldözése 1685-ben a nantesi edict visszavétele után újra előállott, s a szorgalmas osztály Német- s Angolországba költözött el; amannak az adott életet, ennek virágzását ez mozdította elő.

Olvastátok-e lélekemelkedés nélkül a lapokat, melyeken a komoly Torquewille a kibujdosó 150 puritanus megérkeztét följegyzé? Ott vannak ők a fagyleplü földön, ott vad rengetegek közepette, elötlök a vadság, hátok megett a végetlen oceán, melly őket igaztalan honjoktól választja el, .. de keblökben ridegen, mint a szirt, egy szent meggyöződés isten s szabadság iránt, e meggyöződéshez páruult a műveltség és erény. Hogy békét s reményt találjanak, csak égbe emelték pillanataikat; és, barátim, nincs e szenvedés letörölve az unokák arczi-ról? nincsenek kipótolva a kitartás kínjai az utódok nagyságán, dicsőségén, s boszúlatlan maradt az érzéketlen eltasztás az anyaemlőkről? Ki fogja a tengerek uralmát, az angolét, magához ragadni más, mint az északamerikai?

A történetben ugy van följegyezve, hogy az üldöző anyának természetlen vétkeit megboszúlja az idő, — a nemzetre pedig, melly megnyitja vendégkarjait, az isten áldást harmatoz le. Tanuság, barátim, a véleményyszentség, ne bántsátok ezt meg, bár mennyire ingerljen ellenségtek indulata.

XV.

SZIKLA-OMLÁS.

Julius 10.

A világhírű Rigi lábainál állunk. Arthban vezetőt fogadánk s kíséretében megindultunk, .. utunk az arthi völgyön vitt. — Mi tépett ormok ott a hegyen s mi szörnyű sziklatorlatok itt a völgyben? kérdők vezetönket. — Felelt: „egy nagyszerű esemény fejtí meg e látmányt, a kopasz feldult homloku hegy Rosenberg 1806. september 2-kán következő eseményt szült:“

„Hét napig szünetlen esett, ekkor kis nyílások tűntek elő a hegy oldalán, — méhében zugó moraj keletkezett, s elvált szikladarabok jöttek rohanva a völgybe, — két óraker délután egy nagy szikla zúgott alá, s porrá zúzva a földeket, nagy porfellegek követték, alól a föld-süllyedett s lebegni kezdett, — nem sokára egy nagyobb nyílás tátonga elő, s nőtt észrevétlenül, ekkor hideggé hült a lég, elhaltak a hegyi források, a rengetegek fenyevei reszketni kezdtek, s vad csattogással lávoztak a madarak, — ekkor lassu robogó zajjal jött az egész hegy

szikla-arcza, előtte s utána porköd, mintha elleplezni akarta volna iszonyatosságát, — ötpercz s a pusztítás műve befejezve lön, s ime most a völgy egy nagy sir, mellyben 450 ember élete oltatott ki, mellyben három csendes falu romboltatott el s a völgynek zöldbujja szőnyege minden-uel, mit ember szorgalma által rajta alkotott, a sziklák áldozatalön, — ott vannak most a szörnyü szikladarabok, mindannyi örök emlékkövei mindannyi csendes ember-életnek, de ha fel is vonul reá a mosolygó fűszövet, ez csak iszonyatosságára von eleven szint, de áll a „köhalmom és nem vész a fájdalom,“ s e völgy történet-lapjaira minden idegen, minden utazó egy-egy könyvet fog hullatni.

Vezetőnk több iszonyatos részleteket is beszélt el ez eseményből, én nektek azokat elhallgatom; azonban elmondok egy catastrofát, melly vigasztosan fejlődik ki.

A mint a robaj megdördült, futott mindenki, — egy ember két gyermekét ragadja fel, s kiált nejének: kövesse, de még egy öt éves leánya a házban volt, s ez a vész zápora között rohant visszaérette, a házat ép akkor zárta be szolgálója, vivén magával gyermekét, — itt kezdődött a catastrofa; midőn a szolgáló eszméletéhez jött, hideg sziklák gyomrában lelte magát, s arczáról vér csurgott, hallott pedig gyöngye nyögést, haldokló segélykiáltozást, s ez a kis öt éves Marie volt nem messze köhalmok között, és ő felelt neki és vigasztalá: mivelhogy a világ elmult, s az isten ítélete elkövetkezett, melly nekik a

mennyet juttatja, — s mindketten imádkozni kezdtek, — ekkor megszólalt az ave Maria esti harangja, meg az óra a szomszéd faluból, s látták, hogy még van élő emberi lény — s a szolgáló vigasztalni kezdé a kis gyermeket, ez pedig vacsorát kért és sírt, mignem egészen elhalt gyöngé nyögdelése. — Több óra mult el így az élve eltemetnek nem képzelhető iszonyai közt, míg a kis leány nyögése megujult. — Akkor a szerencsétlen atya, ki önéletét olly nehezen megmenté s ki mint örült járt egész éjen át a romok közt, gyermekét s nejét keresni — meglelve nejét holtan elzúzottan a szikla-koporsóban, egyik gyermekét kebelén karolva s miként feljajgatott fájdalmában s félörülten hányta fel a földet, hogy testét, ha lelkét nem is, megmentse nejének, .. a kis Marie a zajt észrevevé, kettőzteté kiáltozását, az apa ezt meghallotta s néhány negyed óra mulva, írul végetlen fájdalmára, kebelén csüggött öt éves gyermeke s ment a szolgálóleány is.

XVI.

EGY EST RIGIN.

Julius 10.

Lassan haladánk a Rigire fel, midőn egy nagy dőrej harso-
gott el a bérczek öblei közt, — visszatekinték, s a szikla-
zuhanat s a sűrű porfelleg ismét a vézdús Rosenberg vál-
lairól jött a völgynek alá, de elhangzott a robaj viszhangja s
visszaállott a csend. — A feldult völgyet most is emberek
lakják, új házakat, majorokat építenek a kőtorlatok között,
az emlékköny forrása már kiszáradott. — Ollyan az idő,
mint a nyári nap — lefonnyasztja a színek elevenségét,
s hagy egy szinzavart, mellyet ember olvasni nem tud —
és nem tudom, nagyobb kedvezménye-e a sorsnak az,
hogy a jövődőt szebbnek, virágzóbbnak képzei, mint az,
hogy a mult keservei közé naponta egy-egy édes csep-
pet vegyít.

Utunknak többet felét meghaladtuk, az esti szellők
szárnyain hűlni kezdtek a nap sugarai, s minden lehellet
tisztá lég erőt hozott fáradt tagjainknak és nem hiányoz-
tak az élmények, mellyek pótolák a felhaladás fáradal-

mát, — reszketve jöttek a csengők hangjai, a fuvola epedőleg olvadt a légbé át, s békés arczczal üdvözöltek az itt-ott elszórt hegyi gunyhók; nagyszerű látmányt nyujta pedig a Rigi Scheideck az utunkkal párosan vonuló bércz három—négy emeletes sziklafalaival, toronycúcsaival, — olly ez, mint vár, mellyet, hogy az eredetiségében kevély ne lehessen, maga a természet óriásilag alkotott meg.

A nap alkonyban volt, de még el nem temelkedett, midőn a Rigi-hágcsóra feljutánk. — Szoborcsendben 20—30 ember mint haldoklót bámulta a lenyugvó napot, egy hang sem kelt egyik ajkán, s az élvezet a pillanatnak lön szabad birtoka; — megálltunk mi is, hallgatánk s bámultunk. — E közbe hűlni kezdte a lég, gyöngéd páralepel terült el a sikon és bérczen, völgyön és hegyen, a nap pedig haldokló sugárival, piros ajkával a szabadság szent tavát a lucernit csókolá meg, s ekkor bánatot hagyva maga után, Jura szikla-párnái közé lassudan elnyugodt. Ekkor azután fejez ködszalagok nyultak el a kigyózó folyamok felett, a tavak tükre elhalaványodott, megsűrűdött a gőzlepel, az éj borult, s midőn legfelsőbb pontján Riginek fölérénk, csak gyöngén csillogtak elősötét bérczek ormai közt a tavak, és éjbe burkolódtak a hó- s jégtetők.

Holnap többet ezekről. — A vendéglőben 40 személyből álló társaságot találánk. — Rövid pihenés után

mi is tagjává levénk ennek. Ez most nem birt nagy változatossággal, nagy részt sweitziak, néhány német és mi. — Igen rövid idő után már vacsoránál ülénk, — a vacsora bőséges és gazdag, a szolgálat pontos, a terítvény tiszta, izletes, s mindez itt fenn 5500 láb magasságon, — ez itt természetes, vannak napok, midőn itt 3—400 ember összegyül s pénzére mindenféle kényelmet megkíván, s ezért itt igen tiszta ágyak, bőséges konyha, jó szolgálat s még egy válogatott kis könyvtár is. Ez itt szükséges, sokszor történik, hogy változó idők, fellegetes reggelek rablói lesznek a gyönyörnek, s türni kell az idő szeszélyét, várni a derüt; ekkor tehát Sand és Balzac, Boz és Bulwer, Schiller és Müller vajmi kellemes unatúzóik. — Legtöbbbet mindenhol az angol kíván — a vendéglőtől, .. minden szeszélyeinek eleget akar tétetni, s ezt sükerül is elérni; de már a természetnek csak nem parancsol, s azért haragját, boszúját legfőlebb úgy öntheti ki, mint az, ki a vándorok albumába e verseket ír:

Seven weary up-hill leagues we sped

The setting sun to see

Sullen, and grim, he went to bed

Sullen and grim went we;

Nine sleepless hours of night we pass'd

The rising sun to see,

Sullen, and grim he rose again

Sullen, and grim went we.

A társaság vig volt, a sweitziak énekelni kezdettek, — reám mélyen hatottak harmonicus dalaik; ezek nem voltak üres hangok, szép szavak gőzös szövedékei, nem frivolitással járó mindennapiságok. — A sweitziak énekökkel szabadságra és honszeretetre buzdítanak, férfiakat halhatatlanitnak, barátságot szőnek s egyetértésre intenek, — mind olyanok, mik szabad embert illetnek, és a hang e mély szavaknak megadja az erőt, a lángot, és magában a férfi-kebelben is megolvadtak az érzelmek. A sweitzinak hona kicsiny s azért szeretnie kell, e szeretetben éltet áldozni készen; szép, és szeretnie kell, mert szebb minden más honnál, s mert bércekkel van övedzve, mintha kimutatá a gondviselés, hogy ez másé nem lehet. — A Sweitznak szabadsága ős, s azért mint apák kincsét őrzeni kell az utód számára; szabadsága nagy — a félpaizs féltestet véd, — szabadsága irigylett, adjon isten sok irigyet! — E kettő vérében van felolvasztva — egy mit nem birt eddig s minek súlya alatt nagy és hatalmas nem lön, s ez az egyetértés, — dalainak nagy részében erre intik, kéri egymást, higyjétek el, még lesz üdvös eredménye ennek, ..itt most a béke ölen fakad fel az érzelem, mellyet e buzgalmas szokás szeliden táplál, hogy akkor, midőn az inség napjai eljönnek, kiirtatlan legyen — és ime az eszme-kapcsolat! mint villanysujtás köztetek termett gondolatom; — kinek van nagyobb szüksége egyetértésre, mint a magyarnak? — tudjuk mi

ezt, hisz e gondolattal vesszük fel s tesszük le történet-
könyvünket kezeinkből; de itt a Rigi tetőn, bocsássatok
meg, nem beszélek gyászos regéket, — most szólok arról,
mi szép volna hazánkban, ha meghonosodnék e szokás,
társaságokban nemzeti dalokat énekelni, .. mi „pezsgő ke-
leti nép“ fogékony nép vagyunk, de, fájdalom! a mező,
melly annyi szép virágot teremthetett, parlagon hagyaték
— költőket isten küld le népekhez, nagy eszmék- s cse-
lekvésekhez előkészíteni azokat; hozzánk ebben is mos-
toha volt eddig, keblünkben voltak a hurok, de azok el-
hanyagoltattak, s megszakadoztak, s akkor, midőn nemzeti
büszkeségünk Vörösmartynk, s előtte még Berzsenyink
megjelent, e megszakadt hurok alig voltak képesek azokat
visszazengeni; de most, midőn valjuk, e dalokban már
annyi magas öszhang lakik, most, barátim, magunk s kivált
ifjabb nemzedékünk hadd szivják fel e nagyszerű szavak
szellemét, hadd zengje vissza keblök nagy nemzeti ösz-
hangban érzelmöket, s így ha majd a sors még több láng-
elmével megáldja honunkat, hadd leljenek fogadásra kész
nemzedéket — erre egyletek, társaságok szükségesek.
Lakomáinkban sokszor aljas s majd mindig üres népdalok
énekeltetnek — adjanak ezek helyt nemzeti dalainknak.
— Annyi gyűlés, választás, annyi névnap, annyi bucsú,
meg annyi alkalom erre, ha illő társaságok alakulnának
egy ártatlan ohajtásom: szolgáljanak ez énekek a honnak
s nem a pártoskodásnak.

XVII.

EGY REGGEL RIGIN.

Julius 11.

Ezüst ujjával az éj fátyolát lefejté a hajnal, és mi, barátim, itt e nagy csarnokban, mellynek minden oszlopa egy jeges vagy havas lépcsői a pázsitos bérczek s terme maga az égnek kékelő boltozata, e nagy láthatár itt, barátim, e csarnok középső s legmagasb pontján — mint Izlam követői a kelő nap felé fordulánk; itt állánk, ..már látszottak jégkoszorus fejei az Alpéseknek, ott messze a végcsúcs — a szüz liliomfejér kebelével — a gyönyörű Silberhornnal, ott az Eiger, a sötét juhar, az időszarvak ... ki magas tetejökre fölmege, a sweitzi völgyeket s Lombard síkjait látja keresztül. Innen a fehér heglánczon a gránitos bérczek, mellyeknek szük ölében vad hegypatatok zugják át a völgyeket, vízhangok zengik vissza a kiáltást, és e zajos örökéber életben csendes, néma életet a szelid nép él, és ha északra nézünk, a táj, melyet fáradva járunk meg, majdnem mint róna nyulik zöld erdőivel, sárga kalászos földeivel, réteivel, és látunk gyö-

nyörű tavakat mélyen lent a hegyek lábainál, partjait szép városkák, faluk övedzik, de rajtok a kised csolnakot duzzadt vitorlájával ne keressétek, mert messze fenn vannak és illy magasról az ember műve is eltörpül, maga pedig mint kis pont jelenik meg, melly csúszva járja meg a földet; mentől magasbra mászik, annál kisebb az ember, — „és az ember mégis büszke,“ azt mondjátok és nevettek; de én kérlek, ne tegyétek, lesz idő, midőn okát — miért? megmondandom, meg, még itt Sweitzban emlékeztetni foglak benneteket.

Lábainknál a zugi és luzerni vierwaldstätteni tó nyult el kisebb nagyobb távolságban, pedig zöld hegyek övénél, mint kisebb nagyobb pillangók, még 14 csillogott elő és messze keletnek a zürichi tó is látszott, ez, melyet annyira megkedveltem, a sarni, melly édes emlékkal volt összekötve. És ha a természetnek illy roppant s illy finom, illy vad és illy szelid, illy élénk és illy csendes műveinek összhangzó vegyületéhez hozzáképzelitek, hogy a föld, melly itt az Alpések és Jurák lábainál elterül, szabad föld, tulajdona nem nagy, de szabad népnek; hiszitek-e, hogy Rigire méltó felzarándolni, hogy Rigin páratlan az élvezet?

S mig néma csendben nézők e bájos arczot, a napnak első sugára felcsilloga a bérczek hő öléből, — megfuvatik az alpi kürt s ekkor mindenki ajka elzáródik és hallgatja az eredeti hangokat és nézi a piros sugárokat, a

kürt pedig még megszóla kétszer és a nap a bérczeken már felül haladt. A társaság elvonult.

Ugy tetszék nekem, mintha az emberek nem jöttek volna csodálatára a millio kisebb s nagyobb gyönyöröknek, mellyeket a természet annyi varázsszal tár fel, este úgy, mint reggel; mindenki a nap felé fordultan az áhitat, a buzgalom érzelmeiben merengett s végetlen pompája fölött feledni látszék mindent, mint az ég csillagkirályát, — és van is valami magasító érzelem a nap emelkedésében, busító az alkonyatban, és ez érzelmeket az emberiség gyermekkorában imádással — a civilisatio bámulatában fejezi ki, ez a napban imádja az istent, az a napot az istenben.

XVIII.

TELL KÁPOLNA.

Julius 11.

Rigiről a hohle Gasse nyílásához jutánk; itt egy kis kápolna áll a helyen, hol Tellnek bátor karjától a halálos nyíl Geszler mellére pattant, s ennek halált, Sweitznak szabadságot adott, — később e helyen kápolna állítatott s belől az oltár a szabadító szüz Maria s az apostoloknak szentelteték, kívül a homlokzaton a meglövés jelenete festeték; így párosítaték a vallás szent érzete a szabadságéhoz, — a nép vallásos érzettel közelíté meg e historiai pontot; az idegen, ki Sweitzba zarándokol, fölkeresi e classikai helyet, és mikint északról vagy nyugotról jő, többé kevesbé magasra gyulad fel kebele. — Itt e magas hegyek közt villogott először a fegyver a szabadságért, — e kis nép adott példát Europa minden nemzetének, utánok még sokára jő a hollandi, angol, franczia és más nemzetek; ő szabad lön, nem úgy, mint ma értjük e szót, de úgy, hogy belfüggetlensége mentve lön; és midön fogalma e szónak terjedtebb lön, nem volt, ki gátul álla

életbe hozni azt; most pedig jertek megdönteni ezt, most, midőn vérevel olvadt össze még az utolsó gyermeknek is; midőn paizsa alatt naponta gyarapszik a jólét, jertek vegyétek el. — Mi a XIV—XV. században nem sikerült a patricius rendszer ellenében — a XIX-ben a democraticuséban sikerülni nem fog.

Sweitzot a természet alkotta egy nagy várrá, minden völgy egy sáncz, minden szirt egy bástya, — és ha a nép ellepé a keskeny völgyeket, a magas ormokat, a szirt, melly a völgybe gördítetik, egy új bástya, melly fenmarad, védfal, honnét minden lövés alá felé mindannyi halál, — a sweitzi pedig jó lövész — gyermekkorától szenvedélylyel üzi ezt — egyesek, társaságok mozdítják elő, és így lesz bátor és büszke honában; innét legközelebb az 1838-ki lelkesedés a nagy franczia hadi mozgalmak ellenében. — Mondják, a szabadság hazája a bérczek, s Európában a sweitziakra, Asiában a cserkeszekre, Afrikában az abyssiniakra hivatkoznak. — Szabadok a baszkok, a norvégek — de igen a sik Holland, igen déli Francziaország, igen a rajnaparti német. — Siciliát hegyes vidéke nem őrzi meg a szolgaságtól, a Duna bérczei közt szolganép lakik, Piemont sem szabad, és így viszont hazánkban a két hazának legbérczesb helyeit a székely és oláh lakja, egyik szabad, a másik szolgáló — és nem az északi bérczek a Kárpátok közt él a szellem, melly enyészettől megmenté a magyar szabad-

ságot, de a sikokon, hol a Dunának és Tiszának ezüst hullámai zognak.

Küssnacht mellett áll Geszler vár romokban.

Küssnachtnál csolnakba ülénk, mi legkedvesb neme a vitelnek és Luzern felé evezénk a classicus tón; — jobbra, ha kérjük: mi ott jobbra a várrom, melly a tóparton komolyan néz alá? ez a habsburgi rom, a habsburgi grófok egykori lakja. Kicsiny e várrom és általában mind igen kicsik a sweitzi várromok — igen, de annál nagyobb a népszabadság; 1352-ben feldúláték a sweitziak által. — Mi nagy a különbség a XIV-ik és XIX-ik század, mi nagy Bécs és Habsburg között!

XIX.

LUZERNI EMLÉK.

Julius 11.

Luzern fekvése nem olly kedves, mint Züriché. Zürichnél nyiltabb, élénkebb, szebb, újabb, tágasabb, ..Luzern komolyabb, elzártabb, ősiebb, szorultabb — Luzernnek nincs meg a szellemi élete, mi Zürichnek, de Luzern nagyobb szerü, ős, kormos épületei tiszteletihletőleg néznek alá, városháza, országgyűlés-tartáshely szép, nagyszerü. Luzernet senki nem hagyandja el, hogy meg ne nézze az emléket, melly a Parisban 1792. aug. 10-kén elesett sweitziak örökitéseül állítaték. Tudjátok az 1792. eseményeket, azt is, miként estenek el e hős fiak, egy szóval mondom, urokért, — nem tudom, nem az érzelmet fognátok magatokban tapasztalni, mit én; de legyen ez érzelem hideg és közönyös, gondoljátok hozzá, mit gondolék én is, hogy a szabad sweitziak mint szolgák estek el; de ne feledjétek földidézni a kétségbeesett utolsó küzdeseit, s ekkor nem látnotok nem lehet az elvérző bajnok sebei felett a hűség gyászsugárait rezegni, s e hűség az,

mi kebletek jegéről sokat, ha nem mind, fel fog engesztelni; mert elhagyni azt, kinek bérében állanak, gyalázat, éltet áldozni érte szerencsétlenség, jutalmatlan érdem, de mégis érdem s erény. — Thorwaldsen igen jól fejezte ki ez eszmét, midőn halálra nyilazott oroszlánnya csüggedő állapotában is egyik lábával a három liliomos paizsot fedi — de az oroszlánnyal, a sweitzi őrsereg, életét elleheli s a paizs összeromboltatik. Szép költői eszme ez emlék, természet-kőszirtbe metszve, alatta egy medencze áll, s a szirtből forrás csurog le, talán könye a hűségnek, és e könytükörben szomoruan sugározza vissza magát az elhaló arszlánnyal.

Sweitznak egy új törvénye a bérszolgalatot küludvaroknál örökre eltiltá. — Istenem, minden nemzetnek van szégyen-foltja: az amerikaié a rabszolgaság, az angolé Irland, a francziáé a népek ámitása, az olaszé a szolgaság, a spanyolé a kegyetlenség, .. neked is van, hazám! de e szégyenből sokat letörlöttek már, — és mi ne hagyjunk fel e nemes munkával, míg polgári életünk arcza tiszta nem lesz, mint a legtisztább firmamentom.

XX.

CLASSICUS TÓ.

Julius 12.

A luzerni vagy vierwaldstätteni tón vagyunk; partjain e tónak folytak le az események, mellyek a sweitzi történetben, ha nem legragyogóbb, de legérdekesb-, legkedvesebbek. Kék tükörével a keletnek s nyugotnak magas bércei közé nyulik be, és e bércek lábainál ős faluk és városok tekintik sötét árnyaikat, — egy kormos egyház hegyes tornyával, egy mosolygó vendéglő terracével sajátjaik, a gőzös pedig minden pillanatával más alakban tünteti elő; nagy hegyek mögé rejtezik az előbbi város, a völgy elvonul, új várromok, lakházak tűnnek elő, és azt gondolnátok, ismét más tón vagytok ezért, és mivel a természet annyiféle alakzatában jelenik meg, tartják a vierwaldstätteni tót legérdekesbnek, legfelségesbnek. Midőn a gőzös sima tükörét hasítja, jobbra mutattatik egy a kopasz sziklaktól a tóig lenyuló szelid kis tér — gyönyörű zöld bársony borítja els magas dió-

fák övedzik körül. E tér Rütli, helye az összeesküvésnek, — 1307-ben a sweitzi Stauffacher Verner, az unterwaldeni an der Halden Arnold, az Uri Fürst Valter itt esküvének honjoknak hűséget, tántoríthatlant, és ti tudjátok a történeteket, mellyek ezt követék, tudjátok az eredményt, melly kifolyt belőle — a történetek: győzelmes csaták, az eredmény: örök szabadság. A nép költői ihlete a pontot is felölelé, .. azt tartja a hit, hogy a helyen, hol e három hős összeesküvék, három forrás fakadott fel, e forrás pedig azóta örökké folyik, és Sweitz azóta áll; hadd folyják e forrás örökké, hadd álljon Sweitz, míg a bérczek állnak.

Balra pedig mutatnak ismét egy kis kápolnát, — ez a föld, hol Tell Geszler sajkájából egy bátor ugrással megmenekült, — e kápolna is kicsiny, négy oszlopon nyugvó nyílt boltozat, Uri Canton 1388-ban állítatá; — ezek tehát a classicus helyek, és Thorwaldsen, Canova nem örökíté e helyeket, de igen minden sweitzi kebel. Róma még áll, minden kő, minden rom egy nagy tettnek emléke, — áll Marathon és Thermophylák, de nincs római kebel, nincs görög utód, melly illy szent színezetet adna az eseményeknek, illy nimbussal fogná körül a dicsőség, a szabadság műveinek helyeit; ne mondjátok, hogy a költői ábránd szép, de sükertelen, és ne hagyjátok a kor materialis törekvésének özönében elmerülni az illy emlékeket, — hatásuk bizonyos. 1715-

ben a három ós Canton Swytz, Uri, Unterwalden követi itt gyűltek újra össze, örökös szövetségüket új esküvel itt fogadják, pedig Sweitznak élete, jövődjé e szövetségben áll.

XXI.

ALTORF, BÜRGLÉN ÉS A NÉPGYÜLÉSI DOMB.

Julius 12.

Fluelennál kiszállánk és Altorf felé menénk. —

Altorf Uri Canton fővárosa piacznán a nevezetes helyen két kút mutattatik: az egyik fölött nyers kőfaragvány Tellt és gyermekét ábrázolja, ez a pont, honnan Tell nyilát kilövé, — a másik a ponton áll, hol a gyalázatos kalap rúdon lógott s hová Tell gyermeke kötteték. Mondják, e rúd állott 1567-ig s az elporhanyultat csak ekkor cserélék fel a kúttal; közel ehhez egy torony áll, hol ismét Geszler és Tell jelenetei és mongartni ütközet festvék; e torony mellett, melly a sweitzi név dicsőségét hirdeti, ott még egy pelengér vasgyűrűjével, — megvallom, csodálkoztam e kiáltó ellentéten, vagy a megtévedett polgárnak épen ott kell becsületét veszteni, hol a honnak legfényesebb dicsősége tündöklék? a becsületvesztés maga a büntetések legczéltalanabbika, e ponton ugy jelenik meg, hogy, vagy a torony dicssugára száll a

bünhödöre, vagy ennek homálya felhat az örök tiszta emlékre.

Ennyi történeli nevezetességek közt haladánk mi fel a havasok felé egy igen becsületes irlandi társaságában. — Altorfból kiérve, Schachtenthal balra hagyók el. E völgyben Bürglen, Tell születéshelye, hol születék, a ház helyén most kis kápolna áll; e völgyön zúg keresztül Schachten patak — Tell halálának helye. — Tell, ki elég bátor volt Geszler és zsoldosai haragjával szembeállni, ki merészlett a halál nyilát kilőni, midőn megáradott patakból egy gyermek életét akarná megmenteni, önmagáét is elveszti; e történetben két megjegyzés fordul elő: az egyik, miként emberszeretet egy a szabadságéval, honszeretet csak tiszta keblekben ég lángolva, .. a másikat nektek hagyom eltalálni.

Fölfelé a völgynek balra egy kis domb áll, Uri Canton népgyűléseit, parlamentumát e dombon tartja; — és most az ős történetek mezejéről áttérek a jelenkoréra. Szerettem volna egy illy gyűlést látni, melly egészen az ős idők typusát hordja magán, mellynek szerkezete 5 század óta ugyanaz, melly formáit az első társas szerkezettől kölcsönzé, hol a nyers, higgadt ítélet, és nem toll, nem könyv rendezé el azokat; szerettem volna látni, hogy e bérczek népe, e pásztorok, miként intézik ügyeiket. Megszoktuk mi korunkban a szabadságot a magas civilisatio eszméjével összekötni, meg a gondolat-

tal, hogy a sokak uralkodása az értelem extensiv tömegén épül, mert a keveseké a tudatlan tömeg felett uralkodik. — E fogalmak birtokában kimondhatlan érdekelt volna egy illy népgyűlés, — sajnálom, e gyűlés minden majus első vasárnapján tartatik. Lelkem örült, midőn elbeszélék és midőn olvastam módját, én pedig nektek rajzolom le. —

Minden év majus hónapja első vasárnapján e domb fölött népgyűlés (Landesgemeinde) tartatik; — midőn az egész nép összegyűlt, ekkor Altorfból jön a tisztikar, a hivatalnokok, mindlőháton; előttök egy katonacsapat, zene, Canton zászlója, utánok fekete sárga egyenruhákban a Canton szolgálói, s két férfi, régi őszweitzzi öltözetben, vivén ama híres két buffaló kürtöt, sajátját s jelképét a Canton népeletének; ilyen forma menetet tart a tisztviselői statushatalom; — ekkor mindenekelőtt két férfi választatik, kik a rendet tartoznak fentartani, s kik a yoksolás ellenőrei; a tisztviselők aztán a félkörű emelvényre lépnek és ekkor e Landamman, a főhivatalnok, elmondja a tanácskozás tárgyait — e gyűlés pedig a népfelség minden jogait gyakorolja korlátlanul, választja a hivatalnokokat, a szövetséggyűlési követeket, a vámtiszteket, s az elébe terjesztetnek minden frigyek, szerződések, hadüzenetek, békekötések, .. ő osztja a polgári jogot, határozza az adót. — Illy nagy jogokat gyakorol e tizennégyezer ember népgyűlése! de mi ősjellemét leginkább visszara-

gyogja, az, hogy benne minden lakosnak, ki a 20 esztendő-t felülmulta, egyenlő joga minden megszorítás, minden qualificatio nélkül, hogy a Landammant, kormányzót és kincstárnokot kivéve, minden hivatal élethosszig tartó, hogy ki a választást visszautasítja, a honból (Uri Cantonból) egy évre száműzetik; hogy a Canton tanács elnökével, a Landammannal, a kormányzóval, a hat előlülő ural (vorsitzende Herrn) s a 44 tanácsnokkal a statushatalmak egész csomóját tartja kezében, ez a fővégrehajtó-, büntető- s igazgatóhatalom, egyik osztályt a titkos tanács, a Canton finantz-ügyeit másik osztálya, e hadtanács a honvédelem ügyét intézi.

Financziái érdekesek: bevéte 46,290 forint, kiadásai szint az, ebből 324 forint a capuczinusoknak, 405 iskolák fölsegélésére, 824 lelelencz gyermekekre (Uri?); katonai állapota: 100 vadász, 125 ember gyalogság, 5 furmány, 10 ló. — Ime egy status miniaturban — mi kicsinyded élet az óriási bércek között!

XXII.

ÖRDÖG HIDJA.

Julius 12.

És most haladánk fölfelé a gothardi uton, — magas gránit-bérczek emelkednek az égfelé, keblökön megszűnik a tenyészet, és miként szűkül, a virágos völgy természete vadon arcot ölt, a Reusz pedig tajtékozva zúg el medrének szirtjei közt. Ott, hol e zaj sebesen nő, és semmit nem láthatni egyebet, mint meredek gránit-falakot, ott közeledik az ördög hidja, — a szűk ut a zugó mélység felett halad fölfelé, e szirtfalba pedig menedék-helyek vannak kimetszve, hogy az utas, ha a hólavínák rombolva jönnek, életét megmenthesse, ... illy előzmények után juthatni az ördöghidhoz.

Mi megállánk a hid fölött, lenn a szűk völgyben, a gránit-sziklák közt, haragosan tajtékza a Reusz; zugásnak nem mondható e habrobaj, sem égi döreinek, — mert amaz nem fejezné ki a változó rohanásokat, ennek hatalmas hangjai csak néha törnek elő; itt a legmélyebb, legvadabb robaj örökös, és ha lenéztek a 70 lábnyi

mélységbe, megborzadtok, mert minden szép és szelid a természetben elzárva elöttetek, s mit láttok: egy merész emberi mű és egy kegyetlen jelenet a természetből, — ime, barátim, a hely, hol az ember büszkén, bátran nézheti magát e rohanó vak mélység fölött; mi kéjelegve jártunk rajta, és kőkarzatáról sokáig nézők e vad szépséget. Túl a hidon gránit-sziklákon keresztül meglepő volt egy kis zöld pázsit, a kis pázsiton pedig virágok mosolygtak, és mi emlékül néhányat leszaggatánk belőlük. — A természet illy vadonában is megtermi virágait, .. van olly kemény emberi kebel, mellyben szent érzelmek ne lakjanak? Nincs! a gránit-sziklák a vad emberi kebel, a zöld pázsit a sziv, a tisztább érzetek a virágok.

Sem ut, sem hid megjárhatóvá e menetet nem teheté, még egy sziklát kelle átfurni és így lehet csak az Alpesekkel közlekedni.

És itt, e keskeny völgyben, e szűk parton, e rémes üregben 1799-ben francziák és németek, tán magyarok is, és oroszok harczolva öldöklék egymást.

E rémséges helyekből kibontakozva, a kedves kis andermatti völgy nyilik fel, itt ismét virág és fa és fű vigan tenyészik, olly jól esik pedig az utasnak e szelid völgy — ismét megnyugszik kebele és szabadabban liheg ismét. Andermattból Hospitálba érénk; itt meghálánk, de éjjel esett, reggel borongott, s meg kelle válni az édes

reménytől, hogy lássuk Grimselt, lássuk a Rhone jegeket és előbbi utunkon vissza kelle jöni Fluelenbe; itt ismét gőzösre ülénk, Bekenriednél kiszállánk, és kocsin menénk Unterwalden fővárosán Stanzon keresztül Sarnenbe.

XXIII.

EGY GYALOGUT.

Julius 14.

Gyönyörű szép nyári reggelen a hegyek ölében, egy pillogó tó partján csendesen haladni — képzelhetek-e gyönyört ennél nagyobbat? mit? egy tarka társaság ölében mulatni? minden mozdulatunkat ezer szem kíséri, egy hibásan ejtett szó, egy szokatlan hajlat, egy toladó hosszas fecsegése, egy pöffeszkedő gőgje, egy tudományszinü vitakozás, izetlen elmésségek mennyire elkeserítik a gyönyört, mellyet a társaságban tán egy tisztelt férfi közelében, tán egy szende nő bájos körében föllelheténk? Tanácsteremben diadalt aratni, szószéken tapsot, papiroson magasztalást, csodálatot műcsarnokban, sokszor jutalmakul tekintjük; de ott vannak nyomban a szennyes indulatok s mint annyi tüske, mint megannyi bojtorján tépik az érdemleplet; — de itt, barátim, a természet kebelén, itt a bájak hullámozó tengerében szabad, zavartalan, édes élvezetre nyil meg kebelünk, ... nem kérünk oklevelet, hogy e szószéket elfoglalhassuk, nem

lépünk szembe balvéletekkel, nem kell epednünk, toll, ecset, véső kezünkben, míg az izlés vastag kérge itélőink képzetéről lefoszlik; itt egy szép tó partján, zöld koszorus romai közt felnyuló bérczeknek, mint örökké nyílt képcsarnokban, szabad az élelemény, mint a természet lehellete, a lég, .. ez tápot nyújt minden indulatnak, .. völgyeinek néma csende a pillanatok s ajkak édes találkozásain öröklik, költői szárnyakra emeli a szerelmet, pázsitos sziklán kipihenhetni a világ fáradalma; a keserveket tiszta forrásaiból megédesíthetni, a panaszt megoszthatni az ezer viszhangokkal, könnyü dalai közé a hegyi népnek vegyíthetni az örömet, az indulatot felejthetni egy zuhatag lábainál, hol tajtékos hullámival csendes folyammá változik át, a lélek gyászát a bérczek hóleplü ormain földeríthetni; a betegségtől lankadt testre a hüs szellők hoznak üdítő illatot, — talán tudjátok, barátim, hogy hosszas betegségem után én is mindennap új új erőre ébredek.

A hüs légben könnyedén haladtunk fölfelé; vezetők mulatságos dolgokkal rövidíté az időt.

Gyaloglásunk fel a hegyek közé, képzelhetitek, milly könnyü, milly észrevétlen volt. A sarneni tónak felső végén áll egy kis falucska, Sachslen, ősegyháza sírhelye van der Flue Miklós remetének, kit a nép most mint szentet tisztel, s Klauss bátya név alatt ösmer, .. ide aztán bucsújárásokkal összegyülekszik a nép, elbo-

ritja falait csodás képekkel, s meghonosítja csodás regékkel. Tout comme chez nous. — Tudnotok kell, barátim, hogy bár Sweitznak keleti mint nyugoti szélein először s leghatalmasabban dördült meg a reformatio, de az ősi kincsein nyugyó hegynép az ős Cantonokban, minő ez is (Unterwalden), római hitét most is buzgalmasan őrzi. — Klauss bátya ezenfelül lelkes, erényes hazafi volt, bölcsességét tisztelték honfitársai, életét főleg sweitzi visszavonások kiegyenlítésére fordította. Egyszer a stanzi országgyűlésen szent szózatával a sweitzi szövetség felbomlását akadályozta meg.

Innét azután fölfelé a lungerni tó partjára értünk, áthaladtunk a brünigi passuson 3580 láb magasságon s délben két órakor Brienzben voltunk.

XXIV.

BRIENZI TÓ.

Julius 14.

Mintha egy egész nép élete akarta volna magát kinyomni Sweitz tópartjain. Láttunk már mozgó életet, a jelenét zugó kerekkel, feszült vitorlával, iparral, kereskedéssel — ez a zürichi tó; láttuk az ős történetek komoly geniusát, nyomát kísértük a sötét ormok között, megüdvöztünk szent rejtekeit, a nagy tettekről szóló kised emlékeket s a hulló romokat, — ez a luzerni tó volt; — de azt gondoljátok, hogy ezzel már Sweitz életének vége van? — hát a csendes nép, melly ferdítetlen hordja százados ruháját, műveltelen beszéli apái nyelvét, évszázadok óta feljár az Alpesekre nyáron, s szende tűzhelyénél melegszik télen át? a nép, mellyet a civilisatio olvasztó hevétől bérceinek hűs árnya őriz, e nép élete magát a brienzi tón tükrözi vissza. Magasra nyulvák parthércei, sziklái a hullámokon fürödnek, zöld erdeinek lombfürtjei sima arcát csókolják, s mintha e szemérmét akarta volna itt megörzeni a természet, e jelenet körül meredek

magas sziklasövényt alkotott, .. azért tehát, hogy a zajgó férfiaság, az indulatok s szenvedélyek, a tény s cselekvőség ide be nem tolakodott, a kis brienzi világ maradt az álom világa, maradt a tiszta ifju ártatlanság világa, maradt a nyugalomé és szelidsége. Ott állottunk a gieszbachi zuhatagnál: fejér tajtékkal rohan le magas sziklákról e patak, de haragos rohama a sziklákon megtörik, a szendőtó csendes kebelébe fogadja; s mutassátok meg a sima vitzükörön, mellyik volt az indulat, melly robajjal tört le a magasról? mutassátok meg a hullámot, melly fenn tajtékozva jött oromról oromra, — ez a szelid tó ölen elhalt s lön, mint a többi, olly szendén szelid.

Midön pedig a tiszta nyári estén ezüst sugárral föl-kelt a hold a sötét bérczek közül, sajkáinkkal ott tévedtünk a tónak sima ölen, sajkásaink szép kék szemü brienzi leányok voltak, ők s a bérczek viszhangjai vig hegyi dalokat énekeltek. — És most? emlékem visszavezet e szelid élvek felé, sötét szineivel birom a hegyek árnyait, a rezgő sugárt, a kék hullámtükört, a partok el-elhaló zaját — az ős toronyt, a kicsiny falut, az est harangját — az ének viszhangjait, és a szöke fürtü pásztorleányok képeit.

XXV.

Z U H A T A G.

Julius 15.

Expeditio állott előttünk a berni havasok közé, — reggel korán lóháton ülénk; gyanithatjátok, hogy lovaink nem voltak angol telivérek, nem arab sivatag-paripák, sem Steeple-chase-ű angol vadászlovak, de bozótos serényü s földet söprő farku jámbor sweitzi lovak, mindenestre nem olyan lovak, mellyek az első sima sziklán magok s lovagok lábát s nyakát törjék, de olyanok, mellyek bátran lépdeltek fel a sima sziklákon; tanácsul azt adá vezetők, hogy bizzuk egészen a lovakra magunkat, .. bámulnom kelle a lovak ügyességét, hogy keresték ki lábaikkal a pontokat, milly figyelmesen rakták lábaikat, miként kerülgették a bizonytalan pontokat, a nélkül, hogy egyszer megbotlottak volna.

Expeditionk a hasli völgyön keresztül a festői fekvésü Meyringenén által először is mindjárt a reichenbachi zuhatagot tárta fel, — a Reichenbach kétezer láb

magasságról rohan le a völgybe, a sötét Aar folyamba. A nap a keleti ormokon éppen most emelkedék föl, sugárai előzönlöttek a nagy természetben, mi pedig a zuhatag lábánál megállottunk, hallgattuk a harsogó zugást, melly megtölti a völgyet, néztük a fehér fodrokat, mellyek a sziklán haragos játékkal üzik egymást, néztük, miként tartja fel egy szikla a sebesen lenyuló vizszalagot, ez ismét tajtékos arczával miként hömpölyg alá, s miként öleli fel a gyenge szellő a porcseppeket, mellyekbe a haragos patak feloszlik, — ott, a zuhatag lábánál, mély merengésbe sülyedetten; szerettem volna a természet titkát ellopni, s szerettem szívni fel a gyönyört e harsogásból, ez ezerféle nagyszerű változathól, s képzetim melegen felölelték az egész képet, hogy lenne emlékemben halhatatlan, mint a rohanás maga; — a nap ekkor emelkedék föl a keleti ormokon, sugárai előzönlötték a nagy természetet, — ekkor elevenebb zölddel mosolygott a völgy bársonya, a lombokon csillogni kezdte a reszketeg harmat, s én egy soha nem hamvadó emlékkal képzetimben távozni akartam, — ekkor a könnyen repkedő cseppgyöngyök között eleven szineivel egy szivárvány jelent meg; az ó-kor azt mondja, hogy a szivárvány a kiengesztelődés jele, — eljő a nap, a haragos habok közé lövelli arany sugárait és az engesztelődés jele az indulat fölött megjelen. — Igy vannak az emberi

kebel viharai is, a nap itt az értelem, ennek is vannak arany sugárai, s ha csak vakul el nem zárkozik előle a kebel, magán az indulat feltördelt atomjain jelenik meg a kibékülés angyala.

XXVI.

J E G E S.

Julius 15.

Szép a fehér márvány, melyet mesteri kéz tükörré simított, de hószine mégis lélektelen egy ilyen jégüreg azúrkék falán, . . minden izecske mosolyogni, élni látszik; szép a tükörterem, de benne csak hiu magát látja az ember; ha e jégfalakra a nap sugára rezg, mély kebleikből a legszebb nyári ég azúrcarca kékel elő; szép az aranyszegélyü szőnyegzet a falakon, de a színek buja vegyületén elfárad a szem, megnehezül a képzelet, e gyöngye kéken játszva jár a szem s a képzelet ez egyszerű szint könnyedén hordja szárnyain.

Mi e jégpalotának minden termeit, folyosóit, csarnokait bejártuk, . . tündériebbet a képzelet nem alkothat. — A természet nemcsak nagyszerű, bámulatos, kedves tudott lenni, de minden művei közt idealizálni is tudta önmagát.

A természet itt Sweitzban nem egyéb, mint egy nagy — poesis, — poesis annak minden osztályival, tulajdonival; a komoly szirtek, a zugó hegypatakok, a sziklanyilatok, magas bérctetőn nem ezek teszik az epost; egy gyöngé esti szellő, melly az alpesi kürt hangját rezgi által, a hold sápadt sugára a tó ölén, a bércek viszhangjai mik egyebek mint kedves sonettek, vagy ezer változatban a lyra dalai? — a sziklacsúcson elomló rom mi egyéb, mint ballade? a völgy zöld bársonya, a liget árnya, a kiseded gunyhó mi egyéb, mint az idyll? Epigram a hulló csillag, a sebesen uszó felleg, a hóroham, — satyra a vad zerge, melly bátran jár a meredek bérceken, az idő, melly fent tisztán mosolyg, midőn alól viharoz; — és gondolnátok, nincs dráma e nagyszerű poesisen, dráma az élet e tüköre, tényeivel, hibáival s erényeivel? megdagad a hegy patakja s magával sodorja az embert s műveit; lefoszlik a hegy orma, s temet, mit utjában lel; feldagad a tó hullámárja s elzúzza a kis sajkát, . . vagy nem tenyészik-e buja fű völgyein, nem virít-e ezer virág szép völgyein, nem borítja magas szikláit is a fű zöld szőnyege, lombjai nem nyujtnak-e árnyat, szellői nem hoznak-e balzsamot magokkal, szikláit nem annyi öre-e a szabadságnak, erkölcsöknek nem temploma-e a hegyi gunyhó a szegény völgyi fedél? —

Ismétlem, Sweitz egy nagy költészeti könyvtár,

mellyben műveit a legnagyobb lángész rakta le, az egyetemi láng, mellynek röpte nem akad ott fenn, hol végződött az epos, s kezdődik a dráma, — hol végződik a lyra s az epos határa áll, ez az egyetemi lángész az isten.

XXVII.

H Ó R O H A M.

Julius 15.

Délután már a scheideki átmeneten túl valánk; utközben több expeditióval találkozánk: asszonyok, leányok, öreg, ifju emberek lóháton, gyalog jöttek mentek a hegyek ormain — mind bámulni a természetet. Különös, barátim! különös, a görögök az oraculumokhoz jártak, — a keresztény világ előbb Jerusalembé vándorolt, utóbb Rómába, de egy lobogó ösztöntől üzetve járt, s ha lába nem bírta vagy zsebe, magányosan; azután bucsúkra járt istent imádni — vagy szent csontok előtt borongottföldet csókoló arczczal, szivén kezét. — Most ezek megszűntek, s nekem úgy tetszik, mintha e szent bucsujárásokat pótolná a sweitzi vagy olaszthoni utazás, hallgatag arczczal, bámulat közt bizonyos pietással jön, távozik mindenki, — igen, barátim, mert midőn a vallás kihamvadt az emberekből, e magasító eszmevilág letűnt, az emberi kebel szükségét, irtó érez magában, s midőn nincs, mi a polgári élet, szenvedély, indulat szennyeit megöblitene,

vagy magát a tiszta lelket is magas tetőkre emelné, hogy igéző világot látna maga körül; eljő ide, hogy a szűz természet lehelletén lelkének redői földerüljenek, hogy képzete, az üres nagy kert, illatos virágokkal meghonosuljon. Legtöbbek, barátim, az utazók közül az angolok, az, hogy ők leggazdagabbak, az itt csak azt bizonyítja, hogy a kebelnek észszerű s most már sebesen elterült vágyait ők kielégíthetik, s addig, míg más népek vagy honfi-társaik nagy része e vágyak súlyát hordja: ők elgördítve ezt, megifjodott kebelrel vagy az ártatlan örömek hamvadatlan emlékével s ezer nagy képzzettel térnek vissza.

Utunk mögött balra a Wetterhorn havasai nyultak el, mi csendesen haladtunk le, midőn egyszer megszólalt egy rohanó dörgés, s bérczről bérczre ment, mintha annyi sujtást adott volna a szirtlapoknak, a völgybe pedig rohant egy nagy tömeg test, fehér porgózbe burkolva s magával sodorva, mit utjában lelt — ez hóroham (Schnee lavine) volt, néztük a rohanó testet, és ajkunk elnémula, mint megijesztett gyermeké; a völgy ura a roham lön s minden szikla megüdvözölte nagyszerű bucsúját a bércz válláról; — sokáig szólt a viszhang, s mig távozott hegyen völgyön el, elhalt moraja és pillanatra beállta a csend, magával hozva a bánatot a viszhang halála miatt; de ez megszóla ismét halkán és gyöngén a távolból, mintha bucsút akart volna venni rövid, de hatalmas életétől.

Hasztalan tekinténk aztán fel a hegy ormára, fohászunkra nem jött ismét lavina, a viszhang pedig hallgatott, — hasztalan tekinténk vissza, ezután pillanatunk kérlelhetetlen homlokra emelgettük.

Utunk a grindewaldi jegesek mellett vitt el, de már ekkor árnylepel borítá ezt, s látományunk nem volt olly bájos, mint a kisebb rosenlani jegesen — amugy is ezt tartják legbájosabbnak Sweitzban.

Az éjt azután Grindewaldban töltöttük; én ismét meglátogattam néhány sweitzi házat, . . egyszerűségében kissé tartózkodó a nép itt is, de ha kebléhez a kulcsot fölleltük, bizalma nagyobb, mint a lesimított városiaké, . . lakásaik itt is egyszerűek, mondhatni szegényesek, keyés butoraik kopottak, edényeik csekélyek; de mint mindenütt, ugy itt sem hiányzott a fegyver — a puska, ez elválhatlan élettársa a sweitzinak, — alig van nép, melly olly jól lö mint a sweitzi.

XXVIII.

H A V A S O K.

Julius 15.

A hózuhatagokat az utasok a Wenger alp 7016 magasról hegyválról szokták hallgatni; — 12 órakor délben mi is megérkezénk — előttünk állott most hófürtjeivel a szűz Jungfrau fehér palástjában a barát: Mönch és az Eigher; melegen sütött a nap, millió apró pillangókká tördeltek sugárai a hótetőkön, de lavina nem jött, nem jött a zuhatag robogó tajtékjával, nem hóporával, nem jött, hogy felköltötte volna a néma viszhangot, megingatta volna a bérczeket, sziklát ragadt volna le magával a völgy folyamába; nem jött, hogy elenyésszék egy sötét üregben, nagy erővel ismét mint pokolból előrohanva, nem úgy, hogy nyílást repesztett volna magának, hol gyenge hasadást talált, — a természetnek e roppant jelenetéből mi nem részesültünk; melegen sütött a nap, s én, leheverve a zöld pázsitra, küzdöttem türelmemmel, elmentem virágot keresni, vártam, sohajtoztam, zuhat nem jött, — ekkor azután mozsarakat sütteténk el, felriasztottuk

az ős viszhangot, dobogva átczikázta ez magát a hóbérczek között, mi minden hangját felfogtuk — s távozáink nem úgy, mint ki gyöngyöt keres a tengerben s nem lel, nem úgy, mint ki forrást keres és nem talált, szomját nem olthatá el; a halász eljő másnap, s megleli a gyöngyöt, forrásra akad másnap a bércz vándora, édes pillanatot nyer holnap a szerelmes, jutalmát meghozza az idő a férfi küzdelmének; de bennünket utunk tovább intett, tovább a nagy világba, s mentünk, és e nagyszerű jelenetnek képét magunkkal vívők.

XXIX.

V I S Z H A N G.

Julius 16.

A simuló hegyhátakon kigyózó ut a lauterbrunneni völgy felé vitt, mellyről olly sok szépet irnak a könyvek, olly sok szépet ígért vezetők. — Ujra kellene halmoznom egy rakás szép apró képet, ha le akarnám irni e gyönyörű völgyet, itt ujra megjelenének a jegesek, a kópár sziklák, az ezüst szalagokban zuhanó patakok, a kristály-források (mellyek nevet adtak a völgynek), a zöld pázsit, a csendes faházak, egy ős torony, egy kised falu; de én most sietek egy tárgyhoz, millyet még nem beszéltem nektek, s mi Sweitzban legmélyebben szóla hozzám. — Midőn utunk magas és fekete sziklafalak mellett vitt el, egy gyermek jött előnkbe alpi kürtjével, néhány percz, azután szólott a sziklazene, — én egy kőre ültem s édesen hallgattam ezt, miként még soha hangokat nem hallgattam. Midőn a lant, a hárfa hurjait megilletitek, ujjaitok alól egymás után keletkeznek a hangok, kereken, gömbölyün; midőn belé fúttok

a fuvolába, vagy ujjaitok átlengenek a zongorán, a báj-
 os hangzón érzékeitekre ráborul s ismét letünik, mint-
 ha egy szobor sima arczán vonnátok át kezeteket; a
 trombitának hangja férfias, de metsző és nyers, a he-
 gedűé tiszta és csengő, de gyöngé és egy műszer sem
 bír a hangok e nemével, ez pedig tisztaságát bírja a
 legjobb hegedűnek, gömbölyűségét a zongorának, csen-
 gését a legszebb, a női vagy csalogány-hangnak, erejét
 a legerősb érczkürtnek, — ezek közül pedig egyik sem
 bírja ama gyöngéd rezgést, melly magas mint mély hang-
 jában addig illeti a kebelt, míg nyögdelő ezüst élete a
 tiszta légen elhal; sokáig fűtta a gyermek a kürtöt, illy
 gyönyört ki ne kívánna sokáig élvezni. Mi e lauterbrun-
 neni völgyben hagyók el a regényes Sweitzot, s itt e
 bucsú-ponton olly öszhangzólag jött érzelmeinkhez ez
 élvezet; volt a hangokban a bús komolyság, miként szí-
 vünkön, ha a távozás miatt viszhangok voltak azok is,
 miként emlékünk képei nem egyebek, mint az imént lá-
 tott gyönyörű valónak viszhangjai, és én olly nehezen
 váltam meg e hegyek, völgyek honától, miként búsul-
 tam most, hogy a pásztorgyermek melle elfáradott s
 többé nem fúhatott, — ez befejezte a természet élveit.
 — De, barátim, ha csak az volna az ember czélja, hogy
 gyönyörélvek közt üzze napjait, hisz akkor milly könnyű
 volna szerencsés körülmények közt átélni az életet; de, ki
 nem tudja magát kiragadni polgártársai köréből, mellyek

közös munkálatának köszönheti minden tehetségeit, még azt is, hogy az élvezetre fogékony lön kebele, az ura lesz az élet gyönyöreinek, de rabja nem soha. Mi mentünk oda, hol a magyar szemeknek olvasni valójuk van, mentünk a civilisált világ ölébe.

XXX.

B E R N.

Julius 17.

Midőn Bern bástyáin sétálánk, ismét előttünk állottak a jég- s hóleplü bércek; de már ekkor a messze távolságban, — onnét lábainktól le egész a bástyáig szelid, kedves domb-hullámzatu föld fekszik; rajta a szorgalom mosolyg, olyan, minő még utunkban eddig nem mutatkozott, s minőt azután is, Angolhont véve ki, sehol sem tapasztaltam. — Bástyái alatt három oldalról az Aar kigyózza magát, felül sétányok, fasorok, mulató házak állanak, és a nép eljő naponta az árnyak alá, hallgatja az Aar zugását, átpillantja a havasokat és talán nem is tudja, mi kincset bir e fekvésében, — hiszen hányan élvezzük mi is budapesti kilátásunk olly dúzs gyönyörét. — Belül is sajátyszerű Bern; három főutczája a város hosszában nyulik el, a középsőn három torony áll, és mint a régieknél kedvtelés volt rendkívüli dolgokkal bibelődni, a középső torony óraműve sok bámész tápszere. Minden óraütés előtt egy perczzel megjelenik egy kakas, kétszer megrázza szárnyát,

azután kétszer kukorikol s távozik, — ekkor előjő egy ember-báb, ráüt a harangra, ez az óraverés, azalatt pedig egy sereg medve jő elő, elvonulnak egy trón előtt, ezen egy másik báb, ez pedig a hány óra, annyit ásít, s annyiszor hajtja meg sceptrumát; az illyeket igen kedvellé a régi kor.

Bern házai főutczáin három emeletűek, sötétes kénkő-, tündő- s más illy bizonytalan szinekkel mázolvák; majd minden ablaknak egy kis vasrostély-balcona van, és a balconokról az ős falak kormai közül sokszor vén nénikék, de néha piros leánykák rózsá-arcza mosolyg le.

Legsajátságosabb Bernben az arcádok, — ezek íveken nyugvó folyosók, mellyekre a boltok nyílnak, s mellyeken, ha az architecturái tökélyt, az ívek, oszlopok könnyűségét nem is csodáljuk, de meglepetünk az eredetiség által, eső s hó ellen pedig bizonyára kebelében fogjuk találni magunkat.

Bern egyik sánczában medvék őriztetnek, mint élő képjelei a városi czimnek s névnek — ezeket a status ős szokás szerint közkölségen tartja, a nép pedig mint sajátját tekinti, táplálja, mulattatja; s mondják, midőn a francia respublika seregei Bernt elfoglalák, a nép nem a 20 millio frankot, mellyek elzsákmányoltatának, de a medvéket siratá, midőn azok diadalszekerekre rakatva, Parisba hurczoltatának.

XXXI.

BERN TÖRTÉNETÉBŐL.

Julius 17.

Midőn 1191-ben V-ik Berchtold Zaebringi herczeg rengeteg erdők közepén, ott, hol vadászat közben egy medvét ejte el, Bern városa első követ letevén: Bern terjedéke nem volt 1 □ mértföldnél több, most területe 236 □ mértföld. Az első bölcsőjében történetének Bern falai közt pásztor-népet, kézműveseket találunk, — az ur, ki váréletöknek részese lön, személybiztosságának nemesi gögjét hozta áldozatul; e korban a teljes egyenlőség gyűrűje az egész néptestet övedzé. — Ezelőtt 12 évvel Bernnek, a republica szivének, többféle néposztálya volt, csak 12 éve, hogy a szétpattantott gyűrű ismét helyreállítot, — ezen két nézet fejt meg Bern történetét, melly e két pont között, mint hid a folyamon, vonul át.

Ki hinné, hogy az egyszerű helvét nép kebelébe, fel a magas bástyák közé, is elhatott a hűbéri rendszer? s hogy e hűbéri rendszer teremtve a fejedelmek által

harczok jutalmául s ösztönéül, maga a fejedelmek által fog két—három század után tag, tag után meggyönggittetni?

És ez eddig természetes volt, mert a gyöngének segélyt, az üldözöttek menedéket, a megvetettnek tekintetet nyújtani annyira természetében fekszik az emberi szívnek, hogy tagadni ezt annyit tenne, mint tagadni az embernem négyezer éves történetét.

Láttunk tehát nagy, magas rablóvárak rémcsoportja közepett községeket emelkedni, kebelökben egyenlőséget, mint éltök főmüszerét, ennek ernye alatt csatákat nyerni a kényhatalmak ellen, romokká dönteni a gögös fészkeket, kiterjeszteni a kereskedést, szabad lobogókkal járni a tengereken, az ipar működései alatt gazdagulni, műveket emelni, századokra kiható erővel birókat, — szóval: nagygyá felmagasulni a bástyák között mint nép. Ne mondjátok, hogy e történetben a romagnai, toscanai s Lombard szabad városok vagy a némethoniakét nyújtom — ez története a sweitzi városoknak s különösen Bernnek is. — Itt is a nép nyeri meg az első csatákat, az állja meg Habsburgi Rudolf ostromát 1288-ban, az nyeri meg 1291-ben a donnerhübeli csatát a szövetekezett lovagrenden, ez rombolja le a szomszéd lovagi várakat e diadal után, és 1339-ben a laupeni ütközetben ez nyer diadalt 700 koronás uron, 1200 lovagon s 18,000 emberen halezernyi kis seregével, vezérok mind a két

esetben Erlachok, csak e diadalok után s miután meghódíták 1415-ben Aargaut, s Waadtlandot 1536, — s így midőn a kis városnak igen is nagy hatalma lön, s polgárai felaggatva a fegyvert, biztosan élvezheték a hosszas diadalok gyümölcseit, kezdettek a különböztetések szaporodni, a hatalom osztályosinak száma fogyni, mignem az egész népfelséget néhány család birtokában leljük. A XVII-ik században új polgárok fölvétele megtiltatik; nem egyek a polgárok azokkal, kiknek atyáik 1635-ben már polgárok voltak, — a polgárok kebelében új szakadás, részök nemes, részök nemtelen, — több joggal ezek, mint amazok. Új szakadásra találunk a patriciusok vagy kormányzó polgárcsaládok s nem kormányzók között; — de még ez sem volt elég, a kormányzók közt is a nagyokat előtündökleni látjuk; ezek voltak azután azok, kik az egész nép vérén, vagyonán szerzett hatalmon oroszlányi tort ünnepeltek. 1785-ben már csak 69 kormányképes család volt; ime itten, barátim, a marokká összefonnyadó olygarchia, így termé meg a különbséget nemesi osztályban s midőn az annyi áldozattal kivívott diadalok gyümölcsein az osztálynál összevesztek, az osztálygyőztes olygarchia elveszté a hont.

1794-ben az ő Erlachoknak egyik utódja vezérle 18000 embert a francia hadsereg ellen; de a népnek kedve nem volt zászlója alatt vért ontani, csatába sem bocsálkozott, visszavonultában pedig hadvezérét megölé.

Ime, barátim, kisebb nagyobb különbséggel ez az európai népnek is hullámzása; mert olyan a világtörténet, mint az özőn, melly árjával mindenfelé elborul. —

Még néhány szót Bernről: — ezután Bern a francia történet vibratioit mutatja, a consularatus alatt a respublicát, a császárság alatt a foederatio egységet, vagy a coalitio súlya alatt görbed meg, mignem 1831. a régi korra új nap derült, és az aristocratiának békésen ugyan, de mégis el kell vonulni a néphatalom elől. — Most törvényhozó végrehajtó birói hatalom a nép, képviselői által — a patriciusok pedig visszavonultan élők élők, noha a nép örömet fogadja fel őket tanácssteremeiben s örömet hallgatja a szót, melly honszerető szivből fakad fel.

De itt, midőn ez aristocratiát sirjáig kísérök, itt a hantnál, még mielőtt az elfeledés pázsitbársonya elborítja, meg kell említenünk, hogy ez úgy, mint kora, kényuralomra soha el nem fajult, hogy dicsősége a hon dicsősége, disze, nagysága volt, hogy a hon határait megőrizé, hogy takarékos volt az országgazdálkodásban, óvatos népterhelésben, s noha a francia sereg 20 millió frankját zsákmánylá el, midőn 1831-ben lelépett, még néhány milliót hagyott maga után, ezt nem mondom követésre például, de kiemelem, mint tényt, hogy ez történt ekkor, midőn az adósságok halmaza alá majdnem eltemeték a népet. — Fogjuk-e még valjon ez aristocra-

tiát a berni politicalai láthatáron feltűnni látni? — kíváncsi vagyok — de hogy diadalmasan nem, azt bizonyosan tudom; mert ime a csendet és békét a népkormány is fentartja — az igazgatást százados kizáratása daczára is érti — és ha nem halmozza is fel penészes üregekben az aranyat, hogy ez a keringésből elenyészszék, hogy terméketlenül heverjen, — egyetemet, nevelési intézeteket, új fogházakat állit; hidakat, utakat épített, középületeit szaporitja; ez az élet elve.

Kormánytanács jelentései.

A kormánytanács hivatalkodásáról évenként jelentést terjeszt elő a nagy tanácsnak. Az 1840-ki jelentés kezeim közt van.

Czime. Bern köztársaság jelentése a nagy tanácshoz az ország igazgatásáról 1840-ik évben.

Előszava. Ezennel szerencsénk van önöknek a kormánytanács és főtörvényszék igazgatási jelentéseit 1840. évre kellő időre ismét előterjeszteni.

A kormánytanács 202— a főtörvényszék 99 ülést tartott.

A jelentés 15 nyomtatott ívnyi, tábla-mellékletekkel. Legjobb ösmertetését nyújtom, ha tartalomjegyzékét közlöm veletek.

A KORMÁNYTANÁCS.

I. Diplomaticai osztály.

- A. Viszonyok a külföldhez.
- B. Viszonyok a szövetséghez.
- C. Belső viszonyok.

II. Belügyi osztály.

- A. Községi ügy.
- B. Földmivelés.
- C. Kereskedés és gyár.
- D. Mesterség.
- E. Tűzbiztosítás.
- F. Szegény ügy.
- G. Egészségi állapot.

III. Jog és rendőri osztály.

Jogi szelvény (sectio).

- a) Törvényhozás.
- b) Országos szerződések.
- c) Kormányzati viszályok.

Rendőri szelvény (sectio).

Központi rendőrség. Vadászati testület.
Berni, pruntrutai, thorbergi fogházak.
Rabházak — mentő- s oltóintézetek.

Életmentési díjazás. Szerencsétlenségek följelentése. Fenyítő rendőrség.
Idegen s mesterségi rendőrség.

IV. Financialis osztály,

Hübéri bizotmány (a megváltásra).

Kamatkezelés.

Földadó s lajstromzási díjak.

Statusjószágok.

Harminczad.

Canton bank.

Bélyeghivatal.

Bányászat.

Erdészet.

Puskapor-árulás.

Só.

Posta.

V. Nevelési osztály.

- 1) Egyházi ügy:
 - evangelicus egyház
 - catholicus egyház.
- 2) Oskola ügy:
 - A) Magasb tanodák.
 - B) Kezdet tanodák.

VI. Katonai osztály.

VII. Építészeti osztály.

Középületek.

Ut- s hidépités.

Vizi munkálatok.

F ő t ö r v é n y s z é k.

I. Polgári jogkiszolgáltatás.

II. Consistoriál ügy (válóperek).

Szegények folyamodásai.

III. Főmérséklet (Obermoderation kisajátítás — kár-
pótlási esetekben).

IV. Büntetőjog kiszolgáltatása.

V. Ügyvéd s agens kinevezések.

Kettő birt reá, hogy a tartalmat szárazon, miként áll, előadjam. Az első, hogy lássátok egy országkormányzatnak logikai módját, lássátok részletekben azt, mi utakon kelljen a kormányzatot figyelemmel követni, hogy azt minden cselekvéseiben láthassuk. — A második, hogy mikre vonatkozik a kormánytanács a nagy, azaz a törvényhozó irányában, mik képezik azt a kört, melly külön váltan áll ama mellett, s miben nyilatkozik tulajdonkép a felelőség, mellyel a végrehajtó hatalom mindenkor tartozik amannak. — Itt a végrehajtás egészen fölfejt magát, titkon semmi sem maradhat, a valóság felett örködik a nyilvánosság, e jelentések kinyomatnak, szétosztatnak s árultatnak.

Ez a felelőség testté válva; ellenőr mellette a nyilvánosság, — bíró a szabad választás. Ajánlanom ezt nem kell, de azt mondhatom, ha nálunk is el van különözve a tisztikar a megyei testülettől, ha ez rendelkezik a felett, ha annak kezében van a megyei igazgatás, ezében a felügyelet, — ha megvan a nyilvánosság gyűlésein, a választás tisztujításainkon, — lesz-e ki nem látja, mennyire szükségesek volnának megyéinknél is ilyen nyomott jelentések — mi roppant ösztön alélekismeretes, szorgalmas tisztviselőknék, mi fegyver a hanyagság ellen! és ez őszinte ohajtáshoz még egy meleg sohaja járul a férfiaknak, kik törvényhozási dolgokkal, és azoknak, kik statisticával foglalkoznak, amazokat, mint ezeket, minden pillanatban az adathiány akasztja meg.

De itt reménylenünk szabad; — néhány lelkes alispányunk megkezdi a jelentést szóval, kövessék a többiek, most a szót a sajtó alá, az adat összegyűjtése nem nagy fáradság első évben, a következőkben épen csekély; ha minden hatóságaink ezt megteszik, az annyi hatósági tükörben a haza képét fogjuk birni.

XXXII.

SWEITZI ORSZÁGGYÜLÉS.

Julius 18—19.

A sweitzi országgyűlésről jövök.

A keskeny, magas és méltóságnélküli sötét épület előtt két ór. — Szűk udvar vezet a fölmenethez, — a teremhez még szűkebb fölmenet — előtermek nem léteznek — a nyílt előtéren a Cantonok szolgálóinak különféle színvegyitékü egyenruhái csüggenek. A terem kicsiny, de ablakai függönyöztek, padlatalpzata szőnyegzett — apróságok — de a függönyzet egy kis diszt ad, a szőnyegzeten megtompul a járkálás zaja, és mi, barátim, a puritanus egyszerűséget ne emlegessük, mert valóban kopasz termeinkben kopott asztalok nyulnak el, de csillogó arany- s ezüstbe burkoljuk magunkat.

A követek karos székeken, a hallgatóság padokon ül, a csend mély; de ez nem az, mellyet egy beható parlamentarizmus eszközöl, hanem az, mellyet én hidegségnek s közönösségnek neveznék inkább. Hijában, Sweitzban a political szenvedély, kívül sokszor szabad

ég alatt, mindig számos népgyűlésekben viharozza ki magát, a követ pedig hóna alá veszi küldeménye írott szabályait, előszavalja azt s az ellenfél hamar meggyőződik az ügy helyessége fölött, — ez az elnöki kijelentésben fekszik.

A követek \cup alakban ülnek, mellynek bezáró pontját az elnök széke képezi, mellette jobbra és balra a titknokok.

Érdekes vitatkozásnak voltunk tanúi — ime elbeszélem.

Olvastatik a szövetségi hadtanács jelentése az iránt, hogy Schaffhausen (Canton) a thuni hadgyakorlatra illetékét kiállítani vonakodik; a panasz élénken van előadva s a legszebb országlati szempontokból vett okokkal elárasztva; az ügy érdeket gerjeszt, — de tárgyalása másnapra halasztatik. Ekkor a schaffhauseni követ, saját véleménye után szólva, menteni kezdi képviseltjét, miként a hadi szabályzatok az öltözet iránt mindeddig nem levén készek, az öltöztetés meg nem történt — ez okot elegendőnek nem találák, szólottak csendes, higgadt vérrel, komolysággal, s nem volt, ki Schaffhausent menté egy sem; voltak, kik az eredményeket, voltak, kik a szövetségi kötelességeket emlegeték, s felhozák, miként sokkal szebb lett volna Schaffhausennek a külső formalitásoktól eltérni, mint kötelességét mulasztani, — Schaffhausen statusával kívánná a dolgotközöltetni a határozat-

hozatal előtt, ez indítványa egy voksot nyert. Következtek a voksolások. A praesidens előbbi nyilatkozataik után következő három kérdést tön: „Schaffhausent köteletségére meghívják, felszólítsák vagy rászorítsák-e? az elsőre és másodikra 9, a harmadikra 13 voks és így majoritás lön — én elvileg e kérdést igen érdekesnek tartám s figyelemmel kísérem.

Legnagyobb centralisatioja Sweitzban a hadi erőnek van — minden Cantonnak illetősége szorosán ki van jelelve; a katonai hadtanácsot az országgyűlés nevezi — ez folytonosan összeül, és ime a Cantonalis Souverinitas milly eseményben nyilatkozik. A haditanács kétszer felszólítá, tenne eleget Schaffhausen — ez nem történt, s kénytelen volt országgyűléshez folyamodni — ez béke idején történhetik, de mi következményeket vonna maga után háborus időkben, kivált ha nem az egész nemzet, de csak többség kívánná a hadat — előbb hadat kellene az egyes Canton ellen viselni, ezt kényszeríteni és így menni az ellenség ellen.

Ki a municipalitások ellen harczolni akarna, az Sweitzot ne hozza fel — Sweitz a végszélekig vitt municipalitási rendszerrel bir, minden egység nélkül miként?

A központosítás eszméje végrehajtást és nem Souverinitást illet. — Sweitzban a központosítás úgy van alkalmazva, mint nem kellene, a hatóság nincs úgy, mint kellene.

Egység nélkül status nem létezhetik. — Ez életföltételnek a sweitziak az által kívánnának megfelelni, hogy minden hatalmat az országgyűlésen egyesítének.

Montesquieu lángelméje az ország hatalmát három részre osztá s ezeket szigoruan egymástól elkülönzé. Sweitzban ez így alkalmaztatik.

Az országgyűlés törvényeket hoz, diplomaticus foglalkozásokat végez, kereskedési szerződéseket köt, hadat üzen, békét köt, — és ez rendjén van; hadi tanácsot nevez, ime mint végrehajtó — egyes Cantonokat kötelességökre szorit, ime mint végrehajtó, — ha két Cantonnak viszálya van egymás közt, arbitert nevez — ime mint bíró.

Criticusabb időkben vagy határtalan despotismust üzhet, vagy működésében megakadhat, mind a kettő gyászos dolog.

A hitszövetségi gyűlés (Tagsatzung) törvényeket hoz. — A népérdek, a teljes democratiában olvadván fel, természeténél fogva egy házból áll.

Monarchiában a törvényhozói hatalom ellensúlyát a fejedelmi hozzájárulat képezi, itt ez magában a népben van, midőn követeit utasítja; de miként van ez összeállítva? Minden Canton küld két követet egy szavazattal, tehát azt mondhatni, hogy képviselve a Canton helybeli érdekei vannak; de mi rejlik ebben? rejlik ismét a Cantonok Souverenitása, melly még e testület előtt sem hajol

meg; mert a 4 □ mértföldnyi Zugnak képviselete olly nagy, minő a 123 □ mértföldnyi Berné, — a 6 mérföldes Schaffhausen annyi szóval bir, mint a 121 mérföldes Graubünden; e gyűlés nem helyhatóságok, de országok gyűlése, tökéletes függetlenséggel, joggal egymáshoz. E hitszövetségi gyűlés a sweitzi nép képviselője? Zugnak 14,312 polgára, szavával 400,000 berni polgárt szavaz le, — Urinak 15818 embere azon osztályt követeli, melyet Zürich 320,000 embere. Kérdjem-e most már: valjon a sweitzi népnek akarata van? megtörténik, hogy Uri, Swytz, Unterwalden, Glarus, Zug, Solothurn, Basel, Schaffhausen, Appenzell, Wallis, Neufchatel, Genf 504,000 népességgel, mint szövetséggyűlési vokstóbb-ség, törvényt szab a hárommannyi népességű 10 Cantonnak.

Midőn a képviseleti eszme így van elferditve, akkor könnyű harcot indítani a statusrendszer ellen, melly annak birtokában nagyra nem bir emelkedni.

Az országgyűlés nem ül mindig együtt, ez idő alatt a három fő-Canton egyike végez — és ekkor a fő-Canton kormánytanácsa felelős saját Cantonának, felelős a szövetségnek. — Mi történik, ha a kettőnek érdeke össze-ütközik? és ha a fő-Canton belszerkezete változik, miként képvisel az szövetséget? és e változás miként nehezíti az administratiót, mert a kellő ügyességet nem szerezhetni meg az illy sebes változatok miatt.

Sweitzban minden apró érdekekre van feltagolva, ez érdekeket ritka esetben lehet csak összeforrasztani, — a ritkák közé tartoznék egy despoticus külhódító elleni harcz — a sokak közé egy kereskedési szerződés, melly Genfnek kedvezne, Waadtnak ártana, Bernt emelné, Baselt sujtaná, — mind a kettő igen fontos érdek.

Némelly bajokon ösztönszerűleg igyekezett segíteni. — Országos pénztárt alkotott a pénzből, mit a francia sarczok fejében kapott; a szövetségi költségek ennek kamatjaiból fedeztetnek, — felség- s népsértésekre határozá, hogy minden Canton főitélőszékeinek elnökei ítéljenek — de ezek csekély részét teszik a statusélet organismusának.

Nem győztem eléggé csodálkozni, hogy e rendszer mellett Sweitz jó utakkal, rendes közlekedés-systemával bir. Itt a statusok érdeke a szövetségével karöltve jelent meg, — posták majd mindenütt főjövedelemforrások, hol nem, ott ismét ösztönszerűleg segítének a dolgon: hogy a szegényebb Uri Canton a gothardi szikla-utat elkészíthesse, Luzern adósságot csinált és ennek kamatait Uri fizeti — az egész szövetség feladatát Luzern vállalá magára.

Sweitznak nincs egy nevelési, nincs egy kereskedési rendszere, nemzeti bankja nincs, — súly-, tér-, folyadék-mértékeiben nincs egyenlősége, pénzei egyenlősége hiányzik.

Ennyi hiánya van a sweitzi hitszövetségnek, hogy maga a szövetség ezen, törvényes uton nem segíthet — világos; még a megrázó franczia forradalom előtt érezték ezt magok a sweitziak, — de a szót emelők hangja meddő maradt, mint a mag asziclán; midőn pedig a franczia forradalom, elveinek romboló logicáját 43 ezernyi sereg fegyver élén Sweitzba is elhozá; midőn e pusztító következetesség előtt lesimultak a magas bérczek, a völgyek nagy választó barázdok lenni megszűntek, nyelv- és erkölcs-különbségek felolvasztattak s e vegyitékből minden Canton egyenlő saját magáét megnyeré; midőn az apró érdekbálványok szétzúzóztak, s felállított a honé, az egész szövetségé, melly ezután majdnem hasonló 18 Cantonból álla, közös törvényhozás két kamarával, mellyhez minden Canton hasonló számú követet küld, 5 tagból álló végrehajtó igazgatóság s közös főtörvénytörvényészék, ezek lőnek a Helvét republica műszerei.

Mennyi érdek lön ez egy csapással megsemmisítve, az emberek nem ösmerék még a szövetség idolját, keblök szűk volt, mint a völgy, mellynek előbb parancsokat adtak, — a természetes kapcsok megrepesztettek, az ujak nem bírtak összeforrasztási erővel.

Jött Napoleon. Forrásban találá Sweitzot. A régi emlékek romjain könnyezve ültek az ös Cantonok, hatalmok a szövetség tengerén uszott, a nagyobbak uralkodó kényök sirján forralák a boszút, — leszármazás, rokon-

ság, historiai szent emlékek, az istenimádás, vallás, az eszmenyilatkozás, a nyelv — mint eloltott szövétnekek, együvé hányattak; de az egyetlen fölött mi meggyujtaték, az egész hazának szövétnekét lehelletével a honszeretet nem ápolá.

Napoleon 1803-ban februarius 19-én mint közbenjáró lép fel, — visszaadja a Cantonokat ős hatáiraiknak, visszaállítja a szövetséggyűlést, dictatori keze összeférczeli az eltépett régi okleveleket s utánírásul beigztatja, hogy ezután a nagyobb Cantonoknak ne egy, hanem két szavazatuk legyen, ennek egy elnöke a Landamman, mint végrehajtó hatóság, a három igazgató Cantonhoz pedig még három adaték — a hűbéri viszonyok visszaállítottak, de megváltásuk iránt törvényileg rendelkeztek, az ős Cantonok belviszonyaiba visszahozatott a patriarchalis rendszer, a nagyobbakban a tanács választása a nép által határozottatott meg — ez az ó és új vegyitéke, barátkozása az éjnek a nappal, a bizonytalan szürkület.

Midőn Napoleon napja leáldozott az europai coalitio súlya alatt, e tiz éves építmény is összeroskadott, ekkor azután az elzárt levéltár újra kizsákmányoltatott, s az elkobzott szabadalmi leveleket minden osztály, papság, zárdák, patriciusok, nemesek, polgáraristocraták, patriarchalis rendszer, mind visszanyeré, a régi mindenben visszaállitaték, s az örömtől a góth-egyházak falai megzendültek. — Ismét a régi eldaraboltság, ismét

az apró érdekek istenei, ismét visszavonás, egyenetlenség.

Az 1830—31-dik év itt is eseménydúsan vonult át, de ez, melly a Cantonok beléletébe a legszabadabb mozgást meghozá, nyom nélkül ment, mint a sivatag vándora, a szövetségi viszonyok felett, elmondtam feljebb a mai rendszert, ezt a századok hibáival megrakott oklevelet, mellyet mi alig tudunk már olvasni.

Tudjátok, mi hibázik Sweitznak? kellő figyelemmel keresztül vitt amerikai rendszer.

És mégis, barátim, a nép itt Europa szívében a nélkül, hogy dicsőség sugárain melegednék naponként, sőt a nélkül, hogy jövődjöje biztosítva volna, azt hiszitek, sorsát bár mellyikével fölcserélné? — Tetszett a szövetkezett hatalmaknak az elnémitott tömegből néhányak hűhögására hallgatni — visszatértek az arany éjek (?) és e két milliányi nép itt élt hányatásban, visszavonásban, egyenetlenségben. „Im tehát irigyeljétek e népnek sorsát ott a bérczek között,“ — feléje mutat a dictatori ujj — de ha eljő az ember ide, e népet nem fogja mégis egészen irigyletre méltatlannak találni, — egyfelől, szabad mezőn forog az emberi elme, a véleményyszabadságnak sajtója, szószék zöldasztala van, indulattére itt a terem, mellyben születik s el is temetkezik; ki eszméjével boldogulni nem tud, látja, hogy a hiba azok- s nem másokban van, és elnémul; a nép szövetkezik nyílt he-

lyen, kereskedik s gyárakat állit s azután szabadon elbarangol a nagy világba. Készitményeivel, másfelől — az ős Cantonokban az egyszerűség él; mit gondol ő a sajtó zajával, csak kürtjébe szabad legyen fúni a magas sziklákon, — mit gondol ő a törvényszékek, országházak nyilvánosságával, csak ne zárkozzanak el előtte a csendes egyházak és zárdák kapui, — ő, mint amaz, szereti a szabadságot, de nem azért, hogy birtokában ennek nagy palotákat építsen, de azért, hogy tűzhelye nyugalmának örje legyen.

XXXIII.

BERNI FÖLDVISZONYOK.

Julius 20.

Igen érdekelnek a földviszonyok engem. Hazánkban sok, mi nemzetgazdasági életbe vág, nem szabályozható, csak sok nehézségekkel, — mi egészen kezeink közt van, minek szabályozása felett urak lettünk, s minálunk földmivelőknél csakugyan főszerepet visz, nemzetgazdaságunkban főfactor, az: földviszonyink állása, — e kérdésre pedig nem lesz érdektelen, ha a földviszonyokat külföldön is ösmerjük.

Azt vélitek ti is, hogy Sweitzban, mint az ó-korban ugy most is, mindenki szabad tulajdonosa földének, — én is e hittel jöttem Sweitzba. De Sweitz sem azelőtt sem most nem ment még egészen feudalis institutiók maradványitól.

Á multban az ős eredeti Cantonokban, millyen Swytz, Uri, Unterwalden, a népszolgaságnak kevés nyomai mutatkoznak. — Attinghausen, Stauffacher, Auler Halden szabad emberek voltak, hogy kevés, de

mégis voltak népszolgák (Leibeigene) mutatja a törvény, mely illyeket választástól, szavazástól eltilt.

Zürich, Argau, Thurgau, s általában a német birodalmi földhöz tartozott Cantonokban több volt a birodalmi nemesség, terjedtebb a feudalis rendszer. A várromok e Cantonokban, miként Bernben is, most is sűrűbben szemlélhetők, noha egyes földdarabok, millyen a szép Hasbi völgy, már ősidőkben is egészen szabad volt. E viszonyoknak első epochája azonban a szövetség. A három ős Canton 1308-ban szövetkezett, az 1315-ki morgarteni csata diadalma megerősíté azt; a várurak elűzettek, a falak leromboltattak. A többi öt Canton követé a példát. A szövetségkötéstől megkezdeték az élethalál-harcz a nemesség ellen; a sempachi ütközet 1386-ban a szabad szövetségeseknek adá a diadalt s az ügy eldöntve lön, a XIV. században Bern maga több mint 50 várat pusztita el, s miként elvonult, kihalt, kívándorlott a nép, a republicai felsőség birtokába jutott — természetes, hogy a feudalis viszonyoknak szabad status birtokában a nép javára enyhítőleg kelle alakulniok; innen, hogy a már XV—XVI. században nagyobb része a földnek, ha nem is teherment, de mint szabad saját vagy haszonbér jelenik meg, mind a két esetben szabad rendelkezési joggal.

Jött a vallási reformatio, s a mint a pápi jószágok elfoglaltattak, a zárdák eltöröltettek, ismét nagy részt a

statushoz esett a sajátságai jog, s innen magyarázható: miért Sweitzban s különösen Bernben egyenes adó nem létezik. A mint a status lön ura a parasztnak — ez haszonbérét, tizedét a statusnak fizeté, miből a statusjövedelmek nagyobb része alakult.

Jött az 1789-ki francia forradalom, ez Sweitzban fogékony földet talált — a földnép felzendült s minden feudalis viszony megszüntettnék nyilvánítaték.

Láttuk, hogy nagyobb része a statusjövedelmeknek a bevételből állott; ez megszünvén, egyenes adóval kelle pótoltatni.

A népnek ez, mint a természeti tized, nehezebben esett és kíváná inkább ennek visszaállittatását.

1803-ban a francia intermediatio e kérdés fölött is határozott, az előbbi feudalis illetményeket visszaállítá — és egyszersmind a megváltást a becsnek 25-szörös értékében — az apró tizedeket is ezekhez számítva — szabaddá tette, s a tizednek pénzértékbeni fölcserélését megalapítá — ez így folyt 1830—31-ig.

Ekkor a forradalmak e törvénynek is megváltoztatását magokkal vonák, s úgy alakultak a mostani megváltási törvények, mellyek a 10-nél annak huszszoros, a pénztartozásoknál huszonötszörös értékét rendelik a jogbirónak megtéríteni.

E törvények kedvezései közt Sweitzban a megváltás halad, s néhány év s az egész sweitzi föld vagy egészen

megváltá, vagy pénzfizetésbe változtatá által tizedét, mi a megváltással egy, mi ipart nem nyom, mit semmi politicalai, gazdasági tan nem kárhoztat; — mikor, mikor mondhatjuk mi ezt magunkról?!

XXXIV.

FREIBURG. JESUITÁK.

Bernből délután megindulánk Genf felé.

Utunk, midőn a hegyekről leereszkedénk, ismét szép völgyet tára fel. Mintha kifogyhatlan volna Sweitz a természet gyönyöreiben, mintha megszámolhatlan képei változatában, mintha egy pillanatot nem akarna kielégíten hagyni, nem egy mozdulatot, melly az előbbi tájarcznak nem más vonásait nyujtaná — még mindég a sajátszerű gazdasági mezei lakok, kertek, gyümölcsösök vegyitéke, — de a háttérben ott már a Jura hegyláncz, a természetes határ Frank- és Sweitzország között.

Freiburgon a függő sodronyhidon vagyunk, — ime egy pont, hol már büszkén haladtam át; e hid magosan függ a zajgó folyam felett, de a völgy nem a tér, melly Budát Pesttől elválasztja, és a folyam nem Europa főütere — az ősz Duna; ez érzelem kísért e hidon át.

Freiburg várán mutattatik egy nagy épület — egyházával; mi ez a szabad Sweitzban, hol megdöntették a

hübéri rendszer, hol a vallási szabadság felcsirázott, hol a gondolatnak szabad tér, a tettnek tágas mező nyílik? — Jesuita-zárda s nevendék-intézet. — Ismét egy jellemvonás Sweitzből. Freiburgba Jesuiták, Bernben reformált egyház és status, Genf Calvin, Rousseau műhelye, — Genf mellett Ferney Voltaire laka s Freiburgban Jesuita. — Ha valaki kérdezné közületek: mi az, mi Sweitzből főleg eszmémhez tapadt? felelném: az a változat a társas élet minden pontján. — Kivántok-e egységet a sweitzi kormányzatban? Erre Sweitz természete ad választ; a Jungfrau hócsúcsára, hogy onnét egész Sweitzot átláthassátok, fölmenni nem lehet.

Freiburgban a nevendékekszámára naponként nevekedik; francziák, németek örömet küldik ide gyermekeiket. Éltemben sokat hallottam Jesuitákról, de ma láttam először; — ha soha nem fogtok utazni menni, mi mégis ne történjék, kívánom, soha Jesuitát ne lássatok.

Freiburgon keresztül szép holdvilágos éjjel Lausanneba érkezénk.

Nyugtalanul vártam a reggelt, melly feltárja előttem Sweitznak legbájosabb képét; ne csodálkozzatok, ha azt mondom: nyugtalan annyi szép, annyi bájos pontok után, még hátra volt a legszebb, a legbájosb, a genfi tó.

XXXV.

LAUSANNE. GIBBON.

Julius 21.

Ébredénk, — és az idő borult, lábainknál zajgott a gyönyörű kék hullám, de köd borítá a Montblancot, köd a hegyeket, köd a genfi partokat, — borura derü — vigasztalók magunkat, és mentünk megnézni a lausannei Münstert. A lausannei Münstert a XIII-dik század igen szép művének, Sweitz legszebb gothicus egyházának találom. — A sweitzi gothicus egyházak nem birnak amaz ős kormos fekete szinnel, mellyel a bécsi István, strasburgi, kölni egyház ; e felett ez egyház nem is birja az építészet egész virágzó poesisét, oszlopain, ivezetein, ablaknyílásain még nincs meg a finomság, a könnyüded eszményszerűség, melly egy századdal később mindenütt mutatja magát. Ős kormos színét, melly engem annyira elbájol az István egyházon Bécsben, sötétes kénkömáz foglalta el, szobrait, szent képeit a XVI—XVII. század reformatiója megsemmisíté, s így minden poesisát csaknem elveszté, de az egészben a részek mesteri harmo-

niája, a tiszta, szabatos építészet a lausannei egyházat Sweitz minden egyházai fölé emeli.

Lausanneban kevés időt tölténk; mit mondjak róla? de e néhány óra is érdekteljesen telt el. — Lausanne nem az ős századok műve, itt e szűk sötét utczákon, e keskeny magas udvartalan házakat egymásra következő unokák építék háborítlanul, nyugodtan; és valahányszor illy ős várost látok és eszembe jő a XVI—XVII. század, mindig fájdalom fog el hazám iránt, — nagyobb része e most sötét magas falaknak ekkor emelkedett, hazámban ekkor pusztítatott el, a XVI—XVII. század itt megmagasítá, nálunk eldulá a létezőt, s mit meghagyott, az előre nem ment többé.

Lausanne, ha szabad elneveznem, emeletes város, minden sor ház utra egy emelet, mellyet felebb ismét mások és mások követnek, a legfelsőbb sorház pedig mint nyílt terrace olasz tetőn nézőhelye a bájos természeti színjátéknak.

Az Ouchy felé vezető ut jobbára áll Gibbon háza.

Gibbon nevét ösmerjük, — hányan olvastuk munkáját? Róma emelkedése s hanyatlása történetét, a nagy vastag kötetet? — Olvasni szeretünk, míg ifjak vagyunk, románokat, költeményeket; később, az első ifjuság le-tüntével, midőn az álomról akarva nem akarva a tények mezejére kényszerítetünk, íves hirlapokat nyujtanak naponta kezeinkbe, ezeket elolvastuk, ha nem érdekesek,

időnket lopák el, ha igen, eszméltre, vitákra, szóra, cselekvésre nyujtanak alkalmat, időnkét kitöltik — és így üttetünk el a régibb classicus művektől, így az újabb rendszeres dolgozatoktól; némelly ember szerfelett hű abban, hogy mennél több hirlapot olvasson. Álirány, barátim! a *journalistica*, úgy áll a tudomány-literatúrához, mint a pénzverés a bányászathoz; ha senki sem fog a szirtek mélyébe lebocsátkozni, hogy érczet keressen, mit fog az végtére verhetni? ha a régieket fogja ujjá öntetni, felesleges dolgot tesz.

XXXVI.

G E N F I T Ó.

Julius 22.

A gőzösön és a szép genfi tón vagyunk; mi szebb a genfi tónál Európában? a havasok? A havasok legmagasbika, a Montblanc, feje árnyát ősz fejének hullámban fürösztli. — A magas sziklák, a granitok? mellette rideg arcaikkal leborultan térdelnek a legősibb sziklák; szelid dombok? mosolygó tiszta arca felett a legszebb virányu hegyek s dombok levélkoszoruja ül közte, mint apró virágok, a legizletesebb kéjlapok, kertek, szőlők. Szebb-e a nap, hold és csillag? arany sugaraik ezerszer csillognak vissza róla; csodáljuk egy kis smaragd tiszta kék színét, e hullámszövetnek kék színe szebb a legszebb smaragdénál, — csodáljuk a tükör simaságát, a genfi tó egy nagy tükör, mellyben nem egy mulékony női arcz, nem hervatag virágfüzér, sem egy lelkelen márvány-szobor, de az örök természet hizeleg magának; ezek csak a természet sajátai. Nem megyünk el egy régi város mellett, hogy elménkben a mult-

kor egész eredetiségében fel ne tűnjék — a genfi tónak sok ilyen városa van, Vevay, Lausanne, Morges, Rolle, Nyon, — magas várak mellett a hűbér-életre emlékezünk itt, északi partjáról büszkén néz alá magas tornyai-
val, apró csúcsaival a vufflensi vár, — megállunk szép mezei lakok előtt a genfi tóparton, újabb, legújabb, pompásb, egyszerűbb kerti, mezei lakok, pavilonok, kéj-
lakok, kertek, tornyok mosolygnak elő, és hogy ha vágyunk feltalálni, mit tudomány, mit művészet szellemi élelményül nyújt, mit mesterség kéjelmül ajánl gyönyört mulatságot: menjünk Genfbe és hiányzani nem fog; és e genfi tó nagy világ-szerű eseményeknek is volt tanuja, a vallási reformatio fáklyáját e tónak hullámai láták elő-
ször, és midőn nem nyugodott az emberi elme, miután véres műveivel már elfárasztá a világot, Rousseaut és Voltairet ismét e bájos, e csendes tónak partira küldé és ismét illy nagy eszméknek mennyi mozgalomnak lön bölcsője.

Vannak Olaszhonnak is bájos tavai, vannak bámulandó pontok Európában, de egyhez sem ragad annyi fontos érdek és esemény; „*Mon lac est le premier*“ szokta mondani Voltaire, midőn Ferney palotáinak ablakáról kinézett, — Rousseau pedig Confessioiban elragadtatva szól róla; Byron Childe Haroldja a legszebb versekben ömledez bájairól. Ha látta az ember Lemán tót, nem csodálkozik, miért vonta magára a legmagasb szelleme-

ket, minő Voltaire, Rousseau, Gibbon, Stael, Byron s többeket s miért vándorolja most az egész világ Lemantavát.

Genfnél kiszállánk. — A nagy magas épületek a parton mind vendéglők és e vendéglők mind telvék; igaz-e, miket felül mondtam?

XXXVII.

GENF ÉS FIAI.

Julius 22.

Másod napja Genfben vagyunk. Láttuk magát a várost felső és alsó részével, külső sétahelyeit, középületeit, erősítvényeit, egyházát, musaeumát, s így nevezetességei nagyobb részét.

Annyi ellentétet, annyi jellemzőt, annyi változatot, annyi sajtószert sehol illy arányban nem találndotok.

Megérkezve Genfbe, azt hiszitek, Europa egyik legújabb városába érkeztek, — a tó és a Rhone parton pompás quai vonul el és e quain nagyszerű új épületek, fent a várban a XIV—XV. századnak ős, fekete épületei komolysággal állanak; a város alsó részeiben zajog és pezseg tömegesen a nép, fent a várban egy utcán alig egy-két ember; alant a Corrateri-utcza legújabb építészet alkotmánya, ragyogó boltjaival, asphalt kövezetével, a Rhone jobb partján szűk keskeny utcák, magas, egyszerű házak, nagy tolongás, sűrűség, — fent a zárt udvarok és paloták; amott a néplakik, itt az aristocratia, — a kocz-

ka elvettelett és Genf a népkormányt vallá sajátjává; Genf minden pontján más más alakot mutat, és ez az, mi Genfnek különös arczot physonomiát kölcsönöz, — képzelni ezekhez a számtalan sok idegent felalá hullámzani, tömött gözösöket, gyorszekereket nagyszerü angol batárokat érkezni távozni, az életet, elevenséget a sok hotel körül.

Genfnek semmi nem hiányzik: zene-, mű-, könyvkereskedései számosak, nagyok — quincaillere kereskedései izletesek, rakottak, és a sok óra — mindenféle magas táblák hirdetnek óragyárat, venitczikke a genfi népnek óra és bijouteria; ki kéjdús éltet él, eljöhet — minden kívánsága betölthető, ki tudományt, itt lakhatik, Genfnek egyeteme és ennek Saussure által rendezett botanicus kertje; és ki csendes természetet keres, máshova, mint Genfbe, ne menjen.

A tókifolyásnál áll egy kis sziget, — e szigeten csinos, rendezett kert — közepén Rousseau ércszobra; a szobrász ülve, csendes, nyugodt arczczal állitá elő, mintha most írná Emiljét, Emiljét, mellyet a tanács sok részben Voltaire közremunkálása után városház előtt bakóval égetett meg 1764-ben; és e Genf, melly művét nyilvános helyen megégeté, elfogatását elrendelé, Rousseauinak ércszobrot állit, — nem első eset, minden nap hasonlót hoz a történet, és az emberek nem tanulnak őseik hibáiból — a történet hasonló szövedékeibe hasonló

hibát szö be, — minden uj tan áldozatot kér és minden áldozat megnyeri jutalmát érczczel, kövel. —

Genf sok europai nevü embernek szülő helye. Necker a hires franczia minister, Saussure a hires botanicus, Dumont, kinek Bentham halhatlan müveit leginkább köszönheti, — még él a hires De Candolle, Neckar a földész, és azt hívém, hogy él Sismondi is, a hires statustanár; egyik legszebb reményem volt Sismondit megismerni, ha Genfbe eljövök, Sismondit néhány nappal azelőtt sirba szállíták.

Kevés melegebb, őszintébb kebelt mutat az uj életírás Sismondinál; történetirataiban a szabadság status oeconomiajában a népboldogítás szeretete lángol át, — majd minden nagy ember sorsát osztá ő is, futott a franczia hegypárt elől Olaszországba — zarándokolt, üldöztetett; de végre nyugalját szülőföldén Genfben meglelé, — és irt folyvást hasonló érzelemmel, és én szerettem őt, midőn *Etudes sur l'oeconomie politique*-jét olvastam, megosztám fájdalmait a népnymor iránt Angol- és Frankonban, — aggodalmat szivtam belőle hasonló nyomor iránt hazám messze, de mégis bizonyos jövődjében; de elveit nem fogadhatám el; a népek ős institutioikhoz, mellyeket, mint károsokat, boszúsan eltörlének, nem térnek többé vissza, ha rosszabbak is, mikkel pótolák az ujak, — de az emberi elme mást keressen, ujat, jobbat mindkettőnél. Sismondi búseleven szinnel festé a jelent,

de a sötét multa igézö, ingerlö arczot öltött — ott a nyomor, hogy ezren dolgoznak egy ember kéjére, ott a baj, min segíteni kell, — de ezen sem a középkor czéh-rendszere, sem political institutioi nem segítnek; az nem lehet, hegy a czéhek visszaállittassanak, az sem, hogy, mert valaki gyárnok, egy lépcsővel alább essék a political lajtorján, a bajt mással kell orvosolni és Sismondi ez orvosszert nem mutatá ki, — megtette az első lépést, jöjenek mások, folytassák műveit; az emberi ész egyetlen feladata, boldogítani embertársai legnagyobb számát. — Sismondi mindig édes olvasmány marad, érdemei örökösök.

XXXVIII.

SZENT PÉTER TEMPLOMA. FERNEY.

Julius 22.

A nap hanyatlott, midőn az ős egyházat megnézők. — Csendes volt a piac, mintha kihalt volna a városrész; magasan emelkednek körülé régi házak, e házakban semmi mozgalom és élet; a piac pedig szűk és kicsiny és az este csendes mint temető. Hat magas corinthiai oszlop képezi a góth-egyház porticóját, de e portico szép, s így az izlés meghamisítással kibékít belül, — tisztán áll a XI. század építésmodora, a magas és sugár oszlopok, a szép karzat igézővé teszik e művet: és még áll a góthus szószék, honnét Calvin először mennydörgé a reformatio doctrináját, és engem különös érzelem fogott el, ez egyház, a néma csend, a festett ablakon beható sötétes nap-sugár, és ez üres egyház magas feszült ívezetével, — e falak közt hangzottak el a szavak, mellyek megrázák a félvilágot; hol van most hazám messze, túl a magas Alpeseken, túl a havasokon és jégfalakon, és e hangok keresztül hatottak rajtok és mozgásba tévének százezre-

ket, és folyt a harcz, míg a kibékülés angyala meg nem érkezett; a tűz elaludott, s mit mind a két rész, hogy megemésszen, reá rakott, most már hamvakban enyészik, — de jönnek emberek valóságos ellenségek, kik suttogva, alattomba járnak körül az elhamvadó máglyát és szikrát és parázst keresnek, kutatnak alattok; mikor fog e hamu elaludni ugy, hogy szikrát s parázst ne lehessen feldulni öléből? a tűz nagy volt, és sokan táplálák és sokan olták, — hogy végkép elaludjék, a mi feladatunk.

Ma délelőtt Ferneybe rándulánk ki — Ferneybe, Voltaire lakhelyére; a ház a kert közepén áll, balra a kis templom, mellyet Voltaire építtetett, s mellyre e fölirást tevé: *Deo erexit*; az 1814-ki restauratio ez egyszerű föliratot leülteté.

Szobáiban a pyramis-alaku mausolaeum tünt fel e fölirattal: *Mon coeur est ici mon esprit est partout*; és a kép, mellynek eszméjét Voltaire adá, a kép nagy, felül az emlék templomába viszik a másák, míg ellenségeit, rágalmazóit onnét lehajigálják, valamivel alább pedig az istenasszonyoktól körülvelt Apollonak Voltaireset negyedik Henrik, a *Henriade*-t tartván kezében, mutatja be; öreg kertésze a kertet, egyik szolgája parokáját, botját jegyzékeit, számadásait, pecsétét mutogatá meg.

XXXIX.

NEUFCHATEL — PIERRE PERTUIS.

Julius 23—24.

Másnap elutazánk Genfből a szándékkal, hogy Sweitzot elhagyjuk.

Mondjam-e ismét, milly szép az ut e parton Lausanne felé? ha mondom, unalmas leszek nektek, kik naplóm olvassátok; de ti, kik utazni akartok, örvendeni fogtok, hogy nincs lépés Sweitzban, melly gyönyört ujat ne nyujtson.

Neufchatelbe délután három órakerkezőnk; itt megkelle hálnunk, — az idő borongó volt. — Neufchatel szép város, de holt; elhagyottan, zárva állnak számos elég pompás lakházai. — Neufchatel város, és lakói elmennek a hegyek közé, falun nyaralni. Neufchatelnek 7,500 lakosa van, s bár nem olly regényes vidéke, mint Zürich-, Luzern- vagy Genfé, de az alpesek kevés helyt mutatkoznak illy szép alakban, mint ez ó-várból. Kirándulási pontjai szépek, és csakugyan igen bajos volna nekem azt hinnem, hogy nem a természet ölében, de vá-

rosban vagyok; eszembe jött hazánk egy igen jeles leánya, ki mondani szokta: „falun szeretek egészen magányosan lenni, egészen a természetnek élve“ — mi a városi nagy mozgalom és falusi csend közt változik, nem tudom szeretni, és ez állításban igen sok psychologia fekszik; ha azt kérdezné valaki: milyen város Neufchatel? azt felelném: s á r g a — faragott kövekből rakott középületei sárgák, házai sárga színre mázolvák, quaija sárga, homokpadlata utczáin, utain sárga, a sárga színnek hiányzani nem szabad; a színek ezen sajátságai igen sok helyen feltűnők Sweitzban: Luzernben minden kormos, sötétes, Bern tüdözöld, Neufchatel sárga, Yverdon veres, és e szín általányosan uralkodó, mint kényur, melly szabályai alól kivételt nem szenved, — ha másutt nem, ablakkarikákon e színek meg kell lenni; fölmentünk a várba, megnézők a sárga Münsteret különcz emlékével, — sem egyik, sem másik nem tetszett: nem a Münster, mert a XI. századnak igen zömök műve, — nem az emlék, mert a szobrok rozszak, feszesek, hibásak; de kijöttünk a bástyafalakra és mint kibonyolított hosszú kép előttünk álla a sweitzi havasok lánczolata; az idő borult volt, az ég nem volt tiszta, és az élet s fény hiányzék a természet kebeléről, — erdő, hegy nem zöldellett, maga bájos színében nem csillogott a tó; de az Alpések hókoszorus lánczolata, mint ősz hajak a hanyatló, szintelen fej felett, igézöleg fejerlettek elő, — utol-

jára láttam e havasokat; utitársunk egy angol — úgy látszott, a nobilyból — jól ismeré a magyar nemes szenvedelmet: a vadászatot ebekkel, és a lovaglásokat, — érdekekkel viselteték dolgaink iránt; a nyármeleg Olasz-honból, a hőség honjából, általjött a nyarat tölteni — és ez így megy az angoloknál, pénzüket külföldön pazarolják, kíváncsi vagyok hallani, miként tekintik ezt az angolok otthon, — talán lesz alkalmam e témára visszajöni.

Másnap Baselbe érkezünk, utunk a Münster völgyén vitt keresztül; midőn azt gondolám, Sweitzot, a regényes Sweitzot már elhagyám: ime egy legszebb sceneria nyílik előttem; keresztül a Pierre pertuis-en sziklávölgy nyílik meg, a függőleg álló sziklák czerféle alakzatot vesznek fel, mint apró tornyok vár felett, mint szinfalak, mint fenyegető szirtek, mint állat- és emberalakok, a mély völgyből a légbe emelkedve; társaságunk nagy és vig volt, az idő dél, különben eszembe jutott volna a természet e rémes völgyében félni.

Öntözött rétek, apró városkák, faluk, malmok, kőszéntanyák és egy szép üveggyár-telep mellett visz az ut Basel felé, — s ott, hol a völgy megtágult, romvárak állanak, és így ér az ember Bâselbe. Utitársaink: szép burkus ifju, republicanus baseli kereskedő *Commis voyageur* (?), és egy lipcsei kereskedő; a németek német jövendőről beszéltek exaltálva, mellynek mintegy

romjain az angol nagyságnak kellene emelkedni, — a sweitzi tüzesen vitatá a sweitzi kereskedési szabadságot s megvetőleg szólott a franczia juryk, és centimes additionnelekről, párisi fortificatióról, — pártolá a sweitzi szövetség szerkezetét s a Cantonok voksegyenlőségét; a vita folyt, és mi Bâselbe megérkezénk.

XL.

FRANCZIAORSZÁG SZÉLÉN.

Julius 27.

Franciaországban vagyunk. — Vasuti jegyet váltva öt tallért kaptam, — francia pénzt még nem látva, vizsgáltam, — az 1-ső XVI. Lajos pénze, a 2-ik a Republica 3-ik évéből, a 3-ik Napoleon Empereur, a 4-ik Charles X, az 5-ik Lajos Fülöp; ime, miként Franciaországba beléptem, kezembe nyomták az országtörténetét, s miként nekem kezembe nyomják, úgy más idegennek, — pedig nem egyenlő érzelemmel fogadja ezt mindenki; igen sok öreg porosz, orosz ur szeretné, ha e pénzek közül csak kettőnek volna értéke, az ifju hosszú sweitzi német művész vagy egyetemvégzett egynek szeretne értéket adni, mások Lajos Fülöp pénzét szeretnék használni, s örömet eldobnák magoktól a többit; de hasztalan, minden darabnak megvan értéke, 5 frank 100 sous — 5 v. forint — tökéletesen egyenlő a többihez; mert a pénzfelirat változhatik, de a pénz nem; mert a felirat és kép az uralkodó hatalomé, ma köztársaság, holnap császár,

ma bourbon, holnap orleans, de a nemzet marad mindig ugyanaz, az ércz a nemzet, a cím az uralkodó, — az ércz többféle czimeket fölvesz, de értékét ez nem ettől, hanem önmagából nyeri.

„Önök Sweitzből jönnek?“ kérdé tőlem egy fiatal francia. „Igen, uram, és pedig az Alpesek legszebb emlékeivel.“ „Az igaz, hogy Sweitz természetszépsége bámulatos.“ „Felülmulhatlan, uram,“ felelém. — „Ne higgye ön, azok a pyraeneusok.“ „Vannak-e olly magas hókoszorus bércei?“ — „Nincsenek.“ „Vannak lábaiknál olly gyönyörű tavak, és annyi változatban?“ — „Nincsenek.“ — „Van-e völgyeiken annyi kedves historiai emlék?“ — „Nincs, — de mégis olly kedvesek, olly nagyszerűk, olly bájosok, hogy azokat elejőkbe kell tennem a sweitzi Alpeseknek. — „Ön francia?“ kérdém. „Igen, uram“ — e válasz tisztába hozott mindent; én mosolygtam, és elhallgatók, de egy gondolat azt sugá keblemnek néma hangjain: „Mi kedves a hazafiság tévedéseiben is!“

Mi Strasburgnál csak mellékesen érintők Franciaországot, — utunk a Rajna volt, a telet szándékoztunk Parisban tölteni, de e pár nap is teli volt illy apró jellemző jelenetekkel.

XLI.

T E L E G R A F.

Julius 27.

Megálltam a székegyház előtt; sötét kupjairól lelkemre az ős századok boruja ült, a millio apró részekből összeszótt, szint egészen bámulatba estem által; mi az fent a közép kúptetőn? vékony karjai mi könnyen lebegnek a légben, fel égnek, le a földnek mi könnyü változattal játszadoznak, — meglepettem, mert előre reá elkészülve nem valék — ez a telegraph, mellyről annyiszor hallottam, mellyet soha nem láttam; néhány perczig játszott és ismét megszűnt.

Egyszerü dolog egy nagyobbka ágason zsinor által vaspálczákat mozgatni, ez által azokat különféle irányban más más szegletek alá hozni, s így általok jeleket képezni, mellyek a gondolatnak csak ugy megfeleljenek, mint a betük, mellyeket irunk, a hangok, mellyeket nyelvünkkel adunk, mégis az emberek előbb raktak fel láb magasra kőszirteket, előbb tudták azokat ívekké feszíteni, oszlopokká egyenesíteni, felosztani vékonydad kö-

szálakra, apró virágokká, leveles lombokká fölfejteti, előbb tudtak belőle állatokat teremteni, mint az egyszerű dolgot fölfedezni, mellyhez olly közel állottak mindig. Nem mondom, hogy korunk hasonló góthegyházat nem tudna készíteni, sőt hiszem, hogy utolérve a terv nagyszerűségében, részleteit még finomabban, tökéletesben is megalkotná; később láttam a kölni egyház folytatását, láttam Angolhonban gyönyörű új góth-műveket; de mégis hogy e művek bámulatossága ne szálljon korunkra mint kisebbedés, mint szégyene lelkünk törpülésének, örültem, midőn e telegraphot épen ez architecturái remek közepső kupjára tüzetve láttam.

Eredménye ez egyszerű kis mozgonyoknak, hogy Strasburgból minden hirt Parisba nem egész hat percz alatt közölhetni, a távolság 120 óra — 60 mértföld. — A keleti tündérregéknek két sebességök van: „ugy-e mint szél, ugy mint gondolat? a telegraphon a hir, ha nem olly sebesen, mint a gondolat, de sebesben jár, mint a szél. — Franciaországban legjobban ki van fejtve a telegraph rendszere, általa most a 60 órasi távolságu Lilleből 2 percz, a 68 óranyi Calaisból 4 percz 5 secunda, Toulonból 13—50 secunda, Bayoneból 14 percz, s a 120 óranyi Brestből 6 percz 50 secund alatt történik a közlekedés.

Mihelyt Claude Chappe a telegraphot feltalálta, s találmányát szerencsés süker kísére, azonnal támadtak, kik

e dicsőséget homlokáról tépni kezdték — mondták Aeschylus Trója bevételét evvel jelenté át Görögországba. — Hannibal tornyok, a persák hang által közlekedtek, Aristoteles idejéből pergament-szalagokkal, Christus sz. e. 200 évvel Kleoxenos és Demokritos fáklyatáblákkal, azután Worcester, Amontons, Hook — a XVII. században Edgeworth, Gouthey, Bergstasser ezek mind földidéztek az érdemet elkövetelni Chappetől.

Azt mondtam e munkának első lapjain: sokaknak elég volna kortársaik becsültetése, elösmerése, — de jő a rágalom, az irigység; a mindennapi lelkek, földi szenvedélyek a tettforrásba mérget öntenek, s ez megszűnik csörgedezni. Claude Chappe, ki 1789-ben a telegraphot feltalálja s ki 1792-ben életbe lépteti, e megtámadások nyilai alatt összeroskad s önmagának kivégzi életét. — Különös az emberekben, hogy az érdemet s különösen a találmányokból eredőt, először szokták megrohanni.

A puskaport nem Schwartz találta fel, ezt már a kínaiak ösmerék. — Columbus nem fedezte fel Amerikát, ezt már az islandiak s oroszok rég ösmerék, Guttenberg nem a könyvnyomtatást, ezt a Harlemi Koster. Mongolfier nem a léggolyót, Fulton nem a gőzhajót, de Jouffroy; és így megy ez mindennel, de mégis a világhözvélemény igazságosb, mint az aljas lelkek, és e nevekhez tapad az érdem.

Mondani szoktuk, hogy a bámulatostól a nevetséges csak egy lépésnyire van, a telegraphoknál a két fejü szo-

bor egyikén a bámulatos, másikon a nevetséges; a bámulatost láttuk már, a nevetséges az, hogy a telegraph által az egész nagy világ szemláltára künn a napfényen üzetik a titok, — de nevetségesb még, hogy a szabad, nyilvános országban, Frankhonban, a nyilvánosság harsogó kürtjei mellett a titoknak van legmerészebb, leghatályosb műszere.

XLII.

MARECHAL SAXE EMLÉKE.

Julius 28.

Sweitzot elhagytuk, s ha visszagondolok sweitzi utamra, úgy találom azt, mint az év virágos tavaszát, mint a hét vasárnapját. Virágos eredményét ne kívánjátok, ezek halvány, tehellen utánnomatai a nagyszerű természetnek, és mit használna nektek az szegényen s szinetlenül nyomoru töredékekben? ezek csak nekem kedvesek, csak én őrzöm, mint képzelt képcsarnokot, s majd honn, üres vagy gondterhes óráimban, emlékem előtt feltárul, örömet fogok rajtok andalogni; most már vége a természet bájélveinek, küszöbén állok az embervilágnak, melly kebelében talán ép annyi roppant jelenetet fog felmutatni, mint a természet Sweitzban.

Az unterwaldeni vagy sweitzi népgyűlési domb helyett a londoni Westminstert, a parisi palais bourbont, a kis faragványok helyett Chartrey, Canova, David műveit, a hegyi kürt helyett a tudomány szavát, a hegyi dal helyett a nagy operát, az apró sajkák helyett a Britishqueent

az amerikai gőzös, és az indiai gályákat. — A történet Tell egyszerű tette helyett világrázó eseményeket fog ki-
tárni előttem, s ki most kéjek, álmodozások között jár-
tam bérczről bérczre, komoly elmélkedések között lépek
be a nagy világba.

Alig tudtam megválni a felhőkbe nyuló tornyok-, az
apró, vékonydad páczákra felfoszlott oszloptól, a falak
diszétől, a kapuk íveinek virágitól, szobraitól. Vezetőnk
innét a Tamás-templomba vitt, Marechal Saxe-nak sir-
emlékét megnézni. Pigallet a világ nem helyezé Canova és
Thorwaldsen közé, én Pigallenak csak ez egy művét lát-
tam és bámultam. A szobrász gondolata egyszerű, de
magas és azért költői.

Fejér lepelben a halál csontváz, egyik kezében a
horoscopot, másikkal a koporsó felső lapját emeli, és
agyarkodva tekint fel Marechal Saxera, intve, hogy órája
megérkezett. Saxet az készen találja, komoly elszánt-
sággal lép az, de arczán mély érzelem ül, a sorsbani
megnyugvás érzelve, jobbjába a marechal pácza; de mi
a csoportozatnak fődisze, az Frankhon geniusa, szép női
alak, melly viharos érzelmei közt a lépcsőkön leroskadva,
jobbjával visszatartja a lelépdelő Marechalt, baljával pedig
a halál felé nyuls könyek özöne közt esdekel a halálnak,
kimélné még őt; mellette kis angyal leborított szövét-
nekkel — sírva, alul pedig a koporsó talpán, ősz fejét
buzgonyára bocsájtva, mély búba sülyedett el az erő ki-

rálya Herkules. — A lelépő Marechal körül a hanyatló sas, a megriasztott oroszlán s lefordultan hentergő tigris Ausztria, Angolhon és Holland képelei, balján meghódított hadi lobogók.

A mint látjátok, barátim, a szobrász gondolata nem merész, nem eredeti, nem ihleménye teremtő lángelmének, de a kivitelben van annyi tökély, annyi finomság, érzethűség, mély kifejezés, hogy ez maga remekké tette a művet; de még az egyszerű gondolat között megjelent a hon geniusa a kétségbeesett reményével, hogy talán visszatartja a hőst, megkérleli a halált, és a rémülés s veszteség közelléte, a fájdalom első rohama felette, hogy a hon e legnagyobb fiát veszti el, mindezen indulatokat úgy megteremteni, s a viharzó rohamot illy művészileg visszaadni, ez az, mi Pigallet classicus szobrászszá, művét halhatatlanná teszi. — Pigalle még most sincs tökéletesen méltányolva.

Láttam én ezután is igen sok remekét a szobrászatnak, s különösen a síri emlékeknek, s ha találtam is itt magasb eszmét, amott tökéletesb kivitel, de engem így még csak egy ragadott meg, az mellyet e vázlatokban még fel fogtok lelteni.

XLIII.

EGY HISTÓRIAI KÉRDÉS.

Julius 28.

Békésen ültünk ebédünk mellett; asztalunknál egy angol család, egy sweitzi hivatalnok s két szép leánya, egy német ifju, mi s még néhány strasburgi; a beszéd változatos fordulatain egy tárgy merült fel, melly közöttünk s a német ifju között hévvel víttaték, — a tárgy olly, hogy kevesen vagytok, kiknek elméjén már keresztül nem villant, — gondolatim tömegében már nekem is megjelent nem egyszer, de átment nyugalmasan, mint átmegy a gyöngéd szél a kert virányain; most azonban nem ugy jelent meg, — megjelent mint szél, melly a kebel virágait akará elforrasztani, mint villám, melly hitet, reményt, meggyőződést, vele örömet, akaratot, cselekvést lesujtani készült. — Ha igaz, hogy Holland, Spanyol, Portugall soha nagy nemzetek többé nem leendenek, hogy a német nép csak süllyedni, de emelkedni nem fog, ha igaz, hogy a franknagyság Leipzig- s Waterloo-nál örökre megdöntetett, s csillaga a hullámok oasisan Ilona szige-

tén elmerült, hogy Lengyelhon örökre vesztve, hogy a görögnép egész fejlődése nem egyéb, mint mulékony felcsillogása a rég kialudott üszkőknek, hogy Olaszhon sírja fölül soha többé a kő el nem görditetik, azért, mert a négyezer éves történet nem mutat fel példát, hogy nép, ha egyszer nagyságáról aláhullott, többé kiemelkedni képes lett volna, hogy kétszer nem látjuk nagynak ugyanazon népet! — a német ifju ezt vitatá — s barátim, nem hagyta ki a historia vas keze alól nemzetünket sem, kimondá, hogy nagyok s olyyak sem leszünk többé, mint voltunk már.

A beszéd elhangzott, de keblemben fullánkot hagyott, mellyet egy átelmékedésnek kelle kivonni onnét, s én most hallgatnék előttetek róla, ha a tárgy annyi millio imáit nem gúnyolná ki, ha annyi erőt, szándékot, akaratot, áldozatot nem rakna emésztő máglyára.

A tárgy felette érdekes, spanyol, olasz, portugall, német, magyar, lengyel törekvés felett tör pálczát, vagy hatalmas ösztönt áraszt el; felnyilik előttünk a nagy történet, onnét Ninive s Babylon alapításától le egész Pétervárig, Washingtonig, — sorban látjuk egymás után Indiát, Egyptet, Assyriát, Persiát, Palaestinát, Phoeniciát, Carthágot, Graeciát, Rómát, a Germán népet, a Hannokat, az olasz respublikákat, a német birodalmat, az egyházi hatalmat, a spanyolokat, portugallusokat, németalföldet, — megvillan köztök saját nagyságunk, el-

bukunk a török által; látjuk ezután XIV. Lajos francziáit, az angolt. Nincs mit mondanunk a bukás felett, melyet hódító fegyvere hoz; ha nép, mint művei, feldulatnak, szóval: ha kiirtatik a népélet, — a követelésnek, hogy fölemelkedhessék, el kelle némulni; mert mi él, az meghalhat, a feltámadás természet fölötti csoda, mi a történeti életkörön túl fekszik, e pontról kérdésünket soha sem tekinthetjük, pedig a történet majd mindig e pontra tér vissza s ijesztő példaként mutat néпкиirtás- s város lerombolásokat.

A babyloniai Nebukadnezar Sidont és 13 évi ostrom után Tyrust dűlja fel, később a városok ujra fölépültek, ekkor Sidont saját királya árulja el a persáknak, a város pedig önmagát a lángoknak áldozza fel. — Tyrust 7 hónapi ostrom után Nagy Sándor hódítja meg s egészen elrombolja; ezután a rómaiak, utánok vad keleti csoportok osztoznak az élettelen tetemen.

Babylont, a világ legnagyobb s legfényesebb városát, Cyrus 536-ban, 516. k. sz. e. Darius Hystaspes egészen szétrombolják, ezután Babylon haldokló persa tartomány. Egyiptet szinte a persák hódítják meg először, de Cambyses kirabolja azt, lerontja Thebát. Ptolomaeus Lathurus pedig a maga ellen feltámadottat egészen leégeti; ezután játéka lesz a hódítóknak a római tartomány, a birodalom osztása után keletcsászársági birodalomrész, ekkor s utána Egyiptus többé nem létezik, arabok, mamelukok sátoroznak e nagyszerű romok közt.

A perzsák ezer s néhány száz éveken keresztül, mint a világ leghatalmasb nemzete, állanak, hódításaikról imént szólánk; Sándor legyőzte, de el nem pusztitá őket, — ezután harczot viselnek a rómaiakkal, a keleti birodalommal, több kevesb szerencsével, s még 628-ban II-ik Kosru alatt mint roppant nagy birodalom áll, mellynek határai Aethiopia, Lybia, Chalcedonia és Jemen; ekkor következtek a belviszályok, az uralkodók dönték, öldöklék egymást, a meghasonlott nemzet pedig elébb arabok s török fegyvere alatt veszi el függetlenségét; azután Dsingis és Tamerlán tatár s mongol csoportinak lesz harczmortaléka, a hon elpusztittatik, a nemzet meghal.

Magok a rómaiak mint vad pusztitók jelennek meg. — Cato szózata „delenda Carthago“ 140. évben teljesül s már 82-ik évben az ősz 79 éves Marius mondja: Dic te vidisse Cajum Marium in ruderibus Magnae Carthaginis sedentem. 146. évben midőn Carthagot, Corinthot is fel-dúlták — 70 évre Krisztus sz. után Titus Jerusalemet dönti romokba; e csatában egy millio zsidó vesz el, 100 ezer fogva lesz, — illy pusztítás után ki fogja Carthagot keresni, ki fogja a zsidókat uj nemzetnagyságban?

A római birodalmat nyugoton a German népek ásták alá. Alaric trepidam Romam obsidet, turbat, irrumpit. 140-ban midőn e városban 1,200ezer szolganép lakik, nyomorogva, elfajulva, átheverve a napot a közpiaczo-
kon, vagy lesve a Circust, vagy az egyiptusi granit- s

numidiai zöld márvány-fürdőkben, ugy éji bordélyokban dözsol, — kenyeret koldul — hazafiség, erény, szilárd-ság, jellem sehol; de puha ölében magában hordja az egész meghódított világ hiányait, mértékletlenségét, a gallusnak ravasz könnyelmét, a görögnek, az egyiptusi- és zsidónak vad makacsságát, az asiai szolgaságát s közgyalázatát a syriainak, egy felcsillogása a nép érzelemnek, az erénynek sehol, — sehol a jövő iránt — sehol egy nagy eszme.

Hogy ilyen fekélyes test feldúlatik, nincs mit sajnálkoznunk, ha a következő korról a tudomány alá is szállott; de a romokon épülő újabb kor az erény- s erkölcsiségnek sugárain melegszik.

Ime a legnagyobb nemzetek történetének eredménye hódítás és hódolat, uralkodás és szolgaság, hatalom és engedelem, erőszakos rátolása a győző szokásinak, kivetkeztetése a nemzeti sajátságoknak legjobb esetben, — leggyakrabban földig lerombolás, dúlás, pusztulás; a győző kénye előtt meghajol a nemzeti lélek, nyugalját veszti, függésében elsenyved, tehetlen lesz, elhal; de a halált mindenütt hódító hozza meg, s a különbség az eszközökben van, vagy gyilkos vagy lassan emésztő méreg; nemzet, mellynek függetlensége fölött nem határozott a hódító, az erőszak fegyvere, vagy melly függetlenségét visszaküzdötte s melly kebelében a fölemelkedés magas vágyait ápolja — nagy lehet még.

Mi az, midőn egy nemzetben ellenállhatlan ösztön hatalmas erőket fejt ki sorsa javítása, emelkedése iránt? — Jele ez a hanyatlásnak, a halál előküldöttének? és ha e nemzet hatalmában vannak az eszközök, mellyek által nemzettársai nagyok lőnek? — nem, e nemzet mind a mellett, hogy élte fölött minden tagja, mint egy ember, öröködik, hogy minden tagjának meleg imája lehell reá, mint a tavasz lehellete a kopasz lombra; mind a mellett, hogy gyermekszüz örömmel üdvözli az első fakadó bimbókat, — mind e mellett nemzet nagy ismét nem lehet, mert a történet azt mutatja, hogy barbár hódítók, mint a rohanó ár, elseperhetik, civilisált győztesek, mint izzó katlan, felolvaszthatják a nemzetek életét, és ezután e kiholt tag, mint elszáradott tölgy, többé ki nem virulhat.

Lehet nemzetet emberhez hasonlítani, s mondani: ennek mint amannak van élete s így halála is; de nemzeteknél kijelelni, ez élte virágát elhullasztá, már volt ifju férfi, mert egy felvillogása volt — nagyságának lehetlen, több mint balgaság, s ki e hasonlítást teszi, vigyázzon, hogy a szük karikát, mellyben az első tételnél forog, ne vigye által a másokra; mert emberek élete olyan a nemzetéhez, mint a lehelleté a tükörön s a szélé a tengeren, — mint a kert virágaé és az erdő tölgyeé, annak élete mulékony, ezét erőszakos vihar hozza meg.

A kert virágának élete mulékony, midőn a nap melegén, az ősz derén elhervad, a virág élte letűnt, — a

bérczek tölgyét megdöntheti a vihar, alááshatják gyökereit a férgek; de ha e férgeket tövétől elszórjuk, mi áll ellen, hogy a tölgy visszanyerje lombja zöldjét? És kérdelek még egyszer, barátim, mutatja-e az ó népek története a felküzdésnek azon ősi s egyszersmind emberi irányát? az ó korban a mint a hanyatlás jő, vele jő az önkény, a tudatlanság, a szolgaság, a közönöség, — korunkban az emberszeretet édes ölelései, az önkény helyett a törvény szentsége, a szolgaság helyett a jog, az igazság, a tudatlanság helyett az értelem, a közönöség helyett erőfeszítő vágyak, buzgalmas imák s áldozatok jönnek; nem marad tag a nemzetnél, mellynek értelme fel nem hivatnék a nagy munkához, nem, mellyre a jogok harmata le ne szálljon.

Nem sokára bővebben is szólandok e tárgyról; de mielőtt meleg kézszorítással megválnók tőle, még egy magunkról. A nagyságnak annyi eleme van, mint működése az emberi tehetségnek.

Nemzet lehet nagy, hadak által; fegyverének fénye elhomályosulhat.

Lehet nagy, tudomány, művészet által; ebben mások megelőzhetik.

Kereskedés által kincseket halmozhat fel; forrásai elapadhatnak.

Szabadsága alkotmánya minden erőt kifejthet; ez is elbukhatik.

Irigylem a nemzetet, melyly mindezt egyszerre bírja, és ha feltennők is, hogy a szédítő fokon állva elbukott s többé fel nem szállhat, még ekkor is férfias vigasz maradhat nekünk, mert mi ugyan látunk történetünkben egy két fényes időszakot, de ez a fegyver mulékony dicsősége; s ha most tudomány, művészet, ipar, kereskedelem, főleg pedig az igazság által a nemzet minden tagja iránt csak annyi erőt is fejthetünk ki, mint a nápolyi táborzat vagy a fekete sereg által; ha ez új mezőn, mellyen legparányibb tagunk is mozoghat, nevünknek csak annyi becsületet szerezhethetünk, mint Bécs, vagy Prága falainál: barátim, akkor mi mentve vagyunk, — s ha ti néha a kétségbeesés fekete képei közé beviszitek e hiedelmet, mellynek ápolására én is elhoztam ime' galyköteget: akkor, barátim, a meleg kézzszorítás igen is itt e soroknál éltem örömét foglalja magában.

XLIV.

B A D E N.

Julius 29.

Hires fürdő. — Nagy vendéglők, pompás ét- s tánczteremek, sétahelyek, parkok, egy új, görög izlésű gyógyterem, gazdag nép, sok egészséges, kevés beteg, lovagló dandyk, fényes fogatok, tarka boltok, fényüzeti czikkek, emberek Europa s Amerika májd minden tartományból, színház és a többi dolgok, mellyek kisebb nagyobb mértékben minden fürdőkben, még hazánkéban is, nem hiányozhatnak. — Nem tudom, barátim, lesznek-e közületek, kik e fürdő kéjeit hörpölni el fogtok vándorolni; de azt tudom, hogy nemünk erkölcsi sorsa benneteket érdekel, — nem fogtok tehát reám nehezeltetni, ha ezennel más tollakra bizom ez apróságok lemázolását, én inkább a játékterembe vezetek benneteket, barátim, oda, hogy lássátok az ezüstöt és aranyat nagy széles asztalokon hömpölyögni, lássátok a szerencse szeszélyeit, lássátok működéseit, miként öntetnek fel, söpörtnek le pénzfukar kezek által a pengő érczek, — hogy

lássátok a pénzhullámzást, miként árad el egynek zsebe, miként szárad ki a másiké. Én mégis nem akarok itt erkölcsi festvényt nyújtani, tele az élet, tele a szinpad; de két tényre akarlak figyelmeztetni benneteket: Frankországban kártya és sorsjáték tilalmas, Némethonban kártya és sorsjáték nyilvánosan megengedett.

Tisztelettel emelek föveget Lajos Fülöp előtt, ki kormányát azzal kezdé meg, hogy kiüríté a játékházakat, hogy kezébe vevé a törvény kötelét s kiüzé e romlott népet — ez történik Frankhonban. — Pénzforrásai pedig ekkor nem voltak a legkedvezőbb állapotban, pedig e törvényszigorról egy pár millio frankot vetett meg; — de a közerkölcsiségnek egy pár millio áldozat, az igazságnak e nyílt elösmerése Frankhonnak csak boldogságára lön.

Némethonban a közjátékházak a fürdőhelyeken megvannak, s a szétpattantott fekete sereg most itt üté fel tanyáját; Wiesbaden, Aachen és mindenütt nyilvánosan üzetik a kártya.

Frankhonban 1836-ban a lotteria is eltörölteték, Némethonnak egy igen jelentékeny részében ez most is a status kezelése alatt áll.

A kis lotteriáról szólok. Eljő a szegény napszámos, az együgyü cseléd, a lomha kézműves, és szerencsének bocsátja néhány fillérét — aztán mennyi boszusága a csalt remény felett, mennyi keserű óra a nehéz munka közt, — lefolyt napok, hetek után az öröm helyett mennyi nyug-

talanság, — aggodalom, a várakozás ónlábu ideje alatt, mennyi zavart álm, mennyi számvadászat! a szegény nép, mivel kicsinyded, ártatlan örömet szerezhett magának, mit agg napjaira megtakaríthatott, azt illy célokra használja fel, — a takarékoság, a szorgalom nem egyetlen mód a vagyonosodásra; a keblet megszállja a pénzvágy szennyördöge, s ennek fertelmes ölelései közt a takarékoság és szorgalom, mint egyetlen erkölcsi vagyonosztályozók tiszta jótékony tanúsága elhalaványul, meggyengül, elfelejtetik, — s ekkor jön aztán a status s az illy csatornán beözönlő pénzt azután hátalja el legfelsőbb igazság csarnokába; valóban metsző satyricus él fekszik azon dánügyész védelemszavaiban: „védelem, a közpénztár meglopója, vétket nem követett el, mert lotteria útján ugyanazt a status pénzládáiba játszotta által.“

És, barátim, az igazság itt is karöltve jár a közhaszonnal, noha gyászos állapot, midőn az igazságot ez oldalról is kell a védelembe venni — ez a finansforrás, mondják — balgatagság! ha én a hegy forrásait ezer csatornákon vezetem a völgybe — nyertem? a csatorna ágya elnyeli a csekély nedvet; e néhány fillért engedem meggazdálkodni a népnek — vagyona szaporodik, ő ezt más utakon, igazságosokon fogja beforgatni hozzám: házat épít, ettől fizet, — kényelmesebb lakást bérel, ettől fizet, — vállalkozik, ettől fizet, — takarékpénztárba hordja ennek tőkét, a szorgalom kezeli, itt ismét nyereség;

vagy ha vesszük a jelent és a nekem nem igen tetsző fogyasztási adókat, tehát borban, szeszben, czukorban, kávéban, malátában serben s a többiben elhozza azt a statusnak.

Ha Fáy Andrásnak semmi más érdeme nem volna, minthogy hazánkban első honosítá meg a takarékpénztárt, elmondhatjuk: szálljon reá, mint az ég harmata, a nép áldása; — a takarékpénztár ellenmérge a lotteriának.

XLV.

C A R L S R U H E.

Julius 30.

Carlsruhe Németország leglisztább, legszabályosb városa; ugy találtam: Carlsruhenak van tudománya, izlése, művészete; de nincs élénksége, mozgalma, kereskedése, — utczáit üreseknek, holtaknak találám.

Carlsruhe szép város, de egyhangu, kecsstelen, — a hegyektől két, a Rajnától másfél órányira fekszik. Carlsruheban minden a herczegi palota felé foly össze, minden onnét árad ki, — igen a házak, igen az utczák; a herczeg palotái ablakaiból minden utczába ellát, — de az embernek, ki az utczán megy, szemei az ablaküveg-nél fenakadnak, — a termek mélyébe be nem lát; de ki a főváros ez alkotásából mélyebbre, messzebbre, mint a szavakra, mellyeket elébb leirék, következéseket vonna, csalatkozik.

Carlsruhenak életmozgalma nincs, mert közszelleme, public spiritje nincs; szabad sajtó, esküdtszék, népgyűlés, ezek, mik angolt, francziát, magyart örökös iz-

gatottságban tartanak, itten hiányoznak, — nincs életmozgalma, mi a kereskedés sajátja; de azért menjetelek el csak a város keleti oldalára, a status házába, és hallani fogtok nyilatkozásokat, mellyek a külső élénktelenség bizonyos combinatioiban megakasztnak, és más utra, mint indulátok, térítendnek, — és menjetelek ki az echtlingi kapun, és látni fogjátok a vasutat a város hosszában elkigyózni, és miket én még nem láttam, a gőzönyöket is, mert e vasut Bäseltől Manheimig ekkor más használatba leend.

Itt-ott a város körül gyárakat is fognak mutatni, mi az ipar megindulását bizonyítandja.

Németország élete csendben, rejtekben gyarapszik, — most egy, holnap más darab vasut, most itt, holnap ott szaporodik meg a gőzhajók száma, és mig ez így halad, az ország hálóval szövődik által, mellyen bizonyos állatok könnyen megfogulnak. — A kis bádeni herczegség pedig e földterület, mellyet, mint az alkotmányos ujjá születés fejét, ugyis ösmerünk, ipar s kereskedési tekintetben is nem fog elmaradni. — Alkotmányos élete sem zajos; de vér nem omla el, kastély nem ége meg, nem dulatott fel másnak tulajdona, és a jogban szabad paraszterend tulajdonában, földében is az leend.

XLVI.

BADENI ALSÓ HÁZ.

Augustus 1.

Sokan közülünk tanácshelyet alig tudnak másként képzelni, mint terem-alakban, szegletekben felnyuló falakkal, hosszú szőnyegzett asztalokkal s az asztalok közepén karos székekben az elnököt. — Könnyen célhoz jövök veletek, meg akarva ösmertetni e termet, ha képzetetök elébe a színházat tolom, s hozzá e szöveget melléklem, a szinkör lebecsájtott függönyvel, a zártszékek emelkedőleg a követek padjai, mellyek között mint sugarak nyulnak a feljárási nyilatok, a páholysorok itt karzatok, a hallgatók számára; a hangászkar helye, ennél kissé nagyobb tér az ülés előtti társalgásra, a sugó helye, a tribun a szószék, s valamivel hátrább az elnöki emelvény, asztalával, titoknokaival.

Az egész tanácskör-szép, izletes, tágas; a hallgatóság ül, állni tilos, — ma az ülés népes, a követek majd mind helyeiken.

Napi renden Sander indítványa, felirat a fejedelemhez, hogy az előbb szabad sajtó ismét törvény által szabályoztassék, — nagy csend. — Sander olvassa indítványát, — indítványát hosszasan támogatja, a beszéd remek, teli nemzeti érzetszinezettel, teli logikai erővel, néha meglepő gondolatokkal, az előadás halk, komoly, ünnepélyes, de csak néha emelkedett, — a követi kar szerinte hangultan minden szavát figyelemmel fogadja, s beszédét többször helyesléssel töri meg.

Beszéde hosszú volt, tovább egy óránál tartó, és, barátim, bár mennyit hallottatok már a sajtóról, bár az eszméket már nemcsak a szószönyegzetről, de harczok téreiről is ösmeritek, hangját a küzdők soraiból, itt nincs többé mit mondanom, mint azt: őrizzétek meg kebletök meggyőződését, őrizzétek meg a rágalomtól, de leginkább saját indulataitoktól, szenvedélyeitektől, ne hagyjátok e világ kincsét elmerülni apró hullámiban saját hiúságtoknak, érzékenységtöknek. A sajtó olyan, mint egy gyógyszer-tár, mellyben minden fűnek ellenszere is meg van, — Sander szavaival élek: „a sajtó olyan, mint Achilles dárdája, — a melly sebet üt, azt meg is gyógyítja.“

Sander után Welcker folyamódásokat nyújtott által, — ezután jelentést tön. Jelentése hosszas s ránk nézve nem volt érdekes. Utána Böhme ministerialis állta fel, és helyéről a nélkül, hogy a szószékre ment volna, kissé

nyers modorban felszólítja Welckert, hogy a benyújtott folyamodásokat, mellyek sok valótlaniságot, vastag szenvedelmet, hamis vádat tartalmaznak, venné vissza; — az elnök Beck az indítványt támogatja, — Welcker az előbbi nyers felszólítás után indulatba jött, hangosan válaszol Becknek, a vádat visszatorolja, és a folyamodások visszavételét megtagadja. Elnök felszólítja Welckert: maradna a nyugalom mezején, személyes sértéstől óvna magát; Welcker: „ez intésre szükségem nem volt, s azt csak vissza kell utasítanom.“ Elnök rendet kiált; ekkor a kamarákban nagy mozgás és zaj, többen ugrálnak fel helyeikből, — párt megtámadja a pártot, egyik szózatát az elnök, másik Welcker mellett emeli fel, — ez mind egyszerre történik; ebből nagy zaj, lármá, zavar, — ez tart néhány perczig — Welcker szóhoz jut, ekkor csendre vonult indulatai után elmondá véleményét, miként a benyújtott leveleket vissza nem veszi, hanem kéri utasítani a kérelmi biztossághoz (petitions Committé) mint felettök határozó bírósághoz; — elfogadtaték.

Ezt, barátim, azért mondtam el, mivel mi itthon azt hisszük, hogy a német, lassubb vérforgása miatt, tanácskozásaiban csak zavartalan nyugalmat, élettelen vitákat képes felmutatni, — a bádeni kamarákban most többséggel bir a nép vagy szabadelmű párt, és azért kissé hangosbak is a követelések, e követeléseknek pedig sú-

lyok is volna, és fejedelmök nem állana ellen, ha háta megett nem állna egy nagyobb hatalom — ugyanaz, mellynek szirtjein az 1831-ki hires és tán általatok is ösmert badeni kamarák határozatai megtörtek; mert meg kell említenem, hogy az 1831. badeni kamara elég erős volt december 14-kén a sajtószabadságnak éltet adni; de a frankfurti hatalom erősebb volt következő évben, július 28-kán, pólyái közt ismét elaltatni. Csalódnak, kik azt hiszik, hogy a német szabadság, gyermek a sok bába közt. Fejedelmeik irányában a kamarák hamar kivívnák ezt, de van egy más erő, mellynek lehellete előtt a bimbó első mosolyában elhal — e hatalom a szövetség.

A teremben fölleltük még Itzsteint, kit közelgő teléhez a nem csökkenő polgártisztelet kísér. Mi szép a tölgy-koszoru az ősz homlok felett, sokszor látjuk ifju fürtökre feltüzetni; de jö az idő s a levél zöldje hervad, s aztán fonnyadt füzér csak szánatra gerjeszt, s a remegő kéz töredékeny maradványait önmaga tépi le.

Láttuk még Knappot, a fiatal Bassermann-t és Heckert, szép reményeit a kamaráknak. De hasztalan kerestük Rottecket, Dutlinget, Mittermayert, amazok sirja fölött már zöld virág virul. Mittermayer családja csendes körébe vonta magát vissza; Badenben senkinek nagyobb hatása Dutlin-

ger né l, Némethonban senkinek R o t t e c k n é l
ujabb időkben nem volt, van-e számukra a Walhallá-
ban nyilat? ha nincs, akkor az utókor igazságosb leend
Lajos királynál.

XLVII.

SANDER, ÉS WELCKER.

Augustus 2.

Németország a democraticus átalakulás első stadiumán túl van; az a bizonytalan sejtelem egy tünde jövő után, melly rohanó hévvel tör ki, melly rontani tud, építeni képtelen, mindez Németországon már áthaladt, s mondjunk akármit a bécsi congressus 13. §. teljesítéséről, de az bizonyos, hogy polgári munkásságnak, hazafiuságnak 1815. óta Németthonban már mégis térmezeje nem hiányzik. E negyed százados élet, korszaka békés küzdelemnek, tanulmánynak, türelemnek, csüggedetlenségnek, — korszaka a nemzeti érzelmek, bú és bánat, örömlelkedésnek. A dolgok menete csak mégis különös; sokszor van lelkesülés, erő, alkalom nagyot teremteni, az idő bekopogtat, de a tudatlanságon, éretlenségen erőt vesz a fortély, az értelem, — máskor pedig nincs erő és alkalom, s az értelem, rabja a rossz akaratnak. — Németország az első phasion keresztül ment, most a másik alatt küzd; de majd ha megjö az erő, majd ha be-

köszönt az alkalom, a németnép, lelkesülése közepette, többé érelen, tudatlan nem lesz, — mert a tudományos és jellemdús fiak működései már messze elhatottak — a nép kebele fogta fel az eszmeárt, melly az annyi tiszta fejből kifolyt.

E férfiak egyike Sander; nem szólok róla, mint badeniről, a hon e kis töredékének sorsán emelni közvetlen kötelesség, de 270 □ mértföldre terjedő hazafiság nyomoru báb volna; ő minden alkotmányos kérdésben az oppositio lelke, sorsának osztályosa, de e pártnak és fejének örök dicsőségére meg kell említenem, hogy nincs némethoni kérdés, mellyet ez fel nem karolt, — a német ipar, a hannoverai alkotmánykérdés, a sajtó, mindezek kincsei a német népnek, ezeknek egyik őre pedig a badeni oppositio, mellynek ismét tüköre Sander.

Ő halavány, magas szikár férfiú, most 41 éves, arczán komolyság nyugalom, társalgása fesztelen, előadása halk, eszmemenete tiszta és tömött. Engembizonyos előszere tet vonza hozzá, kedves társalgása, nyílt kebele ezt most erős sympathiákra emelék. Sokszor hallottam ezután Némethonban szilárdságát, jellemét kiemeltetni; bejelentésünk után ő maga jött fölkeresni bennünket, sokáig mulattunk együtt, mondjam-e, hogy beszélgetésünk a két hon sorsa volt? — ha valaha ő e sorokat olvasná, bizonyosan megbocsátaná, hogy e beszélgetésből egy szép ártatlan eszméjét veletek közlöm. Némethonnak van jö-

vendője, mert azt minden német költők szabad zengésű dalaik készítik, pedig költők nevelik az ifju nemzedéket, a jövő pedig ezé.

Sokan azt hiszik, hogy elég, ha szép füzérben egy két gyöngyöszmét befon a költő, érdeme megszűnt evvel, miként a hulló csillagé, és aztán „hadd járjon számkivetten az árva fiu;“ — de midőn ez eszme lámpájával kezemben a történetek tömkelegét bejártam, állítását igazolva láttam ez utban, pedig leltem még egy érczeret, átkigyózva letűnt idők körében, azt, hogy világ kezdetétől minden magas röptű elme a szabadságot emelte szárnyain, — eredeti ész nemcsak a költészetben, de az egyetemi irodalomban önkénynek még soha szolgálatot nem tesz — mi igen is természetes; mert irodalom egy pályával előbb jár az életnél, pedig ezt az önkény ónsúlya hátráltatja; még egyszer visszatérek Sander észrevételére és cszembe jut Hugo Victor őszi leveleinek egyik dala és önkénytelen ajkamra kelnek e sorok :

*Oh, la muse se doit aux peuples sans defenses
J'oublie alors l'amour, la famille l'enfance,
Et les molles chansons, et le loisir serain
Et j'ajoute à ma lyre une corde d'airain.*

Welckerben egészen más embert képzeltem, úgy állott előttem, mint szigorú elhatározott, nagy tudományossága miatt azonban nem az élet terrenumán járó férfi, — azt hittem, a sok subtilitás, a messze elágazások, a

finom különböztetések a nem ösmert elméletek beszédeit élvezhetlenné, állását sükertelenné, működéseit gyümölcsteleneknek teendik, — Welckert nem így találtam — 52 éves ősz férfi már, de tekintete élénk, arcza élet-szines, külseje nyugtalan, természete heves, fellobbanó, homlokára az ősz korán szállítá le derét, — de erejének teljes birtokában van; ő igen nyájasan és nyílt kebelvel fogadott, társalgása, előadása eleven, változatos, könnyű, modora kecses, — a valódi Welcker csak hamar feledteté velem a képzelt pedans tudóst, még most is látom őt, midőn szóközben az említettem ülésről egészen felizgaltottan mondja: „s ha mindjárt megrendülnek a terem oszlopai, mégsem engedem a szót magamtól elvételni.“

Tekintélyes emberektől hallám, hogy Welckernek még sincs kellő hatása a kamarákban, s ezt személye talán kissé türelmetlen sajátiból magyarázzák meg, de széles tudománya el van ösmerve és méltányolva. — Ő Broughamja a badeni kamaráknak, de csak egy tekintetben, mert Welckernek elvhűtlenséget soha senki nem lobban-tand szemére; működésének legszerencsésebbje a Staatslexicon, s ha sirjára semmi mást nem teend az utókor, mint ennek egyik cikkét a Jurykról, hervadatlanul fog ez mint küpresz felette virulni.

XLVIII.

NEBENIUS.

Augustus 2.

Tehát Magyarorszáiban a halálos büntetés eltörléséhez közel állanak önök? kérdé Nebenius. „A mult országgyűlésen megbizott választmány nagy többsége ezt indítványozza s nem kétlem, hogy a jövő országgyűlés azt elfogadja.“ — ,Derék, — válaszolá — nem rég — folytatá — volt nálam egy német egyetemi tanító, s érzékenyen panaszkodott, hogy munkája a halálbüntetés eltörlése mellett Némethonban kevés viszhangra talált, — én pedig vigasztaltam ötet: lássa ön az idő halad, s tapasztaljuk, hogy minden év némi enyhet hoz a büntetésekben, ez igen is természetes eredménye a civilisatio haladásának, a képződésnek; én hiszem, jöni fog egy idő, midőn a vétkek fenyítésére elegendő leend nyilvános kijelentése annak, hogy valaki vétket, bünt követett el.’

Barátim, látlak benneteket mosolygani az ősz Nebenius szavaira, de figyelmetöket mégis szeretném egy pillanatra megállapítani; nekünk feladatunk a jelenben mű-

ködni, s e tekintetben a gondolat olyan, mint a szél, melly ki tudja, milly messzeségbe indult, semmi közünk vele. Az el nem fog soba következni, hogy a társaságban bűn ne követlessék el, — az ember nem angyal; de én e tételt két észrevétellel kívánom csak most szembe állítani: lehet-e a büntetésnek relativ belértékét meghatározni? — felelet: lehetlen — ugyanazon büntetés ezer emberre ezerfélekép fog hatni — a psychologia a büntető jog philosophia körén belül esik. Némelly ember daczolva lép a vérpadra; vannak, kik a vádterembe kiállítatni élőkkel váltanak meg, — ez egyenetlenség utányai éreztetnek, de feláldoztatnak a társasági egyik életelvnek, hogy önkényt egy hatalom sem gyakorolhat, s így a birói sem; azonban ez által el nem háritattak, s midőn a törvényhozó asztalához ül, szenvedést szabni a bűnre, mit tekint? — a társaság jelen állapotát és semmit mást, bár miként kívánjon némi igazsági elvekhez ragaszkodni, — ez megérdemel ennyit, amaz annyit, hol a mérték? semminek olly csekély állandósága nincs, mint a büntető törvénykönyveknek. Álom-e ez, barátim? ti igen annak fogjátok keresztelni, de nem egy merész álom teljesült már be, — ha ifjaktól hallunk ilyeneket, egyet mosolygunk reá, s eszmetáblánkról illy jóslatok, mint lehellet a tükörlapról, nyom nélkül letűnik; de midőn a mindennapi élet gondjai közt megöszült férfi illyet állit fel, akkor csak mégis érdemes

talán, hogy gondolatinkat egy pillanati megállapodásra bírjuk.

És ismét a beszélgetésnek más fordulati közül még egy tárgyat: „Lássa ön, a német hírlapokban nyílt harc foly ellenünk, — megtámadtatunk, midőn egy nyelven akarjuk magunkat kormányzani, meg midőn nyiltabb tért akarunk nyitni a political jogoknak, midőn az elválasztó üreget nemesség s nép között szabadalmainkkal akarjuk megtölteni; vádoltatánk, midőn ős jogainkhoz ragaszkodánk, vádoltatunk, midőn azokat kiterjeszteni akarjuk.“

„Ne higgye ön, mintha ezek közvéleményt képviselnének, — a magyar örökké szövetségese volt a németnek s az leend jövőre is.“ — Én feleltem: „ennek szivemből örvendek, — együtt ontották ugyanazon harczmezőn véröket, ujabb hadainkat nagyobb részt német érdekek mellett viseltük, a német hatalmak egyikének roskadását mi tartók meg vállainkon, és ime, megvallom önnek, fáj, midőn ezek után innen szórtak reánk gúnynyilakat, metsző vádakot igaztalan.“ — „Lássa, én ez adatot nem is tudtam, — de higgye el, mi önök törekvéseit részvétellel kísérjük s minden előlépésöknek örvendünk.“

Sok és sok tárgyról szólánk, de az idő haladt, s én a szives ősz férfitől megváltam; — „holnap megmondom önnek a tized és napszám megváltása történetét,“ s én nyugtalanul vártam a jövő napot, hogy e csendes kebel-lel, ez ösmeretdús elmével ismét találkozhatssam.

Nebenius most minden political cselekvésén kívül áll — utolsó pályája ministerelnökség volt, korábbi működése a német szabadság támogatása, — az ő műve a badeni alkotmánylevél, a megváltás, a polytechnicum, ő, Durlinger s. Rotteck készíték a büntetőtörvénykönyvet, — most csendes és egyszerű magányban él, — munkáit a hitelről, a német vámszövetségről ösmeritek.

XLIX.

CARLSRUHEI ÖSZMŰVÉSZET.

Augustus 2.

Megnéztük Carlsruhe öszművészeti intézetét. A nagy byzanti izletű építmény épült 1837-ben. — Gyarapszik, erősödik, tanítói jeles férfiak. — E polytechnicumhoz Sander indítványa gazdaságit is kívánna csatolni, az eszme nekem tetszik, — menjünk keresztül mind a kettőnek feladását.

Az öszművészeti tanulmányok között föllelitek a földmérést, — elkerülhetlen szükség a gazdasághoz.

Ásvány- és természettan, — gyárnoknak ugy mint gazdának szükséges. Építészet, — gazdáink négy falat raknak, hogy szaporán összedüljön, hogy szellőzött, hogy száraz ne legyen, hogy lakásra roszul osztott, gazdaságra alkalmatlan, mindkét esetben tűzvészes legyen.

Szükséges mind a kettőnek a vegytan ugy, mint a mozgonytan, — mondjátok meg : gyárnoknak-e inkább, mint gazdának ?

Ez eszme, mondom, igen tetszik, s ha valaha Magyarországon öszművészeti iskolát állítanánk, mi, kik földművelésben gyermekek, gyártásban semmik nem vagyunk, — ne hiányozzék e kettőnek összeolvasztása, — pénzt takarítunk meg, mert külön tanítókat nem fogunk fizetni gazdasági iskolában és öszművészetében.

Földet a gazdálkodási iskolához Pest körül nem lesz nehéz szerezni példánygazdaságnak és practicus intézetnek.

Ajánlom ez eszmét a dologértők figyelmébe.

Badennek reál iskolái, mesterség-iskolái nincsenek de vannak tanítási órák mester-gyermekek számára reggel- és esténcént — vasárnap ugy ünnepnapokban, — ezt sem fogjátok rosznak találni, de igen czélszerűnek és ollyannak, mit most hazánkra ajánlani lehetne.

L.

VÁMSZÖVETSÉGI GYÜLÉS.

Augustus 4.

Stutgardban most országgyűlés nincs, de igen vámszövetségi gyűlés. Gyanítani fogjátok, mennyire szerettem volna üléseiben résztvenni, ez nem lehet, a tanácskozások folyamáról senki semmit nem tud. Miként vannak magok a németek erre nézve, az Oberdeutsche Zeitung így ír:

„Nagyon nagy kár, hogy Stutgard nem Frankhonban fekszik, ha a francziáknak volna valahol vámszövetségök, úgy ez a közönséges német sajtóra nézve napiesemény volna; minden postával új adatok érkeznének, s a kérdő politicának jászolába az élelem bőven hintetnék“ stb. stb. De így csak rongyos német érdekről van szó, a miért a legkedvesebb lapok is varjúzugnak, a dolgot mellekesen hagyják elmenni. Kérdjétek a stutgardi vámszövetség felőli véleményöket, s ők készen fognak felelni: „véleményünk szerint a francia oppositionnak nehéz feladata van maga előtt, — a J. des Debats, a National, a Presse“ stb. stb.

Milly együgyűnek kell illy abderiti közönségnek egy francia vagy angol szeme előtt megjelennie! olly közönség, melly a világon minden lehető események iránt érdekekkel viseltetik, csak a magáé iránt nem.

És a stutgardi Allg. Zeitung 180-ik száma ezen cikket magáévá tevén, így commentálja:

„Nagyon sajnáljuk, hogy e jelen cikk iránt egészsé-
beni megegyezésünket kell nyilvánítanunk; de ha csak az Ob. Deuts. Zeit. legalább valami módot mutatna, miként lehetne valamit kitudni ezen vámszövetségről, mellynek valóban itt Stutgardon, még pedig a király-utczában, mint mondják, összeülve kell lennie. Ha már most megyünk a király-utczán keresztül, ugy igen halk susogást hallunk, majd ,fölemeltetik,‘ majd ,nem emeltetik föl.‘ Mi emeltetik föl? mi? hihetőleg a vám! ,mire?‘ mire? hihetőleg a pamutszövet, vagy az árúk valamely nemére. — Ezt tulajdonkép már nem tudhatni többé, noha én az ajtónállónak egy unokáját ösmerem — az ugyan azt mondá nekem, most semmi sem emeltetik fel. — A legujabb azonban — de kérem, hogy el ne árultassam, mert csak a legnagyobb némaság pecsétje alatt közlötöte ezt velem — a legujabb, hogy most a vámszövetséggyülésben épen mi sem történik, mivel a követ urak kormányaiktól uj utasításokat kértek. Ezek megjönek, s akkor sem fogunk kitapogatni semmit, mig a kormánylapban megjelenik. — De én azt állithatom, hogy itt a legnagyobb nyugalom s

csend uralkodik, melly bizonyosan nem fog megháborítani, mivel példás elszántsággal váratik a vége, melly bár mikor, mindig elég korán jövend tudomásul. Az Ober. Deuts. Zeit. ítéljen ebből, milly bő anyaggal szolgálhatunk, s általában milly irigyletre méltó egy publicistának helyzete Stutgardban publicum nélkül.“ — No tehát én e két hirlapnál többet mondok.

Tárgyai pamutszövet- s vasvám fölemelése; e kérdés két pártot alkot most az országban, mellyek a szabad kereskedés és vámrendszer ügyét vitatják. Az egyik párt az Augsburgi Allgemeine s Oberdeutsche Zeitung vezérlete alatt minden áron és tetemesen akarja fölemelni a pamutszövetek harminczadát, s a badeni kamarában a hazafi Sanderban találja nyilvános bajnokát; elmondatik, miként a védlet a mostani harminczadban nem elégséges a gyárakra nézve, miként a vasgyárak az angolokkal a concurrentiát most sem állhatják ki, egy mázsa angol vas Cölnben 2 $\frac{1}{2}$ forint, egy német 5 forintba jövéen.

A másik párt hatalmasan visszakiáltja: „nem, uraim, nemcsak örökké néhány gyárnoknak érdekét kell tekinteni, nem a néhány termesztő gyarapultát, de a nagyszámu fogyasztókét, — nem üvegház-növényt kell alkotnunk, de a nagy kertet kell művelnünk;“ fejök a kölni ujság 9 ezer előfizetőivel, R a u Staatsoeconomischer Archiv és mások; és mig a pártok így kívül

küzdenek, mondják, hogy néhány forinttal a pamutszövetvám fölemeltetik, a vasvám marad.

Nagy kérdés a szabad kereskedés és vámrendszer kereskedése. Láttam a kereskedés, földmivelés, gyárak képét Sweitzban, a szabad kereskedés honában. Látom Németországban, hol gyáripar mérsékelt vámmal védetik; láttam amazt szabad kereskedés s passiv mérleg, látom ezt védrendszer mellett gyarapodni. Nálunk erősb volt a hit a szabad kereskedés edénye fölött, egy erős rázkódtatás e hitet lesujtotta, kik védnökei voltak, némák lönek, a zászlót a védvámrendszer emberei viszik. Ifju meggyőződéseim között édesen nyugodtam én is a szabad kereskedés párnáin, — hisz ez a világ harmoniájának legbájosb kifejezése, gondolám, és most megvallom, a párnák fejem alól is kirántattak, és én vagy visszanyerni nyugtomat az elvesztettet, vagy nyerni más meggyőzödést indultam el a nagy világba. Talán még hallandjátok e nagyszerü tárgyról véleményemet.

LI.

WOLFGANG MENZEL.

Augustus 4.

Németországnak ismét egy nevezetes emberétől jövök.

Menzel a híres történetíró, Menzel a híres francia-
gyűlölő, Menzel a valódi német. — Mi sajátzerü képét
birjuk otthon a német tudósnak, — kevés indulat, sok
elme, kevés elevenség, sok meggondoltság, kevés
practikai tapintat, sok ösmeret, kevés élv, sok tárgy,
elzárt kincsláda, heverő tőke — ezek eszméink rende-
sen egy tudósról. — Utamban majd mindenütt ellenkezőt
találtam, de legjobban Menzel által czáfoltatám meg.

Menzel halvány arcz, de ép, erődús vonásokkal,
homloka derült, kétfelé választott hosszú fürtjei bátor
tekintetet kölcsönözök; korára 40 éves, termétre
közép, egészben szép férfi — előadása gyönyörű, gond
nélkül keresett, teli nyers erővel praecisioval, teli esz-
mékkal, ösmeretekkel, és hogy semmi ne hiányozzék,
könnyüden folyékony. Menzel követ volt, most tudós,
kivül a városon magányosan lakik családjá körében; szo-

bái könyvtárak, de bennök élő könyvtár ő maga, és ilyen élő könyvtárban könnyebb a tárgyat föllelni, de szaporább is, jutalmazóbb is.

Találkozásom Menzellel igen termékeny volt. — Ki a németek multját ösmerni akarja, Menzelt olvassa el; a jelent és jövőt mindenkor olvasni nem lehet, de Menzel jelenét és jövőjét ösmeri nemzetének, és lenne bár az, mit nemes keble magában foglal, lenne bár, hogy a 35 millionyi nemzet Europa szívében kellő helyét elfoglalhatná, — a vámszövetség egy lépés erre, innét van, miért a vámszövetséget imádja az egész nép. —

„Önöknek még harmadik rendök nincs. Németország hűbéri intézményei felett legészrevehetőbb a harmadik rend felvirágzása, kevésre fordítatik ennyi figyelem, küzdés, mint e fejlődő növényre. — A lengyelek bukásának okait szépen fejtegeti: n — — — ott is történtek még a mult században lépések polgárosztály teremtésére, de Catharina kormánya közbevágott, és az eszme nem testesült meg, a nemzet pedig elbukott.‘ Én feleltem: „de nálunk nem történik, nem történhetik ez, nekünk kormányunk nem ellenzi ezt, magunk is küzdünk mellette, s így reményünk, mint buzgalmunk, érette olly erős. Igaz, a városok nálunk idegen elem, — egy, mit tőlök kívánunk az, hogy a magyart fogadják kebelökbe.“ — „És mégis ha e küzdésök sükert nyerend, a politicalai jótéteket nyert osztálytól pedig hálátlanságot vonand maga

után: ne zavarja meg önöket — százados szokásokat népek, osztályok nem ráznak egyszerre le magokról, mint eldobnak öltönyt. Higyjék meg, csalatkozásuk ideigleni, — küzdésök eredménye hazájok-, szabadságukra örök leend.’

Barátim! jegyezzük fel tárczánkban ezt jövőre.

LII.

SCHILLER SZOBRA ÉS ROSENSTEIN.

Augustus 4.

Nem szeretnék lakni ilyen új német városban, mint Stutgard; mit ér nekem a tágas utca, ha népetlen, ha holt, mit ér a tisztára mázolt ház, ha falai kopaszok architecturái diszítés nélkül, mit ér a királyi park szökő kutjaival, fehér hattyuival s mythicus márványszobraival, ha benne örködést látok, ha benne szorul a kebel, az ajkakra csak néha, csak suttogva jő a szó, és az illedék és tekintély mint feszítő abroncsok szorulnak a szabad népkedély körül, — mit ér a harsogó zene, ha hangjai nagyszerű harmoniáján bajonettek mozognak? Nem lagnám illy helyeken. — Mentem Schiller szobrát megtekinteni; nekem igen tetszett e szobor: a csendes nyugalom a fölemelt arczon és homlokon, az édes merengés a tekinteten mintha nyugodt s biztos érzelemmel keresné a felhők

fölött a helyet, melly számára bizonyos. Ez egyszerü eszmének művészi kivitele illetett-e meg, vagy a visszaemlékezés boldog gyermekéveimre, midőn megválthatlanul csüggték ajkaim a költői csészén, mellyben Tell, Fiesco, Carlos és a hollandi küzdés kéjeszméi usztak, s mellyek most, mint csendes folyam a sugár, ezer pillákban éledtek föl; szerettem látni e szobrot, — de ime, barátim, e szabad röptü költő — dicsősége a németnek s geniusa az emberi nem szabadságának, ide állitatik egy szük ó-térre, szemközt elhagyott királyi lak, ó-templom, — egyik oldalról nyílt csak a tér, s ezen vendégfogadó, így kell az embernek keresni e szük udvaron inkább, mint téren Schillert; a XVIII. század dicsősége a XIII—XIV. század romjai közt rejlik, s a német fényt s dicsőséget bujkálva kell keresni.

Stutgard apró nevezetességeit hamar megszemlélhetmi; mi délután a király mulató lakát, Rosensteint, nézők meg, — az építmény porticójával, oszlopaival, homlokmezejével gyönyörű görög egésztest képez, fekvése nem nagyszerü, de kellemes, és most, barátim, azt kívánjátok, hogy leirjam az oszlopok tükörsimaságát, a fejezet- s talpazatok czifrázatit, s rajtok a csillogó aranyat; kívánjátok, hogy az aranyos falszőnyegzet- s ragyogó plafonokat s nyílataik festészeti kincseit irjam le? tudnotok kell, hogy ezek egy

királyi palotából sem hiányozhatnak, s hogy ha utaztok, egészszeken fog lelketek leghamarább megtompulni, mert e nemben szárnyára igen sok rakodik. — Engem legjobban két tárgy lepett meg e mulató fénylakban: az egyik H o f e r Amor szobra, a másik S t o r c h halászképe. Amaz carrarai márványban a boszús Amort adja vissza, midőn ez ketté töri ívét, melly hibázhatlan isteni hatalmát az érzelmek harcmezéjén eltéveszté. Arczán nemes boszú ül, két kezével térdéhez szoritja az ívet, s a szobor momentuma az, midőn ez indulattól üzetve, térdével az ívre nehezül, mellynek csalhatlan következő momentuma volna az eltört s eldobott ív. — Hofer 30 éves férfi, s midőn Thorwaldsen, Dannecker nevét minden gyermek ösmeri, Hofer nevét én itt hallám először, — de ki e szobrot s Psychéjét látta e palotában, biztositva lehet, hogy Hofer neve nem soká át fogja szárnyalni a hegyet, völgyet, hogy neve ünnepelet leend.

Egyik teremben áll Storch gyönyörű halászképe. Zöld lombok alatt kristály-folyamban szép leány uszik, felül a pázsit-parton az ifju halász, az ott alól a hófehér leány édes mosolyt s karját nyújtja fel, ez itt felül csillogó szemével tekint alá, s félig a hab felé hajol. A kép pillanata az, mellyre Goethe balládájának utolsó szakasza énekel, de illő, hogy én prózai ajkamat elzárjam, halljátok őt:

Das Wasser rauscht, das Wasser schwoll,
 Netzt ihm den nackten Fuss;
 Sein Herz wuchs ihm, so sehnsuchtsvoll,
 Wie bei der liebsten, voll Grusz;
 Sie sprach zu ihm, sie sang zu ihm.

A festő itt végzi feladatát, de Goethe még három rímet ad hozzá.

Da war's um ihm geschehen,
 Halb zog sie ihn, halb sank er hin,
 Und ward nicht mehr gesehen.

És ekkor mi felsohajjunk: szegény boldog ifju! szánjuk, s irigyeljük egyszersmind, ime e ballada e festvény, mint képe a szerelemnek.

Még vannak képművek itt Jacobs-, Riedl-, Nahl-, Mees-, Schiovani Didaytól, mind az új iskolából. Szobrok Dannecker, Marchesitól s Pisanitól, amattól egy gyönyörű Psyche, ettől egy bájos medici Venus.

E gyűjteményt maga a király intézi, s jelleme a gyűjteménynek az élvezet, melly az ifju kebelt sebesb dobogásba hozza, a nélkül azonban, hogy az ártatlannak szemérmét illetné meg, hogy pirulást hozna a redőtlen ifju arczra.

Rosensteinből a gazdasági intézetbe Hohensheimra menénk ki, — gazdáink jól fogják leírásaiból ez intézetet ösmerni.

Ez intézetet hazánkiai is látogatják, a zászlók közt nemzeti lobogónk is ott csügge. Gazdasági intézetünk nekünk is van, az egyik Óváron az ország szélén németül, a másik Keszthelyen deákul, és sülyedő állapotban; e két intézetből nem foly ki a haszon, mi gazdasági intézetekből kiáradni szokott.

LIII.

NÉMET NEMZETISÉG S A FRANCZIÁK.

Augustus 5.

Kételkedtem, valjon az 1839—40-ki zajongás a francziák ellen nemzeti általános volt-e, vagy csak némelly hatalmak, egyes érdekek kifolyása, e kételmet igyekeztem magamtól elhárítani, s örvendettem, hogy utazásom alatt alkalmam nyilt e felett vizsgálódni.

Valamerre járok, meggyőződöm, hogy a demonstratio nem béres journalistikai nyilatkozások, de valóban a nemzet kebeléből eredő felzajgás volt.

Természetes. —

„Lássák önök, mondám egy érdemdús német hazafinak egykor — a francziáknak köszöni a Rajna part a nyilvánosságot, a szóbeli védelmeket, az esküdtszékeket.“

„Lássák önök, a népet nyomasztó feudalis terheiktől a francziák kezdék megszabadítani.“

,Igen, uram, de ebből az nem következik, hogy hazánk egyik részét, mint kebelünkből szivünk felét kiragadni engedjük, hogy némelly geographiai agyképeknek hazánk egyik részét áldozzuk fel.

A sajtót német találá fel, legnagyobb joga jótéteményeit élvezni; a nyilvánosság, az esküdszék német institutiók, és mi követeljük kormányainktól naponként; a paraszt felszabadítását pedig mi végezzük be nagyszerű áldozatok s férfias kitartás által a nélkül, hogy jogokat tapodnánk el. Megváltozott a világ színe; a francziák eljöttek rabolni, dulni hozzánk, — azt tekintők, ki fog rabolni, dulni bennünket kevésbé, azok, kiket elhagyánk, vagy kik iránt sympathiákat érezünk, a francziák vagy kormányaink? nem volt nehéz a választás. — De nézze körül ön magát, Németország színe megváltozott, — nem akarom mondani: Németország ujjá született — ettől még távol vagyunk; de igen azt, hogy nemzeti életre ébredett. Hogy most ez vagy amaz jog sértetik meg, a jelent illeti, szomorú dolog, de a jövő a nemzeti ébredésé.

Vannak minden időkornak bizonyos irányai, mellyek sokszor tüzzel vassal törnek magoknak utat, vannak, mellyek látatlanul szellemileg egyik kebelből a másikig hatnak el, — ilyen irányja Németországnak is van, a német nép pedig nagy műveket mutathat már fel a történetben. Nem tartom azt, mintha ujjá szülője a művészetnek a német nép volna, hizelegni népemnek sem szeretnék,

egyres merész találmányokat sem hívok fel, a reformatiót sem hozom fel; de fölhozom az egyetemi történetet; ez iránynak teljesülni kell egykor.’

„Lássák önök, mondám, hadseregök nagy, erős, fegyverkészületek tökéletes, a háboru nagy nemzeti sympathiákra támaszkodik, mit én helyeslek, és ha az idő harczokat hoz a francziákkal elő, önök győznek a francziák fölött — könnyen, — nem sejdítik önök, hogy ez irány veszve van? A hatalom, melly kifelé hatott, befelé is fogja éreztetni nyomását s az 1831. sajtószabadság után nem az 1833-ki provisorius törvények, az 1814. congressus 13. czikke után nem provincialis országgyűlések, nem carlsbadi végzések stb. stb. de egy bizonyos állapot fog beállani, melly a gögnök sulyát még keményebben fogja éreztetni önökkel.“ — ,Igazá van önnek, ha a háboru rövid, a diadal könnyü leend, állapotunkat meg nem tartott ígéret fogja kifejezni; de sem a háboru rövid, sem a diadal könnyü nem leend, ötszázezer dicsvágó francziát nem egy könnyen lehet szétzúzni, — katonaságunk elég nem leend, népünket fogják fegyverre szólítani, és ekkor majd mint nagy néperő fog ez nyilatkozni, kifelé ugy mint befelé, és Németországnak legujabb tendentiája mentve van.’

„Ne gondolja pedig ön sem azt, hogy a politicai összeköttetések mostani alakzatában háboru üssön ki, előbb éjszakon kell némi köteléknek megszakadni; fel kell

bomlani a poroszmuszka szövetségnek, és akkor két hatalom fog Németországra rohanni, az egyik nyugotról, értem a francziát, a másik éjszokról, értem az oroszot, délről pedig támaszpontunk nem lehet, mert egy déli hatalom önkebelében lesz elfoglalva; ekkor tehát csak nagy nemzeti erő kifejtés, mellynek nyomait sokszor látjuk a történetben, diadalmaskodhatik, és melly a diadal gyümölcsét fel fogja osztani önmagában, és nem fogja átengedni néhányaknak.⁶

„E célhoz könnyebben juthatnának negativ magavisélet által a harczban, könnyebben sympathiák által, mint ellenséges indulattal, könnyebben úgy, ha megelőzőleg fogadnák, mint fegyverzörejvel távolítanak el magoktól a szabad elemet.“

„Ön csalatkozik, — inkább belső elnyomatás, mint külső megaláztatás! un peuple sait toujours plus facilement se résigner, que's abaisser. Ön ösmeri a tételt a prusse et sa domination szerzőjétől? ez áll; kérdje meg önkoblét, nézze meg a történetet, külső uralkodás a legkínosb, inkább eltűrjük nemzeti kormányaink despoticus nyomását, mint francziát vagy oroszot, vagy bármellyet, és trónjaink seregesen lelkesülve lássanak magok körül ez esetben, — ösmerem úgy a belső nyomást, mint a külsőt, ösmerem és gyűlölöm; ország, melly nemzeti kormányát elveszté, elnyomva s megalázva van egyszersmind, családunk tagjaitól sokat eltűrünk, idegennel

minden pillanatért számolunk; — e doctrínára magok a francziák tanítanak. Napoleon, vaskormányja alatt mennyi terhet elfelejtetett a francziával azért, hogy külső ellenségtől megmenté a hont, — és ne higgye ön, mintha a franczia cosmopolita tudna lenni, ne higgye ön, hogy hatalmát velünk úgy, mint bár melly ellenség, ha győz, nem érezteti, — a tanuság a lefolyt harczok története; szomorú de való.⁶

„De a múlt századi francziákat ne tekintse ön a mostaniaknak, én is a történetet idézem föl: 1790—93—95-ben vérengzést, kegyetlenségeket vetünk szemökre, méltán, — a forradalom a despotismus szüleménye volt; nézze meg ön a francziákat 1830-ban, hol van a párt dühe, hol a vérengzés? korunk szelidebb, tanuságot merített magának; s mit a francziák e korban önkebelökben mutatnak mint javulást, a történet kerekén várhatni tőlök künn is.“

Igaza van önnek egy részt, de megjegyzem: az 1830-ki nem az 1791-ki, hanem az 1789-ki forradalom. Engedje meg ön — a későbbi jelenetek mutatják, Franciaországban a forradalom befejezve nincs, — 1830-at ki tudja, nem fogja-e ismét egy 1793—94—95 követni? A tömegben, melly most csendesen hullámszik Paris utczáin fel s alá, socialisták, communisták, fourrieristák, egalitaires, humanitaires, progressisták rejlenek, — miként 1789-re 93—95, úgy 1830-ramás évek következhetnek.⁶

,Ezek így, — de nézze meg ön Francziában legmérsékeltebb fejeit, nem-e örökké Rajna-balpartról fecsegnek, és felteszi-e ön, hogy Németország fiai a szép földet elragadni hagyják maguktól, nem, mi, kik egyik akarunk lenni, nem fogjuk az egységet azzal kezdeni, hogy szép hazánkat eldarabolják s némán nézzük, hogy testvéreink kiragadtatnak közülünk? és Németország legszebb részeit kül nemzet bitorolja? nevetséges eszme, népeket mappák szerint organisálni, folyó határozzon egy nemzet belső élete, ösztöne, szükségei, léte fölött, folyó határozzon tulajdona fölött, csak azért, mert itt és nem amott foly? a népek vándorlása vad kor volt, és nem ezek szerént idézé a határokat, a humanus XIX-dik század pedig meg fogja-e önmagát fertőztetni?'

Ritkán fognátok más hangot hallani a francia nemzetiség iránt, de ez érzelem nem antipathia a francia ellenében, ez a fölébredett nemzeti öntudat, — sajnálható azonban, hogy e nemzeti öntudat végcéljaiban inkább csak sejdítették, mint kifejeztetik. E nemzeti öntudatnak más testesítése, mint a vámegylet, más fogható nyele mint kereskedési érdek, nincs — ez is pedig csak a hirlapvilágban találja fel organumait, nem a vámegyleti congressusban, nem a kamarákban. Amott népszózat nem létezik, itt meg nem hallgattatik.

Fájdalom, a feltagolás Németországban a legapróbba-

kig vitetik. Volna hely, mellyben az egész német tudományosság összefoly! — nincs — tudományos emberei széjjel az országban elszórvák. — Volna hely, melly kereskedését szabályozná, fő dolgait intézné! — kereskedési gyűlpontja nincs. — Volna hely, hol a közszellem folytonosan következetesen lobogna! — a badeni kamarákban a népérzelmeknek nincs mindig többségök, és Baden nem is középpontja Némethonnak topographiai tekintetben sem. — Volna hirlap, melly csak az összes Némethonnak érdekét tartaná szem előtt, s mellyet az egész nemzet olvasna, olvashatna! az egyik a déli hatalmaknak, másik az északinak tömjénez, s e tömjénben a német egység fejlődő virága hervadoz, vagy apróságokkal bibelődik, a külföldről vagy kiseded statusa vagy még kisebb városa érdekeit képviseli.

Badenben, Würtembergben, Hessenben alig találtam az augsburgi közönséges ujságot, — kölni ujságot (Kölner Zeitung) a 9 ezer előfizetővel birót Mainzban láttam először. — És tovább, — volna szelleme, melly szónoklataival, tollával inkább átragyogna, melly felé minden német kebel vonatnék, mint van minden nemzetnek, minden honnak imádottja, mint volt La Fayetteje, Canningje, Martinezze, Széchényje a világnak! — Nincs. — A német ha polgár, mig szegény, pénzt, vagyont keres, ha nemes, hivatalt visel, vagy a fővárosban az udvar körül lakik, ha tudományos, cathedraban tölti

idejét, és kiket a politicalai élet vezérletén látunk, azok leggyakrabban szegények elegendő vagyon nélkül, vagy vagyonosak elegendő tudomány, elegendő összekötés nélkül.

LIV.

WÜRTEMBERGI PARASZT.

Augustus 5.

Déli 2 órakor elhagyók Stutgardot, a jól, szorgalmasan művelt földeken, pompás uton Bessigheimt érénk, kisdéd helység római tornyával.

Egy földművelő csürjében dolgozott, bemenénk, nyájasan fogadott, értelmesen beszélgetett, minden kérdésimre megfelelt, azután szobájába vezetett. Szobája csinos, tiszta, bútoraiban nem gazdag és nem tömött, de semmie nem hiányzott. — Állásukra kerülvén a dolog, szólott nyiltan, gyanakodás nélkül mindenről, elégedettnek nyilatkozott kormányáról, és hogyan fizetik az adót? — ,ime itt van adóczédulám, én pedig érdekesség végett közlöm :

Bessigheim

Steuer Zettel für

Schuldigkeit

Neues

Staatssteuer auf Grund	398 fl. 22 1/2 kr.	5 fl. 44 kr.
„ „ „ Gebäude	1300 fl. — —	3 fl. 18 —
		<u>9 fl. 2 kr.</u>
Amtsschaden (kerületi adó)	- - - -	— fl. 45 kr.
Amtsvergleichungskosten	- - - -	
Stadtschaden	- - - -	4 fl. — kr.
Bürgersteuer	- - - -	2 fl. — kr.
Wachtgeld	- - - -	„ 15 kr.
		<u>16 fl. 2 kr.</u>
Kleinzehent	- - - -	2 fl. 15 kr.
		<u>18 fl. 17 kr.</u>

„S hát a megváltással hogy vannak önök?“ — „Igen jó volna, uram, de nehezen megy, mert, a somma magasra van határozva, pénzünk nincs, helységünk még megváltva nincs, és a vidéken is igen kevés helység van; de a tizedet pénzben váltjuk meg, esztendőnként bizonyos meghatározott sommát fizetve.“ A dolog ma így áll, meg kell jegyeznem, hogy Badenben és Würtembergben is egyesek nem válthatják meg magokat a kénykulcs szerint, hanem csak egész helységek; épen nem akarom, hogy hazámiai ezt tanuságul vegyék.

LVII.

NÉMET EGYETEMEK. MITTERMAYER.

Augustus 8.

A német társas élet annyi ős eredeti intézvényei: nyilvánosság, esküdtszék, községrabadság, a hatalom olvasztó méhében elemésztettek, és midőn már minden az osztályoké, a fejedelmeké lön, még fenmaradt a szabad egyetemi rendszer, mint viruló sziget a tespedő tónak közepette, rajta a lélek tenyészett, s ennek virága a tudomány. Midőn Róma hatalma a világra nehezült, az egyetemek szabad öléből követelte vissza a lélek szabadságát és ekkor aztán, mikor a harcz megkezdett, kedves volt ez, mert a súly, mellyet leráza, mert a kő, melly meggördíteték az ürességbe, nemcsak a népeket, de a fejedelmeket is nyomta, — ekkor tehát kedves volt a lélekmozgalom, s így ápolni kelle az egyetemeket is, mint tűzhelyeit annak, — ekkor volt az, hogy a tudomány a világ szelleme fölött uralkodott, s az egyetemek műhelyei lőnek a népélet organisatiójának, — ekkor volt az, hogy ifjaink is a német egyetemeket előzönlötték; mert

szólok többet, mert ha így kellene szólanom, ez elbeszélésem érzelmeiteket egy nagy tragoedián vezetné keresztül, mellyen alig maradna jelenet a dúlt kedélynek, hol vonaglásai közt néha megnyugvó elvre emelné csüggedő fejét; nem, barátim, elöttetek állnak tények és való halvány meztelenségben, ifju képzeménytek szomorral csügg lábaiknál, — minek aggatnám szüntelenül a nagy-szerű, fényes, dicső szabad mögé a csekély homályos szolgálai valót? egy magyar utazónak átbarangolása a világon olyan, mint a zarándoké, ki türedelmes szívvvel jár a szent helyekre; csakhogy a zarándokot sokszor büntudat üzi, de a magyar utazó ártatlan keblében is megterem a tövis.

A kis Neckar völgyét szép hegyek szegélyzik, válaikon szőlők virulnak, ormaikon állnak még a hulló romok; mondják, hogy a Neckar bor könnyű s zamatos, kívánom szőlői viruljanak tovább is, de a romok ne keljenek fel többé emésztő álmokból, — így szépek e rabló-fészkek, mert ha az ó-gög szelleme lakná ma is, még hallani is undorodnám a szép regéket a szöke fürtü hölgyről, a rőt haju lovagról, a kegytelen atyáról, az epedő nőről, hős tettekről a kereszthadakban, a valláscsatákban; így felé hajlok a művészi dal zengeményinek, vagy a virágos regének, s nem maradok illetetlenül, talán uttársam, a kedves tollu Tóth Lőrincz, megilleti költői lantját s a német ős időkből fog nektek regélni.

A Neckar völgyet utazni igen kellemes, jutalmazó, — később tapasztaltam, miként olyan ez, mint szép portico egy építményhez. — Délután 2 órakor Heidelbergbe megérkezénk.

LVI.

HEIDELBERG, NÉMET EGYETEMI IFJUSÁG.

Augustus 7.

Az egyetemi tanuló itt is bírja sajátosságát, — külseje már elárulja ötét, szőke hosszú haja fodoratlan, lecsüggve a vállakig, — bajusz és szakáll, nagyobb részt szőke sardjékban, — egyik kezében jókora vastag bot, másikban a hosszú száru porcellán hegyes pipa, bodor füstjével, — mellényt, nyakravalót nyáron nem tűr, — felső öltönye bő ujjban, mint derékban, s előszeretettel viseltetik a fekete bársony-szövetek iránt, — tekintete bátor s határozott, — járása könnyü, gondtalan. Azután csak bántások többé kisvárosi academiái s collegialis ifjainkat. Külsejük ilyen a német tanulóknak, beléltöket gondtalan, vig kedély, erkölcsiség, hon- s szabadságszeretet, szabadelműség töltik be, összetartás, egyetértés s becsérzet. E tulajdonok azután eredményül vonják magok után a jámbor s józan életet, mellyet a férfikorba átvisznek. Ez összetartás az egyetemben, idézi elő az egyleteket, a becs-

érzet pedig sokszor álfogalmaival a párviadalokat; csak a szabadelműség, az fonnyad el az egyetemi élet tápszelleme után, függetlenségök hiányában a házi gondok súlya alatt meggörbed a felnyuló lélek; a kormányoszobák küszöbén elkoboztatnak a szabadelműség vészes anyagszerei, — szerencse, hogy az ifjukur forró, nyugtalan, ingatag; mert különben ősz napjaikban keblök szégyenkő volna, hová az emlék előbbi meggyőződését állitaná, — de így kész a mosdó viz, ítélethiánynyal vádoltatik az ifjuság, mellynek meggyőződését eldobni nem is erkölcstelenség, nem is vétkes, mi ez egyéb mint elszakítani magát a mult-ról? pedig az emberélet olyan, mint a fa, melly felnő magasra, metszd el a tetőt, melly először virult a szabad légben, melly most is méltósággal nyulik magasba, s a csonka tőkétől fut a szem pillanata, — és az ember élete egy kerek egész, mellynek két vége érinti egymást, — gyermekség és öregség a két végpont; de összefog-e ez hajlani egy karikába, ha belőle kiszakíttatik leghajlékonyabb, legvirágzóbb része — az ifjuság? karika ebből többé nem lesz, pedig ez képe az örökségnek.

Heidelbergben a tanulók száma 600—800; 18³⁹/₄₀-ben 658, és ezek között 173 belföldi s 455 külföldi, — köztök igen sok görög.

A heidelbergi egyetem Némethon egyetemeinek egyik legrégebbsike, — örvendeni fogtok, ha följegyzem ide, hogy a heidelbergi ó-német egyetemnél előbb állítatott

fel a pécsi, — amaz felállítatott 1386-ban, ez 1382-ben, — amaz virágzik annyi század óta, ennek, fájdalom! rövid életét a mohácsi csata s a török pusztítás magával elnyelé.

LVII.

NÉMET EGYETEMEK. MITTERMAYER.

Augustus 8.

A német társas élet annyi ős eredeti intézvényei: nyilvánosság, esküdtszék, községszabadság, a hatalom olvasztó méhében elemésztettek, és midőn már minden az osztályoké, a fejedelmeké lön, még fenmaradt a szabad egyetemi rendszer, mint viruló sziget a tespedő tónak közepette, rajta a lélek tenyészett, s ennek virága a tudomány. Midőn Róma hatalma a világra nehezült, az egyetemek szabad öléből követelte vissza a lélek szabadságát és ekkor aztán, mikor a harcz megkezdett, kedves volt ez, mert a súly, mellyet leráza, mert a kő, melly meggördíteték az ürességbe, nemcsak a népeket, de a fejedelmeket is nyomta, — ekkor tehát kedves volt a lélekmozgalom, s így ápolni kelle az egyetemeket is, mint tűzhelyeit annak, — ekkor volt az, hogy a tudomány a világ szelleme fölött uralkodott, s az egyetemek műhelyei lőnek a népelet organisatiójának, — ekkor volt az, hogy ifjaink is a német egyetemeket előzönlötték; mert

ekkor ezeket látni az ifju magasb vágyai közé épen ugy tartozott, mint most látni a civilisált világot, melly szabad intézvények ernye alatt nagygyá, hatalmassá emelkedett, — ekkor s még igen sokáig ezután, közel korunkig benyulik az egyetemek fontossága; a tespedő nép ölében az élet az egyetemek körül csoportosul, mert természete az életerőnek, hogy ha némelly tagokban működése fenakad, annál hatályosabban működik azok által, mellyeknek megmaradt egészségek.

Zavartalan saját légkörében fejlődött eddig az egyetemi élet, gyümölcse volt a tudományosság, melly a németet vitatlanul Europa minden népei fölé helyezé, — független önállással birt, a status megelégedett igényével a főfelügyelettel, a tanítók kinevezésével a tanítóegylet által kijelöltek közül; ezután minden egyetem fölé kormánybiztos helyezteték, hogy ez a tanítók mint tanulók felett örködjék. Münch szavaival élek: „a kormányok kölcsönösen kötelezték magokat, hogy a nyilvános tanítókat, kik a közbéke s fenálló országintézvények alapjait aláásni kész elveket adnának elő, az egyetemek- s minden más tanintézetektől elmozdítsák.“

Botorul ki fogná kívánni, hogy e testületek magokat a status hatása alól egészen kivonják? de tagadja valaki, hogy a lélek folytonos faggatás, nyugtalanítás, avatkozás közepette kifejlődhetik, mint kell, igazságban, jogban, — tagadja valaki, hogy tudomány máshol,

mint nyugalomban, békében felvirágozhatnak? ismernek kertészeket, kik virágaikat, fáikat az által ölik el, hogy a kinövési vesszőkkel kimetszik az épeket is.

A tudománynak mindig előbb kell járni a társas életnél, mert hisz az értelem nem egyéb, mint a pénz, melyet előbb a bércek mélyéből kell meríteni, — a statusnak a tudomány szavára kell figyelni, mint éjben figyelünk a világra, a hangra, melly távolból előtör; azután kell indulnia mindig, s ha most eljő a status saját üreszméjével, eszméivel a jelennek, melly kizárólag az övé, s kényszavát oda veti így, s nem másként: akkor az majd abroncsban fogja keringeni a lomha kört, vagy elhal gyakrabban, mert a lélek nem hagyja magát hatalom által vontatóra köttetni.

Nem azt akarom mondani, hogy ez által Németországban az értelem mezeje kirabolgatott, meghódított; de azt, hogy az értelemfejlesztés az egyetemekben fenakasztatott, — az értelem fog magának tért keresni, a szabad lélek pislogó lámpája mellé szűk szobáiba elvonul; de az egyetemek azon hatása, hogy szellemirányt adjanak a németnek s a világnak, el van temetve.

Mittermayer és Rau leczkéit hallgattuk. Amaz a büntető törvény, ez a nemzetgazdagságtanról olvas. A tanteremben a figyelem s csend nagy, Mittermayer leczkésén ír s jegyez minden ifju, olly kedvesen hangzik

pedig mézes ajkairól a tudomány, hogy a legszunnyadóbb figyelemnek szomjasan kell rajta csüggeni. — Ezután átsapong a példák mezejére, s ekkor ez és az ujdonság a fáradó elmét újra felfrissíti; leczkéje tudományos mulatság, — midőn mi öt hallgatók, a szülő- s gyermekgyilkosságról szólott.

Széles tudomány s nagy tekintély mellett igénytelenebb s kedvesb egyéniséggel, mint Mittermayer, életben sem találkozám, — és oly szives, oly kedves házi köre is, mellyben ő most, lelépve a közpályáról (badeni kamara-elnök volt utoljára), csendes örömeit éli. — Igen nagy érdekléssel viseltetik fejlődésünk iránt; szándéka volt hazánkat meglátogatni, de ez hajótörést szenvedett utközben, — a veszteség nem őtet, de minket illet.

LVIII.

M A I N Z I D O M.

Augustus 9.

Mentem a dom-ba. Rajta a XIX-ig minden század keze, minden izlése, s most áll mint századok műve, áll, hogy ismét annyi század bámulja. — Sajnálkozék végtelenül, hogy itt ismét, mint Strasburgnál, a dom körülépítetek apró, jelentékenységnélküli házakkal, — de ez majd mindenütt ugy van Némethonban, mert a domok közönségesen a legsűrűbb helyen állnak, a helyeket jól megfizeték, azok eladattak, pénz a templom vagyonát szaporitá.

Keleti oldala simán emelkedik fel barna faragott kőfalaival, — portalejai alacsonyak, egyszerűk; — itt az oszlopok fejezetei faragatlanok; két oldaltornyas a középsőnek felső része a francia ágyuzatban sokat szenvedett, a rongálást az újabb művészi világ igyekszik kijavítani. Az első keleti kúp legrégibb alkotmánya az egésznek, de felül rajta is mutatkoznak a german modor nyomai; szépen s épen állanak a nyugoti chornak kúpja és a két oldaltorony. Ime a XI-dik század építésmódja, de a tökéletes román-izlést nem találhatni; mert a kúpnak felső része 1195-ben elégett, és 1237-ben állítatott helyre, ez építés tökéletesen be nem fejeztetett, s azért most három kor építésmodora nyilatkozik rajta; a XI. századé még mindig kerek íveivel, a XIII. századé kifejezve leginkább az ablakívek csúcsosodásin. A torony hegye, melyet a XVIII. században állítanak vissza, hogy a tornyot kiegészítsék, és hol a czikornyázó építész kezei nyiltan mutatják a kettő közti különbséget. De sokkal változatosb ez egyház belül. A keleti chorus legközelebb áll a basilikai keleti építészethez; kúpja nyolczszegű, de benne ívek, mint oszlopok, még mindig egyszerűk, az oszlopfejek faragatlanok s mint sajátja a kornak, alúl elfaragott koczka-alakuak, ez így tart a choruson s középhajókou. Többen a nyugoti chorust a XII. század végéről, a XIII. elejéről, 1180—1239-ből tartják, itt már oszlopon, oszlopfejeken, kúpon, boltozaton, iveken min-

dénütt mutatkozik a haladás, a germán szellem fejlődése, s a keleti művészetre kiható ereje; az ívek keresztbe futnak át a boltozaton, — a kúp sima falának oszlopokon nyugvó kifaragott s kigömbölyített ívek, félkörű ívfriesek adnak életet, — az oszlopok tagrészekre oszlanak; az egész életszerű képezést, alakzatot nyer, noha még mindig nem gothicus, nem amaz emelkedett könnyű s dús, a nélkül, hogy túlterhelt lenne, melly a későbbi századokban fejlődék ki.

A germán építészet az oldalhajók kápolnáiban mutatkozik; különös, sokszor a fejlődés szabályait nem lehet mindenhová alkalmazni. — Az éjszaki oldalkápolnák, az 1279—1284. épült Victor-kápolna még oszlopain, ívein mutatja a tökélyhiány nyomait; de ezek az 1260. és 1291-ben készült Barbara és Magnus kápolnában íveken és oszlopokon tökéletesen eltűnnek, az ablakokon ellenben még mindig láthatók; gyönyörű oszlopok, nád-alaku pálczákra feltagolva, gyönyörű kis virágos fejezeikkel mintegy előbbre ragadják az embert képzetében, de az ablakok még mindig nehéz formatiója visszalökik, és ha áttekint a szemközti szentháromság- és Mihálykápolnára, lelke földerül a finom, áttört mesteri műveken; az ablakon átsiettem, de az oszlopokon, s boltozaton ama finom kezét, melly főleg sajátja e kornak, nem láthatám. „Uram, megfoghatlan, e kápolnák majd századdal később-

biek amazoknál, mégis tökéletlenebbek; okát nem tudom adni,“ felelé ügyes vezetők; de valóban úgy van — építője talán nem akart annyit költeni, gondolám, s megelégedém magammal.

Már a XV-dik században épült boldogságos szűz-kápolnán a magát túlélni kezdő germán építészet némi csekély átmenete látszik az ablakokon, veszt a csúcsos ív hegyéből, a boltozat sok keresztívet ölt, s a csúcsos formáció mindenütt áttérésnek indul.

Szobrászat és építészet fejlődése hasonló érdekekkel mutatkozik ez egyházban, ezen mű-iskolában 1249-ről Siegfried Epstein durva faragás, saját szerű festésével, architecturái része egészen román modoru, 1319-ből Aichspalt Péter emléke germán, s így megy fokkonkint 1375—1390—1419-ig a fejlődés, míg 1482-ben Isenburg Dietrich, de még inkább Sachsen Albert 1484-ki sirjánál tökéletes virágát eléri. Gemmingen 1514-ki emlékéknél enyészni kezd, 1555-ben pedig ott áll az új olasz építészet, ott már az 1545-inél Heussenstammnál bizar emberi alakok pótolják a gyönyörű virágos oszlopokat, mintha bölcsőkorához és épen az egyiptusi izlethez akarna visszatérni a tökélyessé fejlődött művészet, e század alakjai azután láthatók a régi várfalakon s láttuk különösen a heidelbergi várramon.

Igen érdekesek a folyosók a XIV-dik század végéről, XV-dik század elejéről. — Azt állítják, hogy ott régibb román izlésű folyosók állottak, s ezeket később pótolák csak a góth-folyosók, igen szép művek, de elhagyattak, és elromlani kezdettek; dicsőségére a Hesseni Majestásnak meg kell említenem, hogy valamint minden elkövertetik a templom ép fenntartására s kiigazítására, ugy e folyosót is most állítják helyre a régi izlés szerint, mű-történetösmerő kezek által.

Ime itt a mainzi dom architectonicus tekintelben, én nem szólottam szobrászatról, nem a festészetről, mert ebből remeket nem bir, de megemlítem a famunkát a kánonok-padokon, a XVII. század végéről. Durva czikornyázott, túlhalmozott rossz mű, — a XVII-ik század harczok s üldözések százada, és bizonyára sem szobrászaté, sem festészeté, sem építészeté, de igen az értelemé, igen a tudományok practicus fordulataé, igen a koré, melly elmélkedett, gondolkozott inkább, mint érezett. A mostani kor érez is, ért is, és maradjon ez így, — szeressük a képző művészeteket, de nem rovására az értelemnek, nem úgy, hogy minden elmét ez vonjon magához varázserőjével, mint a XV—XVI-ban a festészet, főleg szobrászat, — nem, ennek így lenni többé nem szabad, gondolám, — a Rajnaparra juték és hallék csengetést egy közelgő

gözösről, láttam a hajó sebes metsző repültét és hittem, soha többé ez így nem lesz, — az embernek szabadnak és boldognak is kell lenni, nemcsak izlésben műveltnék.

Midőn a templomból kilépék, néztem a portálére; — lássa ön, — monda vezetők — e portale a XI. századból egykoru a nyugoti chorussal. — „Uram, lehetlen“ — mondám; nézzétek, itt már az ívek változatos alakzatot, az oszlopok feloszlást vesznek fel, ez a belső egyszerűséggel összehangzásban nincs, „és mégis úgy van,“ monda hátulról egy ur. — Mindig gondolám, az architectura történetét dologértő szóbeli előadás után szeretném legjobban sajátommá tenni, ez helybeli architectus, Werter, — ki e dom historiáját írta, — örültem e találkozásnak, és Werterrel megnézők azután a város régi épületeit, — szép ösmeretei vannak az architectura történetéből; de alig tudá meg, hogy mi czélu utazó vagyok, az architecturái értekezésnek vége lön, az ország dolgai mezejéről többé leédesgetni nem bírám, — beszélük, hogy K-nak, a hires statusférfinak orvosa a politicai tudományokat, — H— pedig az orvosiakat szereti kitünőleg, s hogy társalgásuk e szerint egy folytonos manoeuvre arra, miként lehessen egyiknek másikat átcsábitani a kedvenczmezőre, egyik szerelvén szólani ország dolgairól — ez az orvos; másik szerelvén orvosiakról — ez a sta-

tusférfi, — ez jutott eszembe, midőn az értelmes férfinak szóözönében hasztalan halásztam építési tárgyak iránt.

LIX.

MAINZ. WIESBADEN.

Augustus 9.

A mainzi erősséget mindenki meg fogja nézni, — mi prosaicus emberek csak annyit mondhatunk, hogy a mainzi vár nagy erősség, ösmerjük az ostromot, mellyel a szövetségesek megrohanák s megvevék Mainzot. Mainz mindig erős állomás marad.

A németeknek Franciaország felé sok és nevezetes erősségeik van: Landau a bajoré, Mainz a hessené, austriai és burkus katonasággal, Luxemburg a hollandé, Koblenz, Köln, Wesel a poroszé, még többet is akarnak állítani Milchhausentől Lautenburgig, a francziákkal a Rajnaparton találkoznak az elszasz által, és 28 éve mindig erősítik a Rajnapartot Rastadtnál, és kérdezém: megkezdetik már e munka? felelet volt: az idén bizonyosan sokkal könnyebb volt a sajtó ellen határozatokat hozni, mint Rastadtot megerősíteni.

Sokat beszélnek itt Mainzban Napoleonról, — halálám, miként Napoleon, az utczán járva, mindenkor egy

csoport gyermek által kísérteték, és ő ezt eltiltani nem engedé magától, sokszor magányosan kijött s egyről másról kérdezősködött, kivel találkozott; azután kalapot emelt s megköszöné; — e dolgok magokban csekélységek, de mellyeknek a nép kebelében megvan hatásuk, s az embernek, ki nekem ezt beszélé, megteltek szemei érzeménnytől, — azonban ezek nem mindig ragaszkodás, nem mindig szeretet könyei, a nagyszerűtől könnyen elragadtatunk, hisz e bámulat és elragadtatás volt 20 évi alapja Napoleon nagyságának, ez volt, melly a kényuralkodást elfelejteté népével, és e mainzi ember még hozzá adá: „ha Napoleon élt volna, meg volnának szélesítve utczáink és álló hidunk volna a Rajnán.“

Wiesbadent, mint fürdőhelyet, mindenki fogja ösmerni; mint Hassen herczegség fővárosát, sokan nem, én is csak akkor tudám meg, midőn már bent valék, s most küzdöttem magammal, minek tulajdonitsam e nagyszerűséget, e széles, tágas, de holt utczákat tisztára mázolt falaival, fővárosi vagy fürdőhelyi tulajdonának-e? — Mint főváros, Centrum Nassau országnak, gyűlpontja 374,000 népességnek, magában foglalja a ministeriumot, a kamarákat, a hadi kormányt, a főpostahivatalt, a főrendőrséget, a főtörvényszékeket, s mindezeknek saját departamentjeit, és minden departamentnek saját osztályait, és minden osztálynak külön hivatalait, s minden hivatalnak külön individumait, mindannyi lényeges részeit a di-

cső egésznek; magában foglal könyvtárt, muzeumot, természet-történelmi gyűjteményt, képtárt, mindezek Wiesbaden nagyságának igen nagy factorai.

A gyógyház tágas termeivel, ezek márvány-szobraival, izletes és dús bazarjaival egy szép egészet képez és ennek tágas udvarában fasorok, séták és közel ehhez a nagyszerű park. — Vasárnapokon s ünnepnapon Mainzból s Frankfurtból özönlik a nép mulatni, s mondják, hogy az asztalok mellett hely nem marad.

Itt és Frankfurtban debutiroz most Schodelné — ezüst tiszta hangját, mellyel Európában olly számkevés énekesnő bir, magasztalva említik a hirlapok.

Wiesbadenből Frankfurtba jövénk.

LX.

FRANKFURT S CSÁSZÁRVÁLASZTÁS.

Augustus 10.

Frankfurtról meg van írva, hogy a XIV. század óta a XVIII. végeig császárválasztási, 1814. óta a német szövetség gyűl-
helye, hogy akkor mint most, szabad független város,
ezeket olvasom könyvekben; de van még egy könyv,
mellyet értünk a nélkül, hogy olvasnók, melly tárva áll,
a nélkül, hogy felnyitók, melly magát bekötni nem engedi
— ez a világ, a közvélemény; ha tehát ebben a lapot for-
ditom, hol Frankfurt 47 testvérei között föllelhető, ugy
találom, mintha a három állítás közül az utolsó hibáznék,
— mindegy, ez nem tartozik hozzánk, — robogó zene
közt ragyogó őrsereget, tábornagykarát, ágyuosztályát,
hidászait, szóval: egy nem ezer emberből álló polgári
hadsereget zajos gyakorlatban látni kinn a Rajna partján.
Mi is bámultuk a műhelyek, raktárak, irószobák szabad
vitézeit simára vasalt nadrágokban, vékonyra összefűzött
derékkel, miként daczolnak a hadak istenével, s így ké-
telkedni aztán nem is volt szabad, hogy ez független,

szabad város. — Túl a Rajnán a balparton nagy kaszárnya, benne ausztriai katonaság.

Midőn a német hatalmak méltóztattak magokat e polgári elem közé megalázni, hogy kebelökben válasszák fejöket a császárt: akkor már Frankfurt nagy hatalmas város volt, de később szakadatlan fejlett, virágzott, gazdagodott, most ott áll, hogy főtérei mind ellepvék már nagy palotákkal, roppant lakházakkal, mellyek nagyobb részt a mult század művei; a gazdagság, melly kereskedőinek szekrényeiben felhalmosul, a kised téren nem lel elég forrást, intézeteket állit, gyűjteményeket nyit, műtermeket rendez, körülövedzi a várost szép kertekkel, mulatóházakkal; de ezek a Rotschildi és Betmani kincseknek kis játékmező, s innen van, hogy a frankfurti kincseket az egész világ piaczn szemléljük.

Én nem jöttem Frankfurt jelen nagyságát bámolni, a hires Zeile, a mainzi ut képzetimnek sem feleltek meg, ezek London, Paris utczáit szomjuzák; de kerestem az ó-várost sötét falaival, fokozatos homlokaival, hegyes ablakaival, darabos frescoival, s a hosszan benyuló bejárásokkal, — azonban ezek itt naponta gyérülnek, rózsaszinnel mázolják el a századok hamvát, — az ablak követ sokszor legszebb faragmányával kidobják, a frescok mézskéreg alá bujtnak, s itt áll aztán a XV. század páncélos vitéze a rózsaszinü divatöltönyben. Mi mégis találánk egy ős házat Born fleck-utczán ugynevezett Stei-

nernes Haus am Markte, — korát megmondani nem tudák, de sötét faragkő-falai, a hegyestől fekirányba áttérő formatio, mutatják, hogy ez építmény a german építészetnek nem virágzásából, de későbbi hanyatlásából és így a XVI. század közepéről lehet, midőn a hanyatló germannal az olaszok által fölkellett római küzd. — ,Kié — kérdem — e ház?’ ez az Altenlimburgi Ganerbschaft; ha történetesen e házra nem akadunk, ki tudja, meddig nem tudom, mi az a Ganerbschaft, — most már azonban megtanultam, s nektek, kik maig velem egy sorsuak vagytok, elbeszélem.

A középkor nem nyújtott személy- s vagyonbátor-ságot, a status e hanyagságát magányos gond pótolá; társaságok alakultak vagyonuk közös védelmére, ezeknek azután közös kastélyaik s váraik voltak, és szabályokkal bírtak, mellyek a birtok használatát s öröködést határozzák meg; ezek — tudjátok a történet fejlődését — felesleggé váltak későbbben, de közös birtokuk sokaknak megmaradt, s illyen most az Altenlimburgi Ganerbschaft, magyarul: közörökség, a szász-gangemeintől, e társulattól még megvannak a Holzhausen-ek, Fichardok, Lestererek s mások.

Ki fogja elmulasztani a R ö m e r t megnézni s benne a teremtet, mellyben a választás történt? egy csinos jókedvű szőke leány jön elő, s felnyitja a történetdús teremtet, s értelmesen magyarázza a választás rész-

leteit, mellyekben az ember sokfélekép ösmer az őskor szellemére.

Midőn a császár az ablaknál megjelent, és alúl aztán megharsogott a kürt, trombita és czimbalom: a birodalom főlovász-, főkorlátnok-, főpohárnok-, főkincstárnok- és főasztalnokmestere a piacra lejöttek, és ekkor a főkorlátnok mosdótálat tett az asztalra, a főpohárnok poharat tölte meg borral és vízzel, a főkincstárnok benyult a pénzszekrénybe s pénzt szóra ki a nép közé, a főasztalnok pedig a sült ökörből egy darabot metsze le. Ezután fölkelte a birodalom főjegyzője, kikiáltá az uj választott császárt, a nép ekkor lent és fent a teremben utána dörögték „Ja — Ja“ „igen.“ Nekem ez tetszett leginkább, mire az a természetes kérdés: de hátha nem kiálták? A császár nyomban fölesketék s az esketés alatt fejről levétten a koronát, már kezében tartja a mezetlen fegyvert.

I-ső Conrádtól II-dik Ferenczig IX századon által a pánczélos fejedelmeken keresztül le egész a bársony palástig s a selyemharisnyáig s fejr poros fürtökig, keresztül a IX századon egész 1800-ig érdekek halad át az ember. Mint művészi darabok Braunschweigi Teichs II-ik Ottója, koblenzi Settegast III-ik Ottója, Rethel V-ik Károlya, Lessing II-ik Fridrike, gyönyörű festmények. — Midőn II-ik Miksa, császárnak választatott 1556-ban, gondolák, szép lesz a falnyilatokat kitölteni az eddigi csá-

szárok arczképeivel, 45 falnyilat volt összesen, s midőn I-ső Ferdinand megválasztaték, ő a 37-ik császár a 37-ik nyilatot foglalta el, s ekkor azután csak 8 maradt üres. — II-dik Ferencz a 45-dik császár volt, ő elfoglalta az utolsót, 1806-ban a római császárság megszűnt, és, barátim, ha ebből nem tanuljátok a végzet hatalmát, akkor hitlenek vagytok, s nincs miért rátok beszélnem a péntek, az ajtónyílás, a láb-keresztbetétel eseménydús hatalmát.

LXI.

FRANKFURT NEVEZETESSÉGEI.

Augustus 11.

Láttuk a házat, mellyben Goethe, s láttuk, mellyben Börne született; Börne a zsidó-utcza egyik keskeny háromablakos házában jött a világra; e zsidó-utczának házai sötétek, komorak, magasak, keskenyek, külső falai gyakran bezsindelezzék vagy bepikkelyezték, úgy mint Sweitzban láttuk, csak hogy ott tisztán, izletesen, — itt szennyesen, undorítólag, — mégis e mozgalomban és sűrűségben hányféle gondolattal halad az ember? — egyik ember az emancipatio eszméivel, másik a történet fölötti elmélekedésekkel, egyik megvetéssel, másik szánakozással, egy csipős gúnnyal, hideg gyűlölettel megy keresztül; — ezektől aztán, — midőn keserű megvetéssel gúnyt szórnak a csaló, a szennyes, a fősvény nemzedékre, — ne kérdjétek véleményyt az emancipatióra nézve, de lesznek emberek, kikben az emancipatio szüksége e különben vitatlan tények által sem rendítettik meg, s kik különösen ez utczában Börne, Németország jövődjé felől fognak

gondolkozni; lesznek emberek, kik az ó-kor sajátosságos építészetével fogják magokat mulatni, s ezek közé tartozom, engedjétek meg, hogy higgyem, veletek tartozom én.

Láttuk a házat is, hol Rotschild a z első született. Betman muzeuma jó gipszöntvényeken felül Dannecker híres Ariadne-ját foglalja magában.

Frankfurtnak ugy, mint Stutgard, Carlsruhe, Mainz, Manheim, s ugy, mint Németország majd minden városának szennyes utczái kis alacsony házaikkal nincsenek, nem ugy van, hogy piszkos városrészeken kelljen a belvárosba jutni, hol egyszerre palotákat találjon és fényt és pompát; Frankfurt egészen ki van építve, utczái mind kikövezvék, nyomorult osztálya nincs, a főtéren nagy palotákat mutat, de különben majd minden család maga lakik egy házat, s ugy látszik, az a házuri aristocratia, mi Pesten olly nagy mértékben divatoz, itt nem uralkodik.

Frankfurt hotelei nagyszerűségét kell megemlítenem; a sweitzi vendéglők kényelmesek, tiszták, csinosak, a szolgálat bennök pontos, az idegenre a lehető legnagyobb figyelem; izlést, czélszerűséget, butorgazdaságot mutatnak a rajnai nagy hotelek; de ama nagyszerűséggel az építészetben a frankfurtit, — később tapasztalám, — alig egyenlítik meg a belga, vagy pesti fogadóink. A vendéglők e roppant sebes fejlődése egészen új; — a sweitzi, mainzi, koblencki, kölni vendégfogadók legna-

gyobb részt egészen új építmények, az utazási eszközök még igen közel vannak ifjúságukhoz; ha majd egészen tökéletesek leendnek, s az egész civilisált világ utnak indul, s nekünk Pesttől Londonig alig fog több idő kívánatni, mint ezelőtt Pesttől Bécsig, — hova fog akkor fejlődni ez intézetek nagyszerűsége? egész városrészek fognak keletkezni, s paloták, mellyekről most alig álmodunk; de legyen bár mint, annak szivből örülök, hogy tekintve a kezdetet, ebben mi elmaradni nem fogunk.

Genfben említém, miként Rath museuma egy agg tábornagy adománya, Frankfurt museuma Staedlnek, egy banquiernak, ajándoka; ime most mennyi nép tolul be édelegni a szép műveken, izlést finomítani, mennyi ifju rajzol, fest képeket, alkat szobrokat, basreliefeket! Frankfurt számára ez intézet által új életmező nyílt, és az erők, mellyek hasztalanul elfecsérelve, és az elmék, mellyek a semmisségben maradtak volna, bevonatnak ez intézetbe, és termékenynyé válnak, dicsőséget honjoknak, jóllétet szerezve magoknak. Nálunk is találkoznak a honfi-áldozatoknak magas jelenségei, de ezek ritkák, — most pedig, mintha már mindennel ellátva volnánk, alig évenként hallunk valami áldozatról. — A művészet erőltetést nem szenved, s a művészet a nemzeti szükségek közé nem tartozik, — honunknak az első szükségek ellátásán kell munkálni; kinek gazdasági, müipari, elemi iskolái nincsenek, nem alapíthat müegyetemeket; de nagy-

jaink, kiknek első szükségein felül még annyi marad fenn, s kik a kéjökre fordítható összeget honjoktól vevék, vétkeznek, ha egy részét annak vissza nem adják, — meglássuk, a kincsek visszaadatnak-e a honnak?

LXII.

BINGEN S A RAJNA-DAL.

Augustus 14.

Ott Bingen szelid hegyei egyikén áll Klopp vára; nevezetessége nem abban, — mit a monda tanít, — hogy Drusus építé, hanem abban, hogy a romtoronyról a Rajnának legbájosb képe mosolyg fel; midőn mi e toronyban állánk, a halvány alkonyat szelid arcza jött, a benyomat sokkal szellemibb, költőibb lön, — keletnek szelid hegyek, dombok, vállaikon a hires szőlők zöld leple, ormaikon romok, lakházak, fénypatoták, gloriettek, lábaiknál apró faluk vagy városok, ős góth-egyházaikkal; s innét délkelet felől kigyóz elő a szép Rajna, partjai még mindig kies pázsitok, s hullámai szép tükörét még kopár szikla nem kényteti szük mederbe; de ott, hol Rüdeshemet, hol Bingen elhagyja, hol ölébe fogad kis szigetet, egy toronyomladékot, mesés mondák helyét, s azután éjszak-

nak bérczek közé zúg be, mellyeknek kopasz szikláin még állnak a hulló romok, e sírkövei a középkor-világnak, — és romok itt a Brömser torony, Ehrenfels, Falkenburg, a hamvaiból kikelt Rheinstein; nyugotnak magas bérczek között a Nahe folyam zuhog le, s hoz sziklát, s haragját, a sárgán zavaros habokat; e nyugot bércein a szemnek nem nyílik tér a széttekintésre; — este volt, midőn még mindég e romról nézénk alá, — a csendes Bingen lakosai az éj nyugalomára kisdud városukba hullongva jöttek, s a szép Rajna a nyugot árnyleplébe borult, egy-két csolnak vitorlaszárnyaival nem zavará a haldokló életmórajt, szárnyaikra csak gyenge szellő fuvalt, melly nem egyéb; mint a szélnek estalkonya, a hallgatag harmoniát semmi nem zavarta; midőn a romról leszállánk s a városon jövénk keresztül, vigan dallott a nép, ki hallgatta volna a nap zaja közt ezt? de a nép, mint ha hinné, hogy az est csendében a természet is hallgat énekére, átizzadott napi munkája után legörömesőbb ekkor nyitja meg dalra ajkait, a természet pedig felöleli azt s viszhangjai czikázva hordják oromról oromra, mintba játéokra költenék a hűs szellőket. Keletnek, az egyik szelid hegyen áll Johannisberg, — tudjátok, hogy Metternich austriai minister tulajdona. Van-e olly fáradalma a léleknek, melly e szép tetőn ki nem pihenhetné magát? azt mondják, azóta szapo-

rodtak gőzhajóink a Dunán, mióta a Johannisbergi ablakokból szemléllhetni, mi számos és mi szép gőzös uszik a Rajnán.

Vendégfogadónk terrace-ja a Rajnára nyílt. Frankfurtban a császári terem két ifju barátunkkal vezérle össze, most hát négyen voltunk egy asztalnál, hazánk képviselői. Mi egymással mulatánk, bornemisza asztalunkon rajnai borok, — mi igen természetes, itt a tövinnél, — félre egy asztalnál zene. A marseillaisét játszák; miután bevégzék a teli kedvvel játszottat, kérémmel a zenészt, hogy játszaná most el a: *Sie sollen ihn nicht haben, den schönen freien Rhein*, ezt a híres nemzeti dalt, melly keresztül dörgé a hazát kelettől nyugotig. „Igen, de kérem — válaszolá — mellyiket tulajdonkép?” — „No a 39-ben Becker által szerzett nemzeti dalt.” — „Igen, de mellyiket a tizenöt közül?” — „Hogyan?” — „Becker Rajna-dalának legkevesb tizenöt melodiája van, a németföld hány részében annykép énekeltetik, és egyik sem birt általánosságra vergődni, és igen sajnálom, de épen ezért nem játszom egyiket sem, és hangjegyekben sem bírom.”

Igaz ugyan, hogy a Rajna balpartján s ha történetesen nem magyarok, de francziák vagyunk és ezt halljuk, kürtöt ragadunk s beletrombitáljuk, ime mi nagy jelensége a frank sympathiáknak! Midőn Hugó Victor

Kölnbe sétált, mint maga mondja, nem tudja, mi szük utczában egy kis aggastyán rohan ki a borbély-boltból s kiáltva közelit felé: „Monsieur monsieur fous Français! oh les français ran! plan? ran tan plan, la guerre a tout le monde Prafe! prafe Napolion“ etc. etc. így kiált fel utána a francia legnagyobb élő költő: „J'avoue, que la harangue m'a plu — La France est grande dans les souvenirs, et dans les esperances de ces nobles nations — Toute cette rive du Rhin nous aime j'ai presque dit nous attend.“

Megvallom, tetszett az izgatás. Frankhon nagy e nemes nemzetek emlékeiben, reményeiben.

A francia ezt gondolá, én pedig gondolom: ha most történetesen egy porosz, egy lippe-detmoldi, egy szász, egy hessendarmstadti, egy osztrák, egy lübecki, egy bajor s egy reusschleizi, egy württembergi s egy anhaltkötheni, s még néhány jó barátaik összejönének s e nemzetdalt 15nyi társaságban megkezdenék, lenne belőle más, mint mit pozsonyi ifjaink legjobban ismernek, az éjjeli hangok ama bizonyos versenye? higyjétek, nem gúnyul mondom ezeket. — Népek hiányait csak addig szabad gúnyolni, míg önhittség vagy vakság mámorától szédelegnek, mihelyt ösztönt látunk a hibák s gyöngeségek mellőzésére, a gúny érzékeny, fájdalomhozó, sértés lesz, mellyet gondolatlan könnyelműség követelhet el, — az ösztönt pedig, tett által segíteni a hon fogyalto-

zásain Némethonban, tagadni többé nem lehet, azért tollunk megakadott, s a kebelből egy őszinte sohaj nyomul az eszme felé, melly Némethon minden nemes fiát álmokképeivel öleli körül.

LXIII.

A SZÉP RAJNA.

Augustus 15.

Ki Helvétzia sziklafalait látta, a jegeseket s a hófüzérü ormokat: látott nagyszerűt, mellynek emlékéen a Rajna kissé megtompul, mégis felejtjük kissé azt, hiszen Sweitz Európának legbájosb pontjait birja, s hogy birja azt a szabad nép, ne irigyeljük a lelkes hegyivadéktól, felejtjük a hős tetteket, mellyek dióhéjából egész Európára annyi nagyszerű esemény fejlett föl; itt a Rajnán másszerű bájak kínálkoznak a középkornak képei közül, nem azok, mellyeken a világ sorsa festekszik, ezeket is láttuk már Némethon több részeiben; de azok, mellyeken sugárhídon járó császárok, egérüldözte püspökök, meredek sziklára felvágató lovagok, szép menyasszonyért ellenség-szülők gyermekeinek titkos szerelme, vészes két szüz, az arany fürtök ámulatában sziklán elmerülő hajós, az oromról hullámba szökő bűvleány, véres viadalok testvérek közt a szép szerelmeért, s meg annyi arany haju leány, meg annyi szöke szakállu lovag, kérlelhetlen atya,

keresztes had, szomszéd viszátkodás, — sok illy regét beszél a nép, a költők pedig ellesik a regéket, s még hull a kő kő után, utolsó tetemeit emészti a kor, de a költői lélek megállítja az elkorhadás művét, halhatlan szellem lehell belé, és midőn mi e dalokkal ajkainkon a romra tekintünk, azt hisszük, hogy él a szűz, az ifju, a hadak fia.

Ez a nemzetnek ős történetéhez tartozik, és midőn a történet lánczai megszakadoznak, eljönnek a költők, s dalaik lángjain újra összefornak azok. — A költők azok, kik a nemzetnek életét visszaadják, s kik vezetik az unokát őseihez, kik a nemzetek napi életének örökséget szereznek. Ezt értik most már a németek, nem őseik sajátja többé a görög mythologia, eldalolták már mások Ulyssesst és Ajáxot, Penelopét és Iphigeniát, őseik e romok egykori lakói, és azt zengik a férfias hurok hangjai.

Mióta Kisfaludy Sándorunk lantja elnémult, ti, ifju barátim, mondjátok meg csak: hány ormot énekeltetek ti meg, hisz mi nem fogjuk többé fölépíteni a hulló falakat, nem, — ha az építészkezek nyulnak feléjük, a régi kő legördítetik a völgybe alá, más lesz az, mi volt a sötét hajdanban, — nem! nektek hurjaitokhoz kell nyulni, és akkor a romok énekelni fognak, daluk örök lesz, mi nem birjuk megnépesíteni a jövőt, minden, mit mondatunk, virradó sejtelem vagy merész jövendölés, bizonytalanság; de ti a multat földidézhetitek sirjából s mig mi jobbunkat a jövő felé kinyújtjuk, adjatok támaszt, állítsátok fel a lábunknál

porló oszlopot, hogy balunkkal átkarolhassuk azt, mert támasz nélkül, egész valónkkal a jövő felé hajolva, könnyen elbukunk.

Bingentől Coblenzig az ut 4—5 óráig tart, s midőn romtól romhoz repül az utas, alig van idő, hogy a ballada elzenghesse a regét; a hajó utazó serege csendes figyelemmel bámulta a partok bűbájit, itt csoportban néhányan, kik egymásnak regélék az ős időket, amott mások, kezökben a könyv, mellyből olvasák, némellyek asztalhoz ülnek s papiroson kísérik a folyamot haladtában, mások messzelátókkal kaczérkodnak a romok szellemeivel, — köztök legszámosabban itt is angolok, annyi sajátságaikkal. — Egy óraker az egész társaságot ebédasztalnál találtátok volna. Hja, mind hijába! nemcsak a szivnek, de a gyomornak is megvannak igényei! ezt a gőzös vendéglője legjobban tudja; ekkor aztán a sziv harcra kel a gyomorral, innen pedig az örökös felugrások, felkiáltozások, a sietettség, a nyugtalanság, s mindenki örömmel dobja el kését az utolsó ételnél. — Azonban ezek közt is, mint mindenütt, vannak dicső kivételek; mert vannak emberek szivvel és gyomorral, de vannak sziv nélkül is és gyomorral.

Az én kedves utitársam már néhány regét elregélt nektek, barátim, az „Emlény”ben, kérjétek meg őt, ő még többet is tud, ne hagyjátok keblében eltemetkezni a szép érzelmeket, mellyeket pillanatai felszítottak a hulló

falak babéraitól s a sziklák zöld moháról, én várak pusztá neveivel csak félve terhelem emlékezetetöket.

Falkenstein, Königstein, Rüdesheim, Brönsenburg, Klopp, Mausethurm, Ehrenfels, Rheinstein, Sooneck, Sareck, Rheindiebach, Fürstenberg, Bacharach, Pfalzlaub, Guttensfels, a rómaiak Salisója, a mostani Oberwesel, Schönberg, a Lurley szikla, Katze, Mausz, Rheinfels, Libenstein, más-ként die beiden Brüder, Camp, Boppard, Liebeneck, Marxburg, Nassau uramnak az ő fogvára Oberkahnstein, Lakneck, Niderkahnstein, Königsstuhl és Coblenz.

Az ezer éves coblenzi Castor egyház előtt áll a Castorkút e felirattal: „An. MDCCCXII. Memorable par la campagne contre les Russes. Sous le préfectorat de Jules Doazan.“ 1814-ben január 1-jén Spriest tábornagy az orosz hadsereggel bevette Coblenzet, nyomban alávésette ezt: „vu et approuvé par nous Commandant Russe de la Ville de Coblenz Le I. Janvier MDCCCXIV;“ a kút áll, vizét osztja a szomszjas népnek, — a két felirat közül válasszon az utókor.

Coblenz fekvése gyönyörű, a rajnai városok közt minden esetre a legszebb s a kiujított Stolzenfels torony karzatáról még egyszer felnyílik a Rajna, de a természet illy csendes, illy kínálkozó bájai közt

a figyelem Ehrenstein sziklabástyáin ül legtovább, —
miért e szirtör ijesztő arczával itt a legpásztoribb völgy
fölött? Saint-Pierre de Bernardin szent álmaid mikor
teljesülnek!

LXIV.

K Ö L N.

Augustus 16.

Sebesen röpitett gőzösünk a még mindig tündér Rajnán, mellettünk több haladt fölfelé, több követett bennünket; mert bizony, barátim, a rajnai gőzhajózat sokkal élénkebb ám, mint a dunai, mi alkalmasint nem is ujság előttek. Már előnkbe mosolygott a szent város, minaretalaku tornyaival, kúpjaival; már láttuk a fekete egyház faragványszerű alkotmányát, feltárva állott előttünk a sötét háztömeg, csábitólag üdvözlének a pompás vendéglők a hullámpartokon; néhány percz — a parton voltunk, és siettünk a fogadóba. Mi visszataszító! úgy tetszett, mintha szép szemek, bájos arcz intének felénk, mi sieténk a szemek sugárain, az arcz mosolyán felüdülni, de egyszerre sötét, kormos vén ör állana előnkbe s durván tartoztatná fel édes sejtelveinket. A kölni szabad polgárnak házát, vendéglőjét a partra nyitni tilos, — ott a hid irányában van egy őskormos városkapu s csak ezen

engedtetik meg a szabad kölni polgárnak a ki- s bejárás; hogy csináltak az emberek önmagokból rabokat, akkor, midőn a közvetett adózatot, az accisáknak ezerféle nemét, kigondolák. Nem, — az káros, hogy ez vagy a canton, megye, grófság, határinál megállítsa az árukat, harminczadot szedjen, hogy pénzt zsaroljon, hogy a hajózatot akadályozza, nem, — a kereskedés, mint ipar, legyen szabad, hogy fejlődhessék; de midőn így kibontakoztak a hűbéri zsarolások, jogtalanságok szorító nyügeiből: egyszerre látja az ember, hogy az ellenségnek felesleggé vált bástyák helyében sánczok, falak, kapuk emeltetnek, s minden város elzárkozik, mint fellegerősség; kapuinál bútorok, ládák, néha a zsebek is megkutatnak, a privát vagyon szentsége megsértetik, nem maradhat zug, melylyet a status kémei fel ne kutatnának, hivatalok állítanak fel, csalások felkutatására, mellyeket előbb megteremtének, büntetéseket szabnak az áthágásokra, mellyekre ezer csábszereket nyujtanak; lesz alkalmam ezekről bővebben szólni ott, hol majd nagyobb nemzetek finanszrendszeréről szólok, de keblemben mint nehéz gondolat ülne, ha ezennel is ki nem mondanám, hogy mindazon adóztatásokat, mellyek milliokat érnek és százak mellett ellebbennek illetetlenül, melly a naphérek fillérnyi összegből milliokat gyűjt, s a mérhellen tőkék árnyhozó ágai között keresztül suhannak, — a közvetett adózások majd minden nemét kárhoztatom mint igaztalant, kárhozta-

lom mint erkölcstelent. Négyezer évet kellett az emberi nemnek keresztül élni azért, hogy e pillanatban olly rázkódások után, mint a mult századiak, mindezek még most is fenálljanak.

Váljunk meg itt a jelentől s térjünk vissza az ó-idők szövevényei közé, hol mégis egy, más lapon tanulságot lelhetünk. Nem tudom, midőn szorongó political életünk gondolat- s cselekvési teréről ide a komoly elméletekére átohajtanalak édesgetni benneteket, nem tudom, nem vagyok-e unalmas. — Engem is hounn mit érdekelt külföldi városok sorsa, története! minden ifjunak keble a hazán csügg, és én még sokára, tán örökre nem figyelek illyesekre, ha utazni nem jövök; de az utazás örömgöngyei közé az is tartozik, hogy midőn uj nemzetek, népek, néposztályok, tartományok, városok közepette megjelenünk, midőn kedvesen mulatunk jelenökön: önkénytelen átragadtatunk multjokra, hasonlóképen mint egy sok százados építménynek nemcsak most lakott termeit, de az elhagyott csarnokokat is, miként szeretjük vizsgálni egy nagy teremben az ajtók céljait, mellyek belé nyilnak, szeretjük ellebbenteni a függönyöket s nem állhatjuk, hogy ne kérdjünk a szőnyegajtókról, az elfalazványokról, s szeretjük átjárni a folyosókat, a melléktermeket, meddig csak mehetünk mindig. — Utazni bizonyos vágyakkal, ösmeretekkel, föltétekkel jövünk, de az uj világot nyit fel előttünk, ezer forrást nyit meg a kebelben, ezer

képet varázsol az elme elébe, s ki fogja eloltani erőszakosan a fellobogó ösmeretvágyakat! — ki virágot megszedni a mezőre, ott hagyja-e a tarka lepkét, melly kelyhén, vagy a csigát, melly tövén ül? nem szedi-e fel a régi pénzt, melly lábainál elégördül, nem iszik-e a forrásból, melly először mosolyg elébe tiszta szép vízzel? Így voltam én utazásomban, a sok uj vágy között legjobban uram lön az ős történetek ösmeretvágya; minden régi rom, minden kormos fal, minden hegyes ablak, ívezet, minden ugy jelent meg előttem, mint korának sírköve, mellyre felirta életét, melly egykor övé volt, ugy mint mienk a jelen.

Hány változaton ment Köln keresztül! alapíták a romaiak. birták a frankok, a német birodalom alá jutott, fejedelme lön saját érseke, a franczia republica s császárság felette is átvonult, s most a porosz királyság egyik legnevezetesebb városa.

A római biralomnak kevés nyomai állanak maig fenn, még mutattatnak a romfalak, mint a bástyák maradványai, s midőn csekély a folyam; oszloptövei is a hidnak, mellyet Constantin kezde építeni a Rajnán. A választó érsek kora még most is él, bár a száradó tölgy mellett uj tölgy emelkedik; e kor igen jellemző a történetre. A középkor történetének uralkodó jelleme a vallási buzgalom, ime Kölnnek ó-egyházai, — művészi kúpjaik alatt a szobrászat és festészet remekei, mind a célra, hogy emeljék,

gazdagítsák a lelket, midőn a teremtőhöz emelik a képzetet, arany s ezüst templomi kincsek, hagyványok, sirboltjaikban a három király, a 11 ezer szűz, Ida, szent Cunibar, szent Albinus, sz. Irmgardis Zutphen grófnő csontvázai, az első érsek Brunó Plutrade Theothania sírjai, — a monda azt tartja, hogy egyháza annyi volt, mint napja az évnek, az irás pedig 200 jegyzett föl, midőn a francziák elfoglalák, 79 egyháza, 19 szerzetes és 30 apácza-zárdája volt akkor, midőn 150,000-ről leolvadó népessége 40,000 s harmadrészben koldusból áll. Az ipar s kereskedés korszakából áll maga a város sűrű utczáival, három-, négy-emeletes házaival, mellyek keletkeztek akkor, midőn a XV—XVI. században egyik tagja volt a Hansának s 30,000 embert volt képes táborba állítani; de midőn a vallási viszályok jöttek, s itt a felcsirázó protestantismuson Romagyőzött, s üldöztetni kezdtek a protestansok, itt ugy mint Frankhonban, a város gazdagsága apadt, sülyedt, enyészett, — mert itt nem volt hatalmas nemzeti kormány, mint ott, melly hibái közt jobb jövő csiráit is ápolá, így lön, hogy az egykor olly hatalmas sz. Köln megnépetlenül, elszegényedett s midőn a francziák elfoglalák, benne sok ezer koldust, teméntelen szegényt találtak, egyházait hanyatlani, enyészni a mükinceseket, s feloszlásnak indulva az egész, — kormányuk alatt a városipar éledni, gyarapodni kezd. A jelen szinte fennen hirdeti magát, partiról naponta 8—10 gőzös tá-

vozik, terméktárai telvék, folyam darui, e gépek az áruk kiemelésére a hajókból, szünetlen mozgásban; vasut vezet falai alól a belga föld felé, — népének szabadsága fölött pedig sajtója s esküdtszéke örökösök — a város népecsedik, elhagyott házai lassan megtelepülnek, kiegészítetnek a romló falak, előkerestetnek a művészet remekei, a halványodó falak frescói, a vásznak festvényei ujra élednek — s ha még tisztaságára is figyelmet fordítand, nem marad, mi bosszontsa az ott olly örömet mulató utazót.

LXV.

A A C H E N.

Augustus 17.

Örültem, midőn olvastam, hogy Aachenben VIII—IX. századból s így ezer éves egyházat fogok találni, egészen különbözőt a byzanti, egészen a germántól. Képzetem merész volt, a való messze maradt el tőle. Itt is pusztította a tűz, és rablás, korcs izlés, a hanyagság és minden oda törekedett, hogy művészi becsét lefosztanák, hogy a régiségbuvár csak főterve után fedezze föl, a régiségkedvelő pedig, ki történeti emlékek édes élvezet akarja színi, ne lásson többé ezer éves kúpot, mert ez eredeti alakját tűzben veszté el, ne római oszlopokat, mert ezeket a francziák rabláék el, ne a régi ívek, boltozatok, arcadok képzetét, mert ezeket a rosz XVII—XVIII. századi életizlés elronditá tarka czifrányos faragványaival, rosz képeivel, még roszabb frescoival. Mégis az aacheni templom érdekes. — E falak ezer év óta állnak, a nyolczszeg — octagon — N. Károly műve.

Midőn a keresztények templomokat kezdének épi-

teni, példányokat a régi római basilicákon találának, s ez elem eltart a negyedik, ötödik századon, virágzása idején keresztül egész a VIII—IX-ikig, midőn a byzanti izlés hatása elterült, — s mi művészetben, civilisatióban irányt adott; az a keleti Constantinápol volt. E nyolczszeg képezé a templomot, a nyolczszegyet arcadok veszik körül, mellyek alacsonyak, s mellyeknek boltozata igen tökéletlen; e tökéletlenségen segíteni akart a XVII. századi izlés — *medicina peyor morbo* — a képek tökéletlenek, a világítás csekély, rossz, a művészi becs egészen elvesz; felettök gyönyörű magas karzat emelkedik, és a nyílásokban a középtér felé gránit-oszlopok állottak két rendben egymás fölött, gyönyörű változatot kölesönözve az élettelen műnek, — ezt a tűz megkimélé, de a francziák elrablák, az itt maradottak pedig szétszórva hevernek a folyosókon; mondják, a király visszaállítatja, s a hiányzókat, a maradottakat berlini művészek fogják pótolni, — ez sajátzerű izlése volt a kornak, hogy midőn magok nem tudtak olly szép oszlopokat készíteni, lekoppaszták a régieket, berakák, illének nem illének, új műveikbe; mert a hiányt pótolni kelle. E vékony oszlopok, mint részletes műdarabok, mindég érdekesekek voltak; a boltozaton vannak az említetttem frescok — az octogont gyönyörű kúp (copula) zárja be, ez az, mi a római basilicákon nem volt, mi később a byzantini templomokon látható. A templom keleti része gothicus mű a XIII. századból, ugy

a sekrestye és egy gyönyörű mellékkápolna; az, mi itt minden utazón uralkodni fog, emléke Nagy Károlynak; az octogon közepén állott az üreg, hol Nagy Károly temetve volt. Barbarossa Fridrik e sirt felbontatá, Nagy Károly székén akara megkoronáztatni, mellyen Károly ülve volt eltemetve, — e széket mutatják, éktelen síma márványkarszék. Lábai sargophágban voltak, mellyet egyik pápától ajándékban kapott; e sarcophagot is mutatják, rajta a gyönyörű faragvány, Proserpina elragadtatását ábrázolja, s a merész kivitel, gazdag gondolat, jó rajzok remekké teszik az érdekes historiai becsü művet, véleményem szerint legbecsesbet, mit e templom rejt; lábainál sas is találtak, e sas most evangeliomi álmánynak szolgál, (rosz gondolat); mutattatik az arany kereszt, mit visel: mellén, az ezüst laptáblák, mellyek székét diszítették, szép emlékek, — a kard, a kürt, — mint mondják, — mind sirjában találtattak, s koponyája ezüstbe foglaltattak, karjának csontja szinte, de e ritkaságok nem egymás után mutattatnak, de össze vissza; a templom közepén állott Károly márvány-síremléke, — de jöttek a francziák, a republica emberei, s a császár emlékét elrombolák, kihajigálák; és jött Napoleon, és a követ, melly most horitja, téteté be e felirással: Carolo Magno.

Midőn a templomot meglátogatá, neki a felállított katonai vonalon kellett keresztül menni, e vonal épen Nagy Károly sirja fölött vitt el; midőn e pontra ért, kike-

rülte a sirkövet, nem akart rálépni, félre inté katonáit s mellette ment el.

Még más régi szent hagyományok is mutattatnak arany, ezüst foglalványokban, — értékök drága, én bizony nem tudom mennyi, az illyeket hamar elfelejtem; hanem annyit tudok, hogy sok arany koporsó, arany edények, csillogó kövekkel, rubinokkal, gyémántokkal — épen úgy, mint dajkáink- és játszó pajtásinktól gyermekkorunkban hallók.

Még egy érdekes dolgot beszélek nektek, — sajnálom, keveset fogok historiai kútfők szerint mondhatni: elmondom, miként hallám a mostani preposttól és felirások szerint: Bejövet a templomba egy oldalkápolna, látánk benne szobrokat: Stephanus, Ladislaus, Emericus, S. Albertus; ez magyar kápolna.

Magyarjaink ide a szent hagyományokhoz kijártak, kivált minden hetedik esztendőben, midőn a szent reliquiák mutattak, és volt alapítvány, mellynek erejénél e kápolnában misék szolgáltattak és a kijövő magyarok megvendégeltetének; az alapítvány szólott 120 személyre 10 napig. Most már az alapítvány abban az állapotban van, hogy egy káplán 800 vfort fizetést húz, minden héten egy misét szolgál, a magyar vándor pedig most is szívesen látatik. „Önöket is igen szívesen látnám, ha szent vándorok volnának,” mondá a prepost, ki ezeket a szerint elbeszélé; — egy diplomaticus hazámfia érdekes olvasmányt nyújthatna a dolog állásáról mostan.

E régi német város érdekességéből sokat vesztett. — Aachen még mindég nevezetes fürdőhely — s így a finom világ látogatási helye, hová aztán a napi izlés, a divat behurczoltaték, — innen van, hogy midőn Aachenbe megérkezem, nyugtalanul kerestem az ó várost, mert mi szemeim előtt felnyilt, az nem volt egyéb, mint ismétlése a legujabb divatnak, mellyet ösmerni még hazánkból sem kell kijönni. Aachen régi jellemét igen elvesztette.

Köln-t elhagyók. Gözösön a Maatschappy egyik hajóján Drusus-on megyünk az alsó Rajnán. A költemény világa, a bájos Rajna-part, lassanként enyésze szemeink előtt, rávonult a firmamentum kék függőnye, és mi aztán haladtunk egyhangu partok között keresztül nagy változatlan sikon, — olyan a Rajna, mint a nemzet szellemélete: kezdetben költemény, ekkor költők zengik érzelmeiket és megnépesítik a nemzeti életnek minden pontját bájos termékeikkel, a nemzet pedig édesen halad e hangok kíséretében, — de ha ifju korát elhagyá és vesz színe varázsából: költői fogékonysága halaványodik, elfordul lassanként a költészet tünde képeitől és valódi gondok fogják körül, e gondokat viselni az életcélokat teljesíteni kell, s ekkor földet művelend, kereskedik, gyárt, s nagyszerű nyugalommal intézi közügyét. A Rajna elhagyá a régi romokat, el a szép sziklákat, hegyek s völgyek csendes változatait, s ime a füstölgő gyárak, idomtalan szárnyu szélmalomok, téplaépítő házak szegik körül,

a szélben nagy vitorlás hajók szeldelik, smaragdszine zöldjét elveszté, zavarosb, terjedettebb lesz, s egyformaságában látszik, miként törekszik czélja a tenger felé, ez már az eszmélkedés és cselekvés kora, de a folyam a tengerben ényészik el, a tenger sem semmiség.

A Rajnapartok, mint mondám, nem szépek, a Duna alrészei sem szépek; ha valaki Dunánkat becsmérelné, kérdjétek: minő a Rajna Költől Emmerichig? ha csallóközünket gyalázná, minő Emerichtől Arnheimig?

Az első vitorlákát a bodeni tón láttam, ezek csak apró sajkákat vittek; Hollandban a vitorlák már nagy hajókat vittek, ott mint poesis, itt mint való tünt fel a vitorla előttem, az Helvetziában volt, ez Németalföldön, a sweitzi német a german fajnak ifju életét, a németalföldi az élemedett férfiet képviseli. Csendes volt az idő, a nyári hő megszűnt, kis szél jött csak éjszokról s a szél feldagasztá keblöket, a hajó pedig szép kormányja után csendesen haladott a habok, a folyam ellen; a hollandi kereskedés némi nyomai már is mutatkoztak.

Lobithnál a hollandi határokon belől vagyunk. Lobithnél megvizsgáltatánk, kiméletesb vizsgálatot kívanni sem lehet; nemcsak szó-, de valóságszerinti szabad nemzet kebelében vagyunk. Lobithon felül a Rajna elágazik, egyik ága Waal nevezetet vesz föl, a másik megtartja nevét egy mértföldre, de itt ismét feloszlik s ekkor ismét Iselnek hívják jobb ágát, s ez így tart egy darabig, midőn

az újra kétfelé válónak nagyobb ágát Lecknek, s ismét csak kisebbikét nevezik Rajnának. A hatalmas Rajna, melly, mint láttuk, a Waalt, Iselt, Lecket nemzé, maga kised folyó marad Utrechtig, még itt is egyik ágát Wechtnak keresztelék és az ő eredeti Rajna csak kis folyam és Leydennél ömlik az éjszaki tengerbe; — milly hálátlan a világ a Rajna iránt! mégis az egész világon nincs nála érdekeseb folyam.

LXVI.

HOLLANDI FALUSI LAKOK.

Augustus 21.

Arnheimban meghálánk. — Arnheim kevés nevezetességgel bír, de arculata egészen különbözik minden városétól, mellyet eddig Sweitzban s Németországban láttam, — minden különbségei azonban, ugy hiszem, a hollandi sajátságokhoz tartoznak, ezek pedig beljebb s nagyobb helyeken jobban ki lesznek nyomva, s azért elhalasztom ítéletemet. Arnheimtől Utrechtig 10—4 óráig Rhenen, Amerongen, Leerseim helységek- s falukon utaztunk keresztül, de ez nem volt utazás, azért hogy egyik helyről Arnheimből a másikba Utrechtbe érkezzünk, ez egy szakadatlan lánczolata volt a legbájosb nyári mulató-lakoknak⁴; falukon menénk keresztül, a faluk honi képzetétől váljatok el és képzeljetez magatoknak házvonalakat, mellyeknek egyike tisztább a másiknál, négyszegkövü kocsí-, s széles kőlapokkal kirakott gyalog-járdákat és emeletes házakat, mellyek ablakai szélesek, egészen belátást engedők az utasnak; mit az

utas megpillant, az egy kerek asztal, melyet, rakodtan theakészületekkel, családi kör övedz körül, az illy alacsony és széles ablakoknál pedig ne keressetek vas rostélyokat; — mi szelid a hollandi néperkölcse! — A házak barnaveres téglákból rakvák, e téglák megsimítatnak s a mész köztök mint fehér vonal jelenik meg, a téglák változtatva rakatnak fel egymásra, egy hosszában tett téglára kettő szélessége után jön, és ezeket a fehér vékony vonalak olly gyönyörűen kötik össze, hogy a szem, mint apró kockákat tekinti a falakat, a párkányok, az ablakfoglalványok közönségesen fehér vagy sárga faragott kövek, sokszor az ablak fölé egy ív jő, mellynek végeire szinte illy faragványok jönnek és az egésznek valami bájos mozaikszerű képzetet kölcsönöznek, ilyenképű utcákból azután néha egy szép kis téglae gyház tűnik elő, mellynek fehér kő-, fapárkányzatok, oszlopok, ívek ablakfoglalványok gyönyörű alakot kölcsönöznek, ezek a faluk képei; — utunk vagy gyönyörű fasorok közt haladott, vagy kerítvények, eleven sövények között, és egymást követték a szép mezei lakok, gyakran pompás olasz izletű építmények az egyszerű kert közepette, gyakran csinos, igénytelen házak holland modorban, angol parkkal övedzve, — e házak az utra építvék, üvegajtaik földig érnek le, s rajtok s a széles ablakokon az utas még inkább mint faluk- s városokban benézhet a nálunk annyira rejtező beléletbe, sokszor illy

mulató házak keritvénye csatornák, mellyek házat, udvart, kertet körülfolynak, sokszor keritetlenek, ha erdők ligetek közepette fekszenek, — sajnálom, hogy meg nem számolám: a hat órai hosszúságon hány illy mulató ház áll, mert számuk nagy lehet; ezeket amsterdami s utrechi kereskedők birják, családjaik a nyarat itt kívül töltik, ők magok is örömet mulatnak kívül; gyakran találkozánk csinos, néha fényes fogatokkal, kik egyik mulató házból a másikba kocsiztak, mindezek sajtóságos képet nyújtanak. Utunkat legjobban talán egy hat óra hosszú fürdőhelyhez hasonlíthatnám; az épületek csinosak, ékesek, tiszták, nyájasak, izletesek, de nem fényesek, nem nagyszerűk. Hollandiában aristocratia, melly elporló várai fölépítése helyett roppant kastélyokat rak, nem létez.

Arnheimtől Roncum Vagenig és Rhenen felé utunk parton vitt, a parton alól rétek terülnek el a Rajnáig és túl a Rajnán délnek és nyugotnak messze síkok, e síkok édes hazámra emlékeztetnek s kivált az alduna s Tisza részeire, itt is a folyamok partjait fűzek jelelik ki, itt is nyár- és fűz-erdők virulnak, itt is szabadon legel ló, szarvas marha, de e sík, zöld pázsitzönyeg, mellyen kéjelegve jár a szem; a síkon csatorna, zúgó zsilip egymást éri, e sík öntözhető, e síkon nád és káka és más efféle vad vízi növények nem láthatók, fel feltűnnek néha a szélmalomok óriási karjaikkal, és a hasonlatosság

és az emlékezet ismét megújul, de midőn szomjas ajkaidhoz viszitek az emlék poharát — az örömmel ürittitek az ürmöt.

Amerongennél magasabban emelkedénk és itt újra kezdődött a szép laklánczolat Utrechtig.

LXVII.

UTRECHT S A HOLLANDI NŐK.

Augustus 21.

Utrecht utcáit járók meg. Vasárnap volt. Szépek a hollandi nők, édes barátim!

Nem úgy, mint utczáinkon járva, felkiáltunk; mi szép leány, asszony! nem úgy, mint salonaink-, báltermeinkben mondani szoktuk; szép ez is, az is; nem úgy, hogy ennek növését, amannak bőrét; ennek ajkait s annak fürtjeit; ennek kezeit, amannak hónyakát, válát dicsérjük meg, — a hollandi nőnél minden megvan; — időtök nincs egy szépséget bámulni, mert vagy karöltve jár társnéjával, vagy ellebben mellettelek, s mig föleszméltek, már szebb jő előtökbe, s mig pajkosan rátok néz, vagy szakállatokat kineveli, alig tudtok magatoknak képet alkotni bájiról. Így jártuk mi meg Utrecht utcáit.

Azt hittem, midőn utazóktól hollandi nők dicséretét hallottam, hogy történetesen egy-két szép arczczal ta-

lálkozának, talán többel, mint Német-, Olaszország utczáin, s elragadtatának bájitól; e hittel jöttem Hollandiába, — csalódtam! a hollandi nők mind szépek, s ha pajkosan e szabályhoz azt tennétek: kivévén, kik nem szépek, — a lehető legkevesebbet értsetek alatta; elmondom hát most részletesben, mi a hollandi szépség?

A hollandi bőre végtelen sima, simább, mint Thorwaldsen márványa; fehér, fehérebb, mint Corregio női arca, és arcán e hónál fejérebbr alkaton transparent gyöngeszin ül, melyet nem mondhatok pirosnak, mert ez arczon a piros rőt-veressé válnék; nem mondhatom rózsának, mert akkor elevenségét, fényét nem fejezném ki a színnek, — ez valami sajátyszerű, melly nálunk, mellyképeinken is ritkán jelenik meg: szőke fürtök borítják a fejet; gyöngéd szegélye a száznak, a halványpiros ajkak, és a vékony orr, és a magas nyak, és kifejlett kebel, és sugárkarsu növés, és kicsiny kéz, láb, lebegő földi angyalokká teszik a szép hollandi nőt; nem szóltam a szemekről, nem szóltam a fürtök bårsonyáról s kék szemének tüzeről; szépen göngyölgnek le vállára a szőke fürtök, de szemének tüze nem a magyar nő szeméé, de hajfürte nem hollóbársonya leányainknak; győződjetek meg, hogy nem költőileg, hanem a valót íróm le: a hollandi nőnek szemei bennülők, nem úgy a mi, nem úgy az olasz vagy görög szépeké; pedig az, mi megragad, mi lelked mélyére hat, mi éget vagy

andalít, mi emel vagy sülyeszt, mi szánakozást vagy bátoritást önt beléd, nálunk, olasz- és görögnél a szemek műve; a szem gyujtja meg reményid, a szem hamvasztja el, a szem enyelg, a szem elmél, a szem hí fel, a szem taszít vissza; — ez a bájos hollandi nőnél nincs meg: szemei bennülők, szemei tüztelenek, — adj nekem nőt, mellynek szeméből érzelmeit olvassam ki; adj nekem nőt, mellyben az érzelmek örömben, mint búban, hatalmasbak, erősbek; adj vidorabbat, mint a hollandi; adj szenvedőbbet, mint a hollandi; — nektek, édes hazám női, hódol kebelém, a szelidség ne legyen az életkedv hiánya, a jámborság ne legyen eredménye szunyatag természetnek, de mind a kettő egy mély érzelem kifolyása, mind a kettő legyen erejében, mint terjedelmében, jobban kifejezve.

LXVIII.

AMSTERDAM, KIRÁLYI PALOTA, VAN SPEIJK. DOCKOK, NÉPMULATSÁG.

Augustus 22.

Lehetnék-e érdekesebb helyről, mint Amsterdam. — Amsterdam utczáin nagy a tolongás, ez London és Paris utczáin is megvan; Amsterdamban kiáltoznak, ujjongatnak, ez megvan Párisban is; Amsterdam boltjai gazdagon rakottak, fényesek, tágasak, ez Bécs és Pesten is megvan. Parisban az értelem és politica, Londonban kereskedés és politicalai élet foly össze, hogy mozgó életet teremtsen; Amsterdamban csak a kereskedés van; London, Bécs utczái tágasak, házai nagyszerűk, Amsterdam utczái szűkek, házai magasak, de keskenyek, nem nagyszerűk. Pétervárnak is vannak csatornái utczáin; Pétervár új város, utánzása Amsterdammak — Amsterdam csatornáit ősz falak szegélyzik, tanúi százados lör-

léneteknek. Amsterdam önmagából emelkedék, — ha Pétervár, Páris, London nagyságaért 50- 35- 25 millió munkál, Amsterdam csak magában él, s nem is központja a 2½ millió német-alföldinek. Páris, Bécs öbleiben tengeri hajók nem hevernek, Amsterdamban jöni-menni lát az ember Nyugot- s Keletindiából hajókat.

Meglátogatók a palotát; a termekbe vezettedék — ezek most királyi teremek, s így a fényről nincs mit írnom. — A trónteremben három nagy kép függ, Marcus Curtius és Fabricius jelenetei, amaz midőn az aranyat veti meg, ez midőn az elefánt elébe vezettedik — jó kivitelek; — a harmadik kép az újabb történet jelenete; hogy e képet leirhassam, előbb a történetet kell elmondanom röviden: Emlékezni fogtok, legelső cikkemben azt mondtam, hogy korunk is mutathat nagyszerű jelenetet, s íme szavamat Van Speijk a harmadik képen beváltja: 1831-ben midőn a belgák s németalföldiek közt a harcz folyt, egy hollandi hajó vitorlázott a Scheldén fölfelé, vihar jött, a hajót zátonyra üzte, s árboczát összezúzta; egy csoport belga észreveszi ezt, rohan letepni a lobogót, kizsákmányolni a hajót, — az ifju hadnagy esküdött, hogy hajóját nem adja meg, — az ellenzés hasztalan, hajója kicsiny, népe csekély, a támadók sokan; berohan a löporrekeszbe, istennek ajánlja bátor lelkét, a támadók nyomában, ő pisztolyát rántja elő, belő

egy felnyitott poros hordóba, s a másik pillanatban a hajó, s a hajón ő, sorsosi s elleni a légben tépetnek szét, halnak meg, csak három embernek menekül meg élete. — Nép és király pedig emléket, márvány sír-emléket állítanak, s elhatároztatik, hogy a hollandi naszádnak egyik hajója örökké Van Speijk nevét viselje.

Van Speijk árva volt, a haza nevelte őtet, ő éltevel fizette vissza tartozásait, ő a hazától nevelést, a haza tőle dicsőséget nyert.

A festő ott fogá fel a történetet, midőn Van Speijk pisztolyt ragad s merész elhatározottsággal fenyegetődzik, ekkor a rablók ijedve rohannak vissza — a kép feladata itt végződik — késő — a pisztoly gyujt, a hajó légbe röpül, Van Speijk éltét veszti. Illy képek díszesítnék méltán királyi teremeket. — A termek fejr márvánnyal borítvák, az ó tanács — most bálterem — egyik legnagyobb, mit valaha láttam; a fő bemenet fölött s vele szemközt zászlók csüggenek, a régi vitézség tanújelei, ragadványok spanyol, indus s más diadalmas ütközetekből.

Fölvezettetének a toronyba. Ime lábainknál a csodálatos város. 24 nagy szélmalom a város fél ív gümbölyegségében, gabonát őröl; képzelhetek-e sajátságosb látványt, mint e 24 tornyot, óriási forgó vitorláikkal; a város 90 kis sziget, s mig magát félkörben csatorna futja körül, — mindenfelé beágázuak az apróbb csatornák; 290 hid pedig örökös összeköttetésben tartja a várost; és a

sok füstölgő kémény, kőszén-füstjével, és a kémények csodálatos alakjai, mellyekből csövek, mint két-háromágu villák, emelkednek ki, sötét cserépfedelek, szűk utcák, de mindez a belső Amsterdam. — Amsterdammak legszebb része a dockok — bennök az ezer meg ezer árboczos, vitorlás hajók, azoktól, mellyek gyümölcsöt vagy vizet hoznak a szomszéd falukból fel azokig, mellyek Jávából, Senegalból, Archangelből hordanak össze mindeneket, s mellyek a világ készitményeit mindenfelé szállitják; ez Amsterdam; túl rajta nyugotnak a harlemi tenger, Saardam, Broek, és ott, hol fejr vitorlák repkedtek, a zuider tó, délnek pedig a végtelen síkon csatornák, utak, rétek, erdők, faluk, városok, kertek.

A palotából a templomba menénk; gothicus mű, kívül belől sok változáson ment keresztül, — egykor 34 oltára volt, 1578-ban a néprohannál ezeket mind kihányák és most kopaszon áll kívül és belől, és kimeszelték, különben a german építészetnek nem legutolsó műve.

Ott a chorusban Ruiternek immensi tremor Oceaninak fejr márvány-sirköve, ott Van Galen é, ott Van Kingsbergen é, ott Van Speijk é, ott mellképe Bentické; a hon megdicsöité emlékeiket e bajnokoknak, bizonyára illy fiaikat kellett e honnak szülni, hogy száz vészből kimentsék e hont s lételét biztosítsák a kis, de hatalmas nemzetnek, — e fiak éltoket adák honukért. Ruiter Syrakusnál a diadalmas ütközetben kapott halálos

sebet, Van Galen Livornónál, Bentinck a dogerbandi csatában hulla el, Van Speijkről már szólottam; élet, élet az emlékek jutalma; — Van Galen felírását, hogy lássátok a hollandi nyelvet, im közlöm:

Hier leijdt in't graft van eer de dappere van Galen
Die eerst ging buit op buit Castilien afhaalen
En met een leeuwen hart nau bijt Toskaaner Strand
De Britten heeft verjaagt veroverd en verbrandt.

németül:

Hier liegt im Ehren-Grabe der tapfere van Galen
Der erst ging Beute auf Beute von Castilien erjagen
Und mit einem Löwenherz, nah' bei Toskana Strand
Die Britten hat verjagt, erobert und verbrannt.

Ezután megjárók az Y partját a Dockokat, és az országos hajógyárt, ezekben most három linea hajó, két fregatte és néhány corvette készül.

Innét a raktárakba menénk. A manheimi, köllni raktárak igen megleptek, de ezek csak árnyéki az amsterdami raktáraknak, — nagy hosszudad négyszegletű épület, udvara vízmeder, hová a legnagyobb hajók bejöhethetnek ki- s berakodni. Az ó raktár legalább 60 öl széles s négy emelet magas, de ez nem volt elég a hollandi kereskedésnek, ujakat kelle állítani, s a gyönyörű eszmére jöttek, a világ minden részei szerint nevezni ez új raktárok boltjait: Asia, Africa, Europa, Amerika s azután jönnek minden szigetek, országok, kikötők, Alexandria, Cadix, Archangel, Texas Quebec Danczig s a t.

Megnéztük az állatkertet. Az állatkert részvényes társaság tulajdona, s az egész, úgy gyanítom, a londoni Zoological Garden kicsiny utánzása, én pedig a Zoological Society állattárról igen nagy képzeteket bírok, és már ez előképzelmek csökkenték gyönyörömet.

Van igen ügyes és szép orangutangja. Látogatásunkat kellemessé akará tenni, fauteuiljéből leszállott; pokroczát leemelé és szobája közepén a kádba mártá, azután lassan és ügyesen kezdé azt forgatni, mártogatni, míg egészen eláztatá; de ekkor gondnoka bejött és jól megczibálá fülét a szegény orangutagnak, ez pedig savanyu arcot metszett, hallgatott és újra elfoglalá zöld karszékét — egyik utazónk kárpótlásul czukrot nyújtott szegénynek, és ő a lánczrostélyba bedugottat hosszú, hajlékony ujjaival szépen kiemelé s olly édesen szopogató, mint akármelly gyermek, ki czukrot kap jó tanulásáért.

A társaságnak szép lámája, szép czebrája, izmos oroszlánya és igen gyönyörű tigrisei vannak, alig hiszem, hogy a londoni zoological társaságnak szebb tigrisei legyenek.

A kerkjes-dagról jövünk.

8 órakor a Calverstraatba jövünk, ragyogó nagy boltok közé — a kiáltozás most is tartott, de rekedt torokkal; reggelenként sokkal hangosabbak e kiáltozások,

egész nap tartva, elreked a torok; a boltok ragyogni kezdtek, a néptolongság észrevehetőleg sűrűdni. — A Nieuwedyk-on*) e sűrűség még nagyobb lön, itt már ének, üvöltés, ujjongás hallatszott, míg utóbb a Harlem-dyk-en a pezsgés, a kiáltozás, az éneklés, kaczagás, ujjongatás vegyülete, a zajnak saját szerű nemét teremték. Ezután tüzgolyók repültek a légbe, szétpattanók, kigyók, a földön sziszegők, golyók, karikák és a tüzjátéknak minden illyféle apró nemei; pajzán gyermekek az ablakon a szobákba illy kigyókat, golyókat dobáltak, a tulajdonosok nevettek, a nép pedig föl sem vevé és tovább tolongott. A herkjjesdag népünnep Amsterdamban, és e kimondhatlan tolongásban kitünő szerepet a gyermekek játszanak, ők dobálják a tüzi műveket, összekaroltan 5—6-an ők énekelnek, kiáltoznak, az asszonyok sem hagyják magokat felülmulni, és ha igen pajzánságban, de nem vidorságban. Két óráig jártunk fel alá, tanúi voltunk minden felkaczagásnak; ha félt valaki az ártatlan golyóktól, tanúi a kiáltozásoknak a hering-, aszalt angolna-, austriga-, sajt-, vaj- és kétszersült-árulóknak, minden éneknek, dalnak, ujjongatásnak, de nem részegségnek, nem verekedésnek, nem kihágásnak. A Herkjjesdag népmulatság; ki illy mulatságban bizonyos formákat keres, az embertársai legnagyobb

*) Nieuwe-dyk — neuer Deich — új gát.

részét megfosztaná attól—ki mindent megengedne, szilajjá tenné az embereket; e huszezernyi tömegben egy rendőrt sem láttam; a szabadság örködik a rend fölött — vajmi sokan megfordítják e tételt! Eredetét ez ünnep onnét veszi, hogy ó időkben Haagban a lóvásár a Herkjes-parkban (Hirschpark) tartaték, az amsterdamiak, meglátogatván e lóvásárt, e napon szoktak onnét megtérni — a nép pedig ekkor elejökbe kicsődült s ebből később alakult a népmulatság, noha most már hiányoznak a lóvásárosok belőle.

XLIX

K É P T Á R.

Augustus 23.

Ma a képtart nézők meg. Sem a hely nem szép, sem a felállítás nem jó, sem tisztán nem tartatnak a képek; és mindjárt az első teremben annyi kép van felállítva, hogy az érzék elfárad, az értelem eltompul; nincs itt még az összerakásban, a felosztásban az a finom izlés, melly egyik képtől a másikhoz a legédesebben vezeti át a nézőt, melly összerakás már magában egy technikai műremek; — a képtár 415 nemzeti darabot foglal magában, majd mind németalföldiektől, de a legszebb Rembrandtok Wouwermanek, Teniersek Van Dykokat ne itt keressük, azok Hollandból kiköltözének — a művészet oda vonul, hol megfizettetik; ha hona hanyatlik, a művészet is elköltözik. — Angolhon a legszebb Raphaeléket bírja; a legszebb Rubensek Bécsben, Münchenben; a legszebb Rembrandtok Berlinben vannak.

De mi bámulatra birand, mi főkinese e képtárnak, az a németalföldi oskola csodája Van der Helst - től, soha kép még jobban meg nem ragadott. A németalföldiek nem ösmerik a szinezetnek azon bájait, melly az olaszok művein előmlik, képeiken nincs meg amaz andalgás, merengés, indulat, szenvedély, mi az olaszok szent vagy mythicus, sőt életbeli művein feltűnik, — ök lekoppaszták egyházaik falait, megsemmisíték a képzemények világát s a reformatio szelleme a művészetnek is ura lön. Ekkor arczképeket Van Dyk; — apró családi élteket Teniers; — állatokat virágokat Van Steen, stb. adnak, és csak később jelennek meg egyes nagyobb történeti művek Rembrandt és Van der Helst által.

Van der Helst e remeke 30 amsterdami polgári katoná lakomája a westphali békekötés után; bámultam e képet sokáig, hol van a keresett kifejezés, az a metsző figyelem minden legkisebb rész után? ez az egész mű szerkezetben, mint kivitelben, olly könnyü; nem keresett ő semmit, ecsetéből önkénytesen folyt az egész, és innen lön az a bájos vidámság, azok a természetes situatiók, apró változatok az alkotásban, melly ez egyszerű jelenetnek eredeti typusát meghagyja, melly nem finomít, nem magasít, de egészen maga mögé von. — Remek még a rajz is e képben, a szinezet, különösen a modor, melly a világosságot a homályba átjátsza, s melly még Rembrandtnál is sokszor hiányzik, a dolgozat

finom, és így lesz, hogy e képet senki bámulás nélkül el nem hagyandja. Rembrandtnak jó darabja az éji őr, Potternek Orpheusa, Rubens gyermeki pietása, s még néhány Van Dyk Wowerman, Teniers és Van Steen.

A németalföldi festőktől még sok van Haagban, sok Belgiumban, ezeket is láttuk.

Calverstraat, Doelenstraat Nieuwedyk sűrű utcák, ez utcák nem azok, melyeken bársonyos fényes urak, asszonyok sétálnak fel s alá, hol a jólét valami kitünő jeleit látná az ember; gazdag része Amsterdámnak most a mezőkön van, a házak sem fényesek vagy nagyszerűek, de eredeti holland jellemöket itt mutatják talán leginkább, mint mondám már, barna téglák fejtér vonalokkal, foglaltványokkal, közönségesen három ablak szélességében, két emelettel, melly fölé már a padlásra még egy ablak jön — az ajtó a ház közepén áll és a lépcsőre nyílik, melly az utcára nyúlik le; a házaknak ritkán vannak udvaraik, boltjaiknak nincs kirakások, de a nagy tükörablakok láttatják a gazdag tárákat.

Legérdekesb része Amsterdámnak a kikötő, legszebb a három Gracht, Herren, Kaisers és Prinzen Gracht, a gazdag hollandi kereskedő rendszeren itt lakik, hajói messze járnak Batáviában és Sumatrában, ö

pedig egy földszinti szobában intézi ügyeit; a házak itt már nagyobb alakokban jelennek meg, de ezek még a mieinket nem közelítik meg; minden család maga lakja csak házát.

LXX.

HOLLANDI TÖKEPÉNZEK S MAGYAR KÖLTSÖN.

Augustus 24.

Amsterdámnak legtöbb heverő tőkái vannak, azt mindnyájan tudjuk, azt is, hogy a világ majdnem leggazdagabb tökepénzese, „Hopen et Comp:” Amsterdamban lakik. — Szándékom volt méregetni, különösen itt, minő kilátása volna hazánkunknak, ha biztos hitelrendszerrel birna kölcsönre nézve; a hollandi pénzlább 2—2½ száztóli iparforrásaik fedvék, kereskedésök lankadt állapotban van, — miért ne adhatnának ők Magyarországnak kölcsönt nagyobb száztóliakra elegendő hitel mellett — ez volt rég gondolatom, s mentem előismereteket, tudakozódást e tárgyban szerezni Hopenhez. Két-három hivatalszobán eljuték a főkantorba (comptoir) ez egy nagy terem, hol legalább 20—25-en dolgoznak, itt a főügy-

nökhöz vezettem, általa nyájasan fogadtatám, — ime párbeszédünk:

„Uram, légy szives általános tudósítást adni nekem a következő tárgyban:

Itt Hollandban annyi pénz fekszik gyümölcstelen, hazám Magyarország, hol mindenféle iparág mozgásnak indul, de pénzünk nincs, szomszédainktól pedig csak nagy száztóliakra kapunk, talán ti kisebb száztóliakra adhatnátok nekünk pénzt. Megfejttem bővebben: Magyarországnak folyói szabályozatlanok, ha tehát társaságok alakulnának gyárakat állítani, folyókat szabályozni, és ezen társaságok egyes tagjai vagy fő vállalkozói reális, és nem a vállalati biztosságot nyújtanák, kaphatnának pénzt Hollandban?‘

„Uram, — felelé — mit itt előadsz, az néhány évvel Liffland és Curlandra nézve itt megfordult, — ott legjobb hypothecalis törvényrendszert alkottak a földbirtokosok; azután itt nálunk kerestek pénzt földbirtokaikra, de az eredmény az lön, hogy a főbb tőkepénzesek nem vettek részt a kölcsönadásban, egyesektől jött ugyan össze valami, de igen kevés, s így sükere nem volt. Magány vállalatok teremtésére sok pénz ment ki innen az egyesült amerikai Statusokba, de tán emlékezik az utolsó amerikai crisisre, melly e vállalatokat megbuktatá s hitelezőinket is súlyosan érte?‘

„Igen, uram, de mi nagyobb száztóliákat adunk.‘

„Azt nagy tőkepénzes sem keresi, sem fogadja, a biztosság nem egyébben, mint a kisebb kamatlábban fekszik, mi pedig nem nyerekedni, de pénzünket gyümölcsöztetni akarjuk.“

„És így mivel bocsájtasz el?“

„A remény e szerint igen kicsiny, azonban a dolgot megfontolhatjuk rövid időn.“

„És így leliet levelet váltanunk?“

„Szívesen veendjük levelét s felelendünk reá.“

„Ez az egyik — mi véleményed a statuskölcsonre. Tudod talán, hogy hazánknak nincs adóssága még eddig?“

„Statuskölcsonre, miként e tekintelben a garantiákat kivánni szoktuk, bizonyosan akármennyit.“

„A garantiák egy elsőrangú fejedelem és egy őszinte nemzet szent szava. Törvényt kell felöle alkotnunk, a törvénybe pedig mind a két fél egyez.“

„Statuskölcsonre akármikor akármennyit.“

Ez H o p e n világ kereskedési bureaujában. Még két másodrendű banquierhez mentem véleményeket gyűjteni, és a vélemények, miként ha egy kebelnek lettek volna sugallati, mind egyenlők voltak, magányos- s különösen ipari vállalatokba épen nem, státuskölcsonre mondák: „ pénz itt felesleges, akármennyit.“

Ezen látogatásokból kettőt tanultam: egyiket hazámra különösen, a másikat általánosan nemzetgazdasági teoriáimra nézve.

Hazámra nézve mély meggyőződéselem, sem só, sem harminczademelés etc. országos pénztárt nagyobb szerű vállalatinkra elegendőt nem teremtenek, — de igen nemzeti kölcsönök — száz kétszáz milliók; e kölcsönt pedig soha, mint most, állandó biztosított béke kereskedési pangás mellett kedvezőbb föltételek alatt nem köthetné meg — egy szél hozhat háborút, és majd másra kell mint előmenetünkre, — fentartásunkra kell adni; de háború alatt senki sem köt illy vállalatokat, a kereskedés bátrabb folyamnak indul, és ismét drágábban kell fizetnünk — pedig mi kiáltók szükségjeink! Mindenható elmaradásunk tán nem is jóvá tehető többé. Sokat szoktak összebeszélni nálunk, s így alkalmasint azt is mondandják majd: még adót sem fizetünk s már kölcsönt tegyünk, — ez is azon téthez hasonlít, még köutaink sincsenek s már vasutat készítsünk.

Az idő nem várt reánk; elszárnyala mellettünk, és mi a sárban ülünk, filléres adozásainkkal filléres vállalatokat készítendünk, majd kő utakon járunk, midőn szomszédink a vasut sebességét is megunák, s léggolyón vitorláznak át fölöttünk.

Sokan mondották már: mig ez, mig amaz nem történik — én is elmondom tehát hideg higgadt meggyőződéselem: vagy változik financialis rendszerünk patriarchalis sarkaiból, vagy elmaradunk, hogy isten sem segitend többé rajtunk.

Második hazámra nézve az: sem privát, sem megyei uton folyót, még egy Köröst, Szamost, Temest sem szabályozandunk, országos erő szükséges erre, — s mi kedvezőleg jön e political életünkön nyugvó tapasztalatnak elébe az értesítés, hogy statuskölcsonre kaphatunk pénzt. — Ez hazámra.

Ádam Shmith nagy iskolája azt tanítja; a pénzláb magasságát kettő okozza: vagy mivel a kölcsönzés mellett nincs bátorság, vagy mivel még sok iparforrás műveletlen, és így nagy a pénzkeresés, — mind a kettő önállóan, úgy, hogy a magas kamatlábnak, nem mindig jele a bátortalanság, mert még a második fenállhat; e theoriát is meghazudtolta az újabb kor. A pénzvásár vizszinegyenben tartja magát, hol biztosság létezik; hol ez hiányzik, elvonul, és a bátortalan föld szárazon marad; újabb időkben országokba, hol sok műveletlen forrás volt, sok pénz folyt be, következésül kelle eredni nemzetgazdasági elvek szerint, hogy a kamatláb csökkenjen, — a következés nem lön ez! — Az emberek rohantak a pénzhajhászatban, mert néhányakat a kölcsön, a hitel boldogította, — a kamatláb magasán maradt, s a következés lön a bukás a vállalkozók, és veszteség a hitelezők részéről — ez Americából van merítve. E példa más elvet szült, hol magas a kamatláb, a pénz, veszélyeztetve van, és ez egyszerűen azon tapasztalaton básirozza magát: annyira szétterül a pénztömeg most, hogy

lehetlen magasnak maradni a kamatlábnak, ha csak nyaktörő vállalatokba nem öltetik, ha csak képzemények által nagy nyereségre nem indítatnak az emberek.

Ebből az a jó következik a világra, hogy a kifejlés természetes folyama megmarad, — vállalat, mi időelőtti, nem kezdetik, mi idejebeli, bizonyosan sikerül, mivel hiú ábrandozók nem vonják el előlük, nem drágítják meg a pénztömeget.

LXXI.

TREKSCHUIT. BROEK. HOLLANDI TISZ- TASÁG. SAARDAM.

Augustus 24.

Saardamból jövünk.

Az árboczerdöböl gözösön menénk ki; e gözös át-
tételül szolgál az Y-on — átszállítatva az Y-on, az
éjszaki csatornába jövénk — itt azonnal érkezék egy
Trek sch u i t s ezen Buikslootig szállítatánk— a Trek-
s ch u i t különös neme az utazásnak.

Nagyon örvendettem, midőn uti kézikönyvemben
olvasék róla először életemben, annyival inkább, mivel
kedves alföldünk lebeg előttem, hol az utazásnak ezen
nemét igen ajánlhatónak találom.

A Trekschuit kisebb hajó, melly személyszállításra
használtatik a számos csatornákon egyik városból a má-
sikba — 20—30 s néha több személyt fogad be, s egy ló

által vonatik; a trekschuitnak semmi rázása nincsen, a jó partuton lassu ügetve halad a ló, kopogását nem halljátok, mert a kötél hosszú, s a ló messze esik tölleték, kijöhettek a fedélre, kivevén, ha nem mossák, seprik, törölik, festik, mint a mienket, és szétnézhettek a messze tárgyakon vagy szép partokon; bátran mozoghattok a hajóban, társaság is van 10—20 emberből álló, s ha értetek hollandul, jól tölthetitek időtöket. — Gyáva-ság volna panaszolkodni, hogy a trekschuit lassan halad, hogy sokszor a part magassága a kilátást elfogja, hogy a hídaknál sokszor feltartóztatik: utazunk azért, hogy nemzeti szokásokat tapasztaljunk, emberekkel ösmerkedjünk, a természet szépségeit élvezhessük; a vasut egy zajgó daemon, zöreje által semmiti meg a társalgást; a gözös melly Austria, Sweitz tavain csak által röpit, kereskedési nem tapasztalási utazások.

Az ilyen Trekschuit műszavaihoz tartoznak Ruim, Roef, Jagertje. Ruim az elő, Roef a hátulsó cajutte Jagertje lovász, (kocsisnak nem mondhatom). A ruim hajónkon egy nagy salonból állott, köröskörül szörpamlagokkal. Ilyen utazó eszközökkel az egész országot beutazhatni — kényelmesen és — olcsón.

Buikschlootnál kiszállánk, kocsit vevénk s mentünk a hires Broek-be.

Utközben meglátogatánk egy hollandi földművest.

Először is istállójába vezetett, — benne köröskörül

a fal mellett edényei fényesen, tisztán csillognak; és festett vedrei, rézabroncsos dézsái gyönyörű rezes sajttója, sajtkosarai, hordói mind itt voltak elhelyezve. — „De ez istálló?” kértem. „Igen, uram, minden rekesz itt egy tehén számára.” — Hisz e rekeszekben apró csigákkal van a padozat elborítva! „Ezek téiben elvitetnek. — „Hiszen e rekeszek szép tiszták, fejérek, festettek.” — „Ez mégis istálló.” „A padlásgerendák szinte mind festvék.” „Ez mégis istálló” — mondá s azután szobáiba — vezetett.

A padlóra lépni nem szabad, de gyönyörű gyékények vezetnek egyik szobából a másikba. Látom a sima fényes szekrényeket, látom az izletes theacsészéket, kannákat, a szegletben a findzsa-, üveg szer-gyűjteményt, de hol vannak az ágyak? — ágy csak nem fog szemet botránkoztatni; az itt van elfalazva, lássa ön, — kinyitá a szúnyoghálós ajtót — ez az ágy; — helyesen — gondolám, kivált a szúnyoghálókra. — Szegény alföldi nép, mennyit szenvedsz a szúnyogoktól! másik szobába vezettednk, ez társalgási szoba, fekete márványkandalló, a kémény fénymázás cseréppel borítva, alól rézedény-theafőző, — de a kandalló fölött meg kelle lenni a nagy aranyos tükörnek, a rézedénynek pedig nem volt szabad a földön állni; alatta mesterségesen kicsipkézett kimetszett papiros volt. A harmadik szobában theázó társaságot találtunk — „ezek vendégek, látoga-

tók, — mondá vezetők — szokás theával megvendé-
gelni a látogatót“. — A legutolsó szoba a legtisztább
volt. „De ezt nem használjátok, uram“, mondám. — „Ezt
mi nem, hanem, ha a tulajdonos kijő hozzánk, ő lakja.“

„De miért nincs kertetek?“ — „Uram lásd, ez mély
rét, nedvessége sós, közlekedésben van a Zuider tóval
s a tengerrel, a fa elvész benne, egyetlen, mi megma-
rad, mit látsz — a füz.“ — „És miként van vagyonával?“
kérdém. — E föld tulajdona egy szekeresé, 40 hold,
— holdját 2255 □ ölével — fizetérte 1700 forintot éven-
kint, a szolgálknak ad még 300-at a státusadó holdjától
17 forint s így 680 forint. Gazdasága rajta 40 tehén és
semmi más.

Megjártuk Broeket. A tisztaságról különféle fogal-
makkal birhatunk, de e fogalmak nem a hollandiaké.

A tisztaság lelke az életnek, azt tartja a hollandi
és így egészen e cél felé törekszik; úgy látszik, hogy
ez nem is eszköz nála, ez maga egy cél, melly felé a
3 millio kimondhatlan ösztön által vonatik, s mellynek
kielégítése élet idejének bizonyára legnagyobb részét^t
foglalja el. Holland kereskedési életet él kitünőleg, csak
férfiak mennek a viharos tengerre, a nők addig theáz-
hatnak, bibliázhatnak és rakosgathatnak és söpörhetnek,
nekik a kincsszerzésben szenvedőleg e rész jutott és a
takarékoság az, mellyben a hollandi nő minden nemzet
nőit megelőzi. De térjünk a tisztaságra: reggel úgy, mint

délután és estve, minden ház előtt söpörnek, de nem elég a gázt eltakarítani, még a mocsoknak is el kell tűnni, így sokszor egész utczákon egyszerre megy véghez e nemzeti ösztön ünnepe, — jönnek asszonyok kisebb nagyobb seprőkkel, s tisztára felmossák, felsurolják, azután fertörlik pokrótzokkal és felszáritják a járdákat, s ha mégis maradna por, s ezt a szél ráhordhatja a házfalakra, nagy tálkanalakkal, vagy sokszor fecskendezőkkel szóratik rájuk a tiszta víz, minek, igaz, épen szükében nincsenek. Ez kívül az utczákon, belől a házakban ugyanazon dráma: ablakot, ajtót, folyosót lépcsőt festenek, mosnak, söprenek, törlenek.

Broekben efféle operatiokra szükség sincs; sár nem lehet, mert az utczák téglákkal rakvák ki, mert koci az utczákra nem mehet, por nem lehet, gyalogember a tekervényes utczákon szennyet, port alig csinálhat; a házak vagy festett korlátokkal vagy gyönyörű eleven sövénnyel kerítvék, vagy csatornákkal vétetnek körül; a fák megnyiratnak, s hiszem, késő őszszel töveikhez kosarak vagy leplek borítatnak, hogy a lehulló levelek gázt ne csináljanak. — Broekben a házak fából készítvék, a téglát ki lehetne ugyan festeni, de fényesíteni nem, azért választák tehát a fát épületeikhez, s azért házaikról nem azt mondhatom, hogy tiszták, de azt, hogy ragyogók. — A polgármester példával megy elő, háza zöldszinre festve, házának arcza, kapuja, ablakai mind

fénylenek, házeleje pedig csillagos- s keresztos mozaikkal van kirakva, hja, itt ugy kell lenni; néhány elbullott káposztalevél küszöbén s polgármesteri tekintélyének csakhamar megnyílnék a sír.

Bakker kertje; — a kert itt nagyon drága szenvedély — a földet Amsterdamból kelle hozni, mert a broeki föld savanyos és nem alkalmas a tenyésztésre; — művelésére napszámosoknak 2000 forintot adnak ki évenként; pedig a kert kicsiny, talán egy hold nagyságu. Itt azután a csodálatos chinai galambos, farétze, fahattyu a tavon; puszpáng pávák, madarak, ezek azért, hogy a kertet ne piszkolják el; georginái szépek, de nem kitünők, itt is, mint majd mindenhol, ezen virágokban áll jelenleg a hollandi virág-szenvedély. Bakker lakháza csinos, házának homlokát nagy tükörablakok, virágfonatok és corinthiai oszlopok diszesítik, de Bakker e kertjének és házának él; háza a tóparton áll, kilátást nyujt az éjszaki csatornára, Amsterdámra és a nagy sikra. — Bakkernek kedvesb házának corinthiai tiszta arcza, mint mező, tenger és ég; a mező elsárgul, a tenger felzavarodik, a kék égre felhő ül, de az ő háza tiszta marad — ő a tó partján lóczáját háza felé fordítá háttal a szép tájnak — mi, hogy port ne csináljunk, lassan — hogy nyugalmat ne zavarjunk, csendesen — hogy szennyet ne, óvakodva haladánk vissza az utcákon; uti társunk egy poseni, mondolát vett, és

mindnyájunkat ellenállhatlan ösztön vont, a héjakat a tóba vetni, és nem elszórni a mozaik-utczákon.

Házat megnézni kedvem nem volt, mert divatos nadrágaink nem olly könnyen engedik lehúzni a lábbeliket, pedig utczai lábbelikkal csak nem lehet szobába menni, azt tartja a hollandi, és megoldja saruit és levonja azokat, és papucsot huz, vagy harisnyában marad és úgy megy istállóján keresztül szobájába.

Uti könyvek még azt is mondják, hogy az ajtó az utca felé csak akkor nyilik, midőn menyegzős pár és kíséret vonul az egyház felé; hogy az első szobák csak gyakorlati tisztaság-műhelyek, hol a ház asszonya minden szombat este letörölget, ablakot nyit, míg a hét mulik és a foglalatosság ismét előkerül.

A bröeki nem társalgó. Van egy emeletes háza; tulajdona egy özvegynek, — megálltunk újra, bámolni a tisztaságot, a falak ragyogó mázát, az ablakfák, tükörablakok csillogó fényét, a korlátok szeplőtlenséget, a téglamozaik csinosságát, a gonddal nyirt fákat; vezetőnk mondá, miként a württembergi királynő belül is meg akará a tisztaságot nézni, kéreté a bemenetért, s kétszer tagadó választ kapott.

Megnézénk Saardamba menet egy szélmalmot is; e szélmalmok szélyel a polderekből*) vizet meritenek ki,

*) Poldernek nevezik azon földet melyet gátak övedznek,

mit tavaszi olvadás, földalóli felszivárgás, vagy kiöntések okoznak — egy ilyen szélmalom igen egyszerű dolog. — Csatornaparra vagy gátra állítatik. Maga a főkerék közvetlen forgat egy srófalaku hengert,*) mellynek alsó vége a rét csatornájába, felső vége pedig egy zsilipbe nyulik, alul amaz a concavlapu sróf üregébe besodorja, és az alsó nyomás által felcsavarja a zsilipbe, ez pedig a felső csatornába vezeti a vizet; — ezen henger 15 lábnyira emelé ki a vizet; miként látjátok, mind ez egyszerű, de véghetlen hasznu Hollandra nézve, — ilyen szélmalomok vannak aztán, merre néztek, számtalanok. Saardam körül több, mint négy száz szélmalom forog, e malmok közül 110 olajt üt, 100 fűrészsel, 28 papirozt készít, 16 burnotot, 4 kendert tör, a többi pedig vizet emel ki, és ha azután széttekintetek, mintegy úgy tűnik fel e sok forgó vászonszárny, miként ha nagy égi madarak röpkednek a levegőn; a levegő olcsó erő, ennek jótékony-ságát sehol inkább nem használják mint itt Hollandban.

Saardamban megnézém a kis faházat, hol P é t e r C z á r dolgozott: durva székek, lóczák, asztalok mutattatnak, mint maradványi itt mulatásának, — egy kandalló fölött pedig a kő, mellyet Sándor maga rakott be, s mellyre

mellyről a víz kiszivattyuztaték s melly a víz tükrénél alantabb fekszik.

*) Archimedesi sróf — csavar —

maga írta e három szót: Petro Magnó Alexander, mutattatik ágya, szekrénye, s az egyik szobában egy új arczképe. Most e fagunyhó fölé kőfedelék állitatik, hogy a romlástól megőriztessék — de itt a gondolatoknak inkább nyujtatik, mint a kíváncsiságnak, hatalmas mező.

„Tetszik gyümölcsöt venni? — mondá a vendégfogadóban egy asszony — válasszon. Én kezembe vevék egy kis fürt szőlőt: „ezt tartom meg — mit fizetek?“ — „8 Stüber, uram!“ 8 Stüber aequale 18 váltógaras.

LXXII.

HARLEM, PALOTÁK A SIVATAGON.

Augustus 25.

Nehéz időket élt a XVI. században Németalföld. — A XVI. század két leghatalmasb népe spanyol és török, — mi különös rendje az eszméknek! a spanyolok, a civilisált európai nép, kegyetlenkedtek a barbarokon az Indiákban, és Americában; a barbarok kegyetlenkedtek Európában, rajtuk leginkább magyarokon, — és e két hatalmas nép pusztító harczait a XVI. században üze: a spanyol Hollandban, a török Magyarországbán, de a szerencse nem mind a kettőnek kedvezett egyenlőn; mi elbukánk, Holland diadalmasan küzdé végig a csatát; — a XIX. század két leghatalmasabb nemzete az angol és orosz; az angolhoz Holland fekszik legközelebb, az oroszhoz mi, ki tudja, a XIX. században nem fogja-e magát a XVI-ik ismétleni!

Harlem és orgonája majdnem mindenki eszméjében egygyé van olvadva, mi is tehát meghallgatók szinte e híres orgonát, hallók rezgeni, tévedezni és elhalni a bájos hangokat a nagy templom üreiben; hallók a sípok, fuvolák, kürtök, hautboisek hangvegyületét, a halks erős játékot és — mit elmondhatunk, az: hogy hallók, de nem a harangok zaját, nem a mennydörgést, mellyek megrázzák az egyházat, megingatják a falakat; ha nektek kedvetek leend még tovább is egy óra hosszánál hallani azokat, tebetek, 14 forintot kellend fizetnetek a mesternek, és ő megteendi ezt; mi más érdekei által vonatánk a városnak. — Kirándulánk Blumenthal és Sommersorg felé — barátim; ismét keserü érzéssel tértem vissza! Harlem mellett Blumenthal és Sommersorg homoktorlatok az éjszakai tengerparton, — szeretném bizonyos uraknak láthatóvá tenni e homoktorlatokat, mert azon bizonyos urak bizonyára nem jövendnek ide Blumenthalra és Sommersorgra Harlem mellé, — mert Harlem Pesttől messze van, és mert ha közel lesz gőszekeren, léggolyón veszélyes leend járni, és sokkal tanácsobb lesz otthon elburnotozni és elpipázni az időt életbiztosan, — akkor elmondanám: lássák, ezen homoktorlatok épen olyak, mint Pest környéke — és lássa ön, ez egy gyönyörü olasz izlésü, ez hollandi modoru építmény, itt szobrok, amott kis pavilonok; itt virág-partiák; amott fenyőbokrok; itt tavak, amott folyók; itt hidak, amott kapuk, — mind, lássa

ön, fény- és költségpazar nélkül, de izletesen, de tisztán, de kedélyesen; itt kívül a kertben sétálgat, játszadoz, amott benn theáz, társalog egy csendes család; nem lát itt ön egy fényüzési cikket — mint illik iparüző osztályhoz, mérsékelten, túlzás nélkül, éli az élet gyönyöreit nyáron által a természet ölében — ez ezé, amaz amazé a kereskedőé, gyárnoké, és kérném az urat, adja el a homokbuczkákat Rákoson 25—30 holdjával, vagy kisebb darabokban, készítessen bizonyos tervet, hogy a nagy térnek bizonyos pontjai nyilvános mulató-helyek, s így jövedelmi források egy részt, más részt a kisebb vagyonuak kirándulási pontjai legyenek, a többi adassék el ismét más terv szerint, hogy az utak szép sétálási helyek legyenek a kilovaglók-nak, a kocsizóknak; — ezeket mondanám bizonyos uraknak, kérve az egészség, az izlés nevében, — s ha szózatom elhangzanék azt, mondanám: „az én voksommal nem fogtok többé sem polgármester, sem kapitány, sem más hivatalnok lenni.“

Blumenthal és Sommersorg kiáltópéldák, mit lehetne Pest és sok más városink környékéből csinálni.

Nem szabad elfelejtenem Lorencz Janszon szobrát; a harlemiek azt állítják és bizonyítják, hogy a Koster név alatt ismert Janszon találta fel a nyomtatást, és ez meglehet, miért ne, de Mainz, Strassburg, Nürnberg, Guttenbergnek állita szobrot, az egész világ Guttenberg

nevét imádja. — Koster emléke minden emlékek közt legcsunyább, legroszabb — az egy öl magas kőszobrot félől magas piedestálra állíták, és így Koster, az A-t mutatva, sem a magasban, sem a földön, épen úgy, mint találmánya, a bizonyos s bizonytalan közt áll; a szobor alá írák a harlemiek:

— — — — —
 Haec propria heroum fuit olim gloria, quorum
 Vel gestis celebris vita, vel arte fuit.
 Invento qui gesta suo servavit, et artes,
 Quis neget hunc tantum bis meruisse decus?

LXXIII.

LEYDEN — S HOLLAND HAZAFISÁG.

Augustus 25.

Siettem a városházat meglátni a XVI. század végéről, e kor még kevés izletes művet mutat, az olasz izlés szü-
löttje az ó görögnek, nem fejté még tökélyre magát
Olaszthonban sem; kivüle mit itt-ott találni, nehézkes
megrakott téglafalak, hol gyermekkorát küzdi a későbbi
kifejlett tökély. — A leydeni városház nem tartozik azok
köze, mellyeken satyricus oszlopok, heraclytusi torza-
lakok, nagy ablak- és oszlop-tabuletumok, izmos de
alacsony kapuivezetek tűnnek fel; corint oszlopai elég
tiszták, falai nem túlhalmozottak, felmenete tágas és
arányos.

A tanácsteremben az utolsó itélet, Leyden Lukács
műve; érdeme e képnek, hogy Leyden műve, de leg-
gyöngébbjei közé tartozik. Ugyan e teremben függ az
1574-i ostrom leglélekemelőbb jelenete.

A spanyol hatalom öldökölve jár a lionban, fegyverén a hon- s vallásszabadságnak kelle elenyészni. — Valdez a spanyol hadvezér, 1574. majus 26. Leyden bástyái előtt is megjelent. A várparancsnok a hős Jan van der Does, a polgármester Peter van der Werf. Valdez küldöttje megjelenik a várban, feladásra felszólítani van der Doest, ez pedig ama hősi választ adá: „ha elfogy élelmünk, elmetszük balkezeinket, s fölemésztjük, de megtartjuk jobbainkat szabadságunk védelmére. E szavak nem voltak üres igék, az ostrom már négy hónapja folyt, a leydeni hősök diadalmasan tarták fenn magokat, de az élelem fogyott nap nap után, már hét hete húst nem láttak a falak közt, — jött az éhség, a marczongolt gyomor mindenhez folyamodott, mi emésztelhető volt, a segélykiáltozás hasztalan, mert a zsoldos sereg számítva üzte ostromát, minden közlekedést elmetesztett, a vár falai közé közelíteni sem lehetett. — Ben az éhség dult, nők, gyermekek hulltak áldozatul, és a hősök, kik éjt- napot virrasztottak a várfalak fölött, kiket küzdés, virasztás, éhség tehetlenné lankasztta el, képtelenek lőnek a temetkezésekre; ekkor jött a dögvész s hatezer lakos roskadott el csapási közt, a városban nagy rémülés, nyomor, kétség, de ugyanekkor az öröm malaszlival két galamb jelent meg, szárnyaik alatt levelek s ezekben a hir, hogy a segély közel.

Az orániai herczeg áttöreté a gátakat: „hadd borul-

jon el egész Hollandia, de e hősi nép szabaduljon meg!“ s a betörő hullámok sirkebelökbe fogadák a sik százados szorgalmát, s a czél mégis veszve lön, mert a viz csak néhány lábnyira nőtt, s a herczeg kis naszádja a falakhoz el nem érhetett; — hasztalan kiáltoztak a bástyáról feléje, a hangokat hallhatták, de nem segithettek, — mi kellett még? éhség, dögvész, s most az utolsó reménynek is veszte, ezek a kétségbeesés pillanatai, mellyeket ember nyugodt állapotban képzelni nem bir, festeni tudatlan; ekkor a nép az indulat borzasztó vonaglásai közt örjögött, s fellázadt, megrohanja van der Werf-et s kenyeret kér vagy feladását a várnak, ez a festő momentuma, — a feltámadt csoport, a böszület legvadabb kifejezéseivel, tátongó ajkakkal, hoszút lövellő pillanatokkal, kezében vont fegyverek, feléje irányozva a hős van der Werfnek; ott a csoport között egy halvány ősz gyermekére támasztva halvány tagjait, csecsemőjével egy haldokló anya, az egész a szánat-, a rémületre számítva — a kép közepén azonban nyugodtan áll van der Werf, baljával mellét fedi föl, jobbával a legdühösb ellenségnek nyújtja fegyverét, a történetirő e jelenetnél e szavakat adja szájába: „megesküdtem e várost védeni, s megtartom eskümet, kenyerem nincs, de ha testem éhségteket lecsillapítja s általa megtarthatjátok a várost, vegyétek, szeljétek szét, s osszátok el a legéhesbek közt,“ — e szavak eredményét már a festő nem

adja, de ti, barátim, kísérjeteek még engem a történet néhány során.

E szavak elnémitják az indulatot, ámulatba jő a lázadt tömeg, idegeit átjárják az erény szellemsugárai, s tiszteli a hőst, kit megölni akart. Illyen a polgári erény! halálát várni a nép nyugodtan elvonult, — de e hősi elszántságnak nem lehetett elhullani, egy nagyobb hatalom örködött felette. Támadt erős délnyugoti vihar, megszélesíté a gátok áttöréseit s tajtékfodraival hozta a sikra a hullámokat, — a dagály nőtt, az áradás elérte a várfalakat, a sánczok közt megrohanta a spanyolokat s ezer embernek nyelé el életét, ekkor jött a kis naszád segélye, tartott a harcz a falak-, sánczok- s gátokon, s mit mondjak, barátim, örömhözóbbat, mint hogy 1574, october 6-a diadal napja volt? — még azután azt teszik hozzá a történetírók, hogy háromnap utána a délnyugoti szél éjkeletivé változott, s mit mentségére hozott, a pusztító árt, a falak alól s a sikokról ismét elvivé rohanó szárnyain.

És most, barátim, most felejteni fogjátok a művészt művével, képével, s visszarágadtatok, mint én, a történet ölébe, hol nagy tettek nyugszanak, s hova nekünk, hogy felmelegüljünk, korung e hideg, ez egyhangu esemény folyamában eljárunk kell. Roma és Spárta is mutatott nagy jellemeket, szép történeteket, de a hősiségnek, az állhatatosságnak a hon-, a szabadságszere-

tet jeleneteinek legszebb lánczolatát a hollandi történetlapokon olvashatni, és ifju művészi e derék hazának sietnek a gazdag bányát meríteni, s mig koszorút fonnak a hősi tettnek, koszorú száll fejökre, a művészé, ki élethűn adja vissza a multat, a művészé, ki nagy tárgyakért hevül s nemzetét tanítani akarja. — Illy nemzet ölében születnek Antwerp védői.

Midőn az orániai herczeg e hősiséget meg akará jutalmazni, választást hagyott egyetem s adómentesség között, — a leydeniek az egyetemet választák, és ez egyetem nevelé Cortesiust, Boerhavet, Hugó Grotiust, neveket, mellyeknek végtelen sokat köszön a tudomány; így szülemlett e halhatlan tetteből egy halhatlan intézet; az egyik csatorna partján szép házai állanak a tanítóknak, tisztelettel haladtam el mellettök.

LXXIV.

HAAG, — RITKASÁGGYŰJTEMÉNY A VILÁG MINDEN RÉSZÉBŐL.

Augustus 26.

Haagban kevés kereskedési élet, több aristocratiai fény. Haagnak is megvannak csatornái, de ezek nem olly nagyszerűk, sem olly számosak. Haagnak népessége 55 ezer, Haagban lakik a király — Haagban van a diplomaticus testület; Haag Európával legnagyobb összeköttetésben van, de azért hollandi typusát egészen megtartja. Azt mondák, Haagban nagyobb szerű paloták-, fénylakokat lelendünk, és én e gazdag nemzet kebelében azonnal palotákat képzelék, minőket Bécsben láttam, mikről Olaszthonban olvastam, s millyeket Pesten képzelek, Haagban sincsenek meg ezek, — ugy látszik, mintha a jólét után törekvő hollandi, midőn a kényelemnek barátja, a fényüzésnek ellensége volna, itt is legnagyobb

privátházak 4—5 ablak szélesek az utczára, itt is az utczáról visz fel a lépcső a földszintre, itt is hosszú szűk folyosók vezetnek a majd mindig fahágcsóhoz, fölmenethez, — ama tágas bejáratok, amaz oszlopos előcsarnokok, széles világos hágcsók Hollandiában hasztalan keresendők — nem tudom, mikor hagyandja el Hollandia architectonicus sajátosságát, de most a kilátás csekély reá, néha a veres falakon ugyan már fejér oszlopok jelennek meg, de ezek még ritkák, tökéletlenek. Különös — merre járok-kelek, az épületek legszebbjei kaszárnyák. Münchennek sok új kaszárnyája van, Stutgartban roppant épület állítatik — kaszárnya. Haagnak legszebb épülete most készül — kaszárnya; hijába, barátim, korunk a béke kora — hadban sátorokat állítunk, békében palotákat emelünk katonáinknak.

Haagnak vannak legszebb sétányai, mellyeket utamban láttam, mi reggel jövénk e fasorok alá, a nap melegen emelkedék ki, de mi a hűs árnyak alatt egészen üdülten jártunk fel s alá, és árnyaiban üdül meg a nép, árnyaiban játszik a gyermek, árnyaiban mulat a játszifju, árnyaiban keres felüdülést a hivatalnok, a művész, az író, árnyaiban a napszámos, ki naponta izzadott munkája terhe alatt, hűs és sötét árnyaiban talán a szabadság bajnoki is sétáltak, — lehet, mert e fák magasak és lombosak, nem néhány évnek szülötti.

Lássátok, barátim, mennyire kiemelem én a fasétákat, talán egy várost sem találék még utamban, mellynek kisebb nagyobb sétánya nem volna.

Utunkban már sokat láttunk, sok országot, várost, várat, intézetet, palotát, házat, egyházat, gyűjteményeket hagyánk el érdekekkel, de nem még olyannal, minővel a haagi curiositások gyűjteményét.

Nagyobb részünknek azon gögös fogalmunk van, mintha az emberiség fejlődése csupán Európában, legfeljebb Ázsia partjain ment volna véghez. S az európai azt hiszi, mintha csak általa élné az emberiség életét, mintha minden, mi czélszerű, mi izletes, mi szép, mi bámulandó, tőle jőne ki, — mintha tudatlanság-, hiányokban szenvedne a világ máshol, mintha az ész csak itt munkálkodnék, máshol heverne, mintha mesterséget, művészetet csak itt értenének — ez egoismus nagyban; az ember sokfélekép önző: — önző mint egyén, önző mint család, mint község tagja, az mint hazafi, önző mint bizonyos elem, bizonyos világrész fia — ez így megy keresztül, mindig ahhoz, mi hozzá közelebb esik, vonatik, arra visz által mindent, mi dicséretes, mi hasznos, — ilyen fogalommal azután különös érzéssel jár az ember ilyen gyűjteményekben, mint a japáni s a chinai gyűjtemények. — Az emberi nem civilisatiójának története különös és érdekes, mi egy lánczolatot teszünk fel s azt mondjuk: aegyptus,

persa, római, görög, arab és keresztény olyan formán, mintha egyik nemzet a másiknak adná által, mit ő szinte egy előbbtől átvett, sokszor tökéletesíté, mint a görög, sokszor megvesztegeté, mint a római, és még inkább a keresztény, így azután megnyugszunk, mert egyik ok a másikat szüli, a lánczot szem szem után képezi. De megvan az emberben a tökély, a fejlődésnek csirája mindenütt a világon, meg a szépnek szeretete úgy, mint a jogé, az igazé, ekkor azután nincs mit csodálkoznunk a chinai, a japani finom bársony- és selyem-szöveteken, mellyekhez csak hasonlókat tudunk csinálni, de nem szebbeket, és nézzétek e szöveteken amaz égő eleven színeket és azoknak gyönyörű változatait, az aranszálak ama művészi használatát, melly most is legnehezebb feladata gyárainknak, vagy nézzétek meg mindent, mi öltözethez tartozik, a kalaptól le egész a sarukig, nézzétek meg az asszonyok ékszerreit, ama szépmunkájú hajtőket, függőket hajról fülről, a karpereczeket, ama fejékeket szelezőket, öltözködési eszközeiket, a kenőcsös szekrényeket, a fésüket, az illatos edényeket; a varró tőkét, nézzétek meg az elefántcsont-, a gyöngyszekrénykéket — nézzétek meg a japaniak famunkáit, nézzétek meg a kártyákat, a schak-eszközöket, a réz-, a papirlámpákat, festő készületeiket, festékeiket, ecseteiket, festékszekrényeket, festvényeiket, szín- és tentatartóikat, s említsem-e

LXXV.

A TENGERT ELŐSZÖR LÁTVA.

Augustus 27.

Nevezetes nap életemben a mai. Egynek egy, másnak más nevezetes napja van — egyik, mert ekkor pillantá meg a leányt, mellynek vizonszerelméhez élte, üdve forradott, másik mert anyját veszíté el; egyik mert ma nevezék ki tanácsosnak, kamarásnak, másik, mert ma ártatlanul szenvedett; egyiknek, mert ötvenéves perét nyeré meg, másik, mert vagyonát néhány percz alatt tűz emészté föl; nekem is nevezetes napom volt ma. Igen, barátim! mit műveltetek ti ma otthon? gyűlésen voltatok, és hoztatok határozatot, mellyet talán ellenségeitek kigúnyolandnak, de mellynek magvai messze elterülnek a jövőben, vagy vitatkoztatok hirlapban, folyóiratban fontos tárgy fölött, mellytől sorsunk függ, melly milliókat emelend föl helyzeteikből, millióknak csillapítandja haragját, irigységét vagy törlendi könyzeit. Isten áldja

kamrásától, macassari kártya, indostani hajpereczek, aranypor-pipa Ashentishes királyától, Bonste néger király ezüst láncza, csiga-nyakék Guinea szigeteiről, egy gyönyörű halhólyag-ing, virágokkal himezve Islandból, és egy még gyönyörűbb köpönyeg, madártollakból, Afrikából, most is csillognak rajta a veres és sárgakék színek, mintha most szakitánának le a madarak szárnyairól, és mindenféle vadak fegyverei, hangszerei, edényei, öltözetei, ékességei.

De mindezt a hollandok magok hordák össze; midőn Ceylont említem, látnom kell a bátor hollandit a tenger hullámi közt, midőn Tombuctoot, Afrika sivatagain és homokjain, és ott Australiában, és Americában; igen, barátim, ez a merész vállalkozó kis nép, melly ha nem is olly hatalmas és vállalkozó, olly hazafi, mint művész most is mint valaha, ezért jártam meg én annyi érdekekkel e ritkaságtárakat.

Megtarták nemzeti emlékeiket is, birják Ruiter fegyvereit, Wilhelm ruháit megöletésekor, a fatalis pisztolyokat és a halálhozó két golyót, Speijk kardját, Tromp admirális mellvasát, van der Werf kardját, Hein admirális pálcáját, és azután, mint szokás, különféle kardok, puskák, órák, gyűrűk, poharak, tálak, edények, csontfaragványok, török és más nevezetességeket, legujabban a széket, melyet Chassé tábornok az antwerpi ostrom alatt használt.

LXXV.

A TENGERT ELŐSZÖR LÁTVA.

Augustus 27.

Nevezetes nap életemben a mai. Egynek egy, másnak más nevezetes napja van — egyik, mert ekkor pillantá meg a leányt, mellynek vizsonszerelméhez élte, üdve forradott, másik mert anyját veszíté el; egyik mert ma nevezék ki tanácsosnak, kamarásnak, másik, mert ma ártatlanul szenvedett; egyiknek, mert ötvenéves perét nyeré meg, másik, mert vagyonát néhány percz alatt tűz emészté föl; nekem is nevezetes napom volt ma. Igen, barátim! mit műveltetek ti ma otthon? gyűlésen voltatok, és hoztatok határozatot, mellyet talán ellenségeitek kigúnyolandnak, de mellynek magvai messze elterülnek a jövőben, vagy vitatkoztatok hirlapban, folyóiratban fontos tárgy fölött, mellytől sorsunk függ, melly milliókat emelend föl helyzeteikből, millióknak csillapitandja haragját, irigységét vagy törlendi könyeit. Isten áldja

meg munkálatitokat, szegény hazánk, ki gondolkozik róla, ha nem saját gyermeki — és épen azok, kiknek kevesebb van, mint hogy a kéjvadászat s több, mint a kenyérgond fosztaná meg időjüket!

Nekem is nevezetes napom volt ma. — Először életemben ma láttam tengert; — mi nem vagyunk gyermekek, kik csigából hallgassuk a tenger zugását, kik anyáinkkal együtt távozó apánkért a parton hullassunk könyeket, mi hegyek és sík lakói vagyunk; a hegyek közt takarmányunkat söpri el az erdei ár, a sikon a szél fedeleinket hordja el, hajóink nem süllyednek a hullámok közt, apáink a béke ölén ágyban hálnak el; hányan láttunk a 14 millió közül tengert!

Ott ültem a sheveningi homoktorlaton, és hallgatám az éjszaki tengerdagály moráját, — a nap áldozóban volt, csillogó szalagot vontak sugárai az apró ezüst hullámokon, és messze, merre nézék, apró vitorlás hajók tünedeztek. Láttam a vitorlát lebegni, ingani a hajót, és ott, hol az égbolt öve a hullámokat csókolá, ott, hol ég és víz összeolvadt, a hajó csak mint kis pont tűnt fel; a patra halásznép csoportozott, keletnek, nyugotnak sivatag homokdombok (Dünen), Haagot fák fedék el előlem. Sheven'ing kis falucska, és a tornyok, mellyek a parton feltünedeztek, kicsik voltak, képzetim e csendes körben csak a tenger végtelenén csüggöttek; nem azt gondolám, miért nem vagyunk mi is tengerparti nép, hogy lennénk

merészek, vállalkozók, hogy ösmernők a világot és ez is ösmerne minket, hogy lennénk nagyobbak, gazdagabbak, — nem ezt gondolám, illy gondolatoktól el kell szoknotok, barátim, ha utazni jöttök, különben keserű lesz utazástok minden lépten, minden nyomon, én ez egyszer csak önmagamban s gondolatimban valék elmerülve; ha én tenger mellett laknám, míg ifju volnék, a hullámokon élnék, mennék oda, hol a folyamok aranyport hordanak, hol a tengereket jégsziklák lepik, hol a nap éget, hol kel, és hol nyugszik, mennék az indus-hoz, a bálványozó, az együgyü, de szenvedélyes négerhez, — mennék a habok zugása közt, és ha eltörödném, tagjaim elaggranának, kijönnék a partokra, nézném, miként kel föl, miként borul el ölében a nap; nézném a fejr vitorlát a sima tükörön, és hallgatnám a zugást a viharokban. Boldog istent kívánnék az elhajózóknak és ifju örömmel fogadnám a megtérőket, és nem gyözném hallgatni a regéket, mellyeket rokonim, barátim beszélencnek, miként szabadultak meg a habokból, miként a tengeri rablóktól, hányok sebesült s hányat sebesítének meg, és így sokat és szüntelen. — Amsterdamban két képet láttam. Egy anyát, midön eltávozó kis matrózfiát megáldja aggodalmak s könyvek közt, másik, midön kissé megbarnult, de megerősödött haza tért fiát fogadja: amott istennek ajánlja, itt örömmel hálátadva, felkiált: „Isten visszaadá őt nekem!”

LXXVI.

HÓLLANDI VIZMUNKÁLATOK, ÉS TÉGLA UTAK.

Csatornák, gátok, lecsapolások, zúgók, szélmalmok, ezek tartoznak a hollandi vízi munkálatokhoz. — Ezeket látni kell, hogy csodálhassa az ember a kitartást, az erőt és szorgalmat.

Más országoknak sok hegyeik vannak, s a népek használván ezeket, felhozzák a mélyből az érczet, köveikből házakat és utakat építenek. Hollandnak vize volt sok, használá a vizeket, és teremte magának érczet, és utat, de mig ez megtörtént, sokat küzdött, és sokat szenvedett e nemzet, — *luctor et emergo* volt jelszava és bebizonyítá ennek igazságát.

Hollandnak földje sokkal mélyebben fekszik a tenger-nél. Innen lön, hogy a folyók Schelde, Maas és Rajna síkjain elterült, a tenger dagálya behatott; azonban e nép egyszer ide e tengerszögbe szorult, el nem hagyá hazáját, de izzadott, mig paradicsommá átalakotá a mocsárt és iszapot, a vad növényeket, a víz fenekét —

gátokat állított a tenger és tavak — harlemi és zuidi tó partjain; ha e gátokat a tengerhullám áttörné, mint 1287-ben—1750-ben, midőn amakkor 80, ekkor 100-ezer ember veszté életét, a gátokat megszélesíté, megmagasítá, és hol ez sem volt elég, ott kőből, vagy faoszlopokból emele gátokat; ilyen gátokat állita folyóinak és most megvan törvényhozása, hogy ezek fenntartására mindenki adózzon, hogy a veszélykor mindenki hol jelenjék meg.

Midőn a tenger dagálya nagy, s vihar úzi a hullámokat, ejjel és nappal örök járnak körül e gátokat, s jeleket adnak, ha nő a vész, ha enged a gát — ekkor meghuzzák a lármarangot, a félelemtett által bátorítatik, — a kormány maga is tart és fizet embereket a segélyhozásra, ezek s mindenik kitűzött helyére rohan, ha nem elég magas a gát, tetejére ujat emelnek, ha nem elég széles, s átszakításától félnek, megtágítatik, megerősítetik, hosszú vitorla-vásznak, szalma- és sásgyékények borítatnak a kül részre, hogy a hullám el ne hordja a földet, vagy hol nincs remény az áttörést meggátlani, a rés mellett félkörű sáncz készítettik, ha a hullámellenség meghódítá a főbástyát, fentartatik az illy sáncz által.

Különös vízmérnöki testület de V a t e r s t a a t ügyel a vizi munkálatok fentartására, — fontos hivatal, az ország léte függ tőle, lakhelyök az ország minden részei-

ben vannak, és éj-nap evvel foglalják el; én, ki e vízi munkálatokról, különösen törvényhozási tekintetben, némi adatokat igyekeztem magamnak szerezni, sem Amsterdam, sem Haagban nem találám egy tagját is e kormányágnak, egyik itt, másik amott dolgozott. — Vannak gátak, mellyek fentartása évenként 70 ezer pengőt kíván, millyen a Helder vagy a valchernszigeti, a nemzet pedig a vízi munkálatokra évenként 5—6, sőt 7 millio forintot is kiad, ezért vannak Hollandiának mocsárok helyett szép zöld rétei, ezért tündéri lakhelyek a vadruczák és büzös halak helyett, ezért szép csatornái a peshedő légrontó mocsárok helyett, s míg nálunk ezrek vesznek el, s majd minden harmadik szenvedő, a Statistica mutatja: Hollandiában legcsekélyebb a halálozás.

Midőn a tenger áráját elzárá, s a folyamoknak szabad lefolyást engede, kiszáritja a tavakat, és a legjobb legkövérebb földeket nyeré. E földeket szántani nem lehet, mert tavaszi olvadás és ár alolról feltolja reájok a vizet, — ezen is segite a hollandi — illy kiszáritott helyen mindenfelé apró árkokat vezetett, mellyek egyikből a másikba szállitják a vizet egy részt, más részt pedig mesgyék a földek között, ezért a barom, melly kívül legel, megmarad ura földjén a nélkül, hogy őriztetnék. Illyen árkok a főárokkal közlekednek, s itt malmok meritik ki a nedvet s tartják szárazon a földeket.

Főremeke Hollandnak mégis a csatornázat marad,

egyik városból a másikig csatornák nyulnak el, ágaznak szét, — a hajó, mely Utrecht csatornáin megrakodik, eljőhet Rotterdam kikötőibe, bassinjaiba, megrakodhatik a boltból és kirakodhatik a boltba, a csatornákon nyárban a hollandi utaz *trekschuiten*, terhet hord hajókon, télben, ha befagy, szánkáz, iringáz rajta, a föld népe szánkára rakja áruit, és a szomszéd helységekből sebesen bekorcsoláz rajtok vagy magát a kisebb hajókat szánokra rakja, vitorlát tűz fölébe, és úgy csuztatja, röpíti inkább a tükörsima jégen. Így, uraim, a hollandi a terhet így szállítja. A hollandi sebesen is szeret utazni, s azért nem mindig s nem minden hollandi választja a *treksuitokat*. Hollandnak, igen jó csinált téglautai vannak mindenfelé szét az országban. Leírom ez utakat, én igen érdekesnek találok Hollandi utait, azért is, hogy próbát merészle tenni, azért is, hogy e próba nem volt hasztalan, de jól kifőzött terv, jól sikerült eredménnyel; ezen utak szélessége 4 meter, valamivel több mint 12 láb, több mint két öl, — azt fogjátok mondani: keskeny; széleik gyephantokkal vannak szegélyezve s így a kitérés, egyik szekértől a másikig, vigyázva, de bátran történik, nagy gyorsposták három személy széles üléseikkel, 12 személyre készített szekereikkel, három egymás mellé fogott lovaikkal akár hányszor, éjjel mint nappal, sebesen eltérnek egymás mellett, — ennek szemtanuja voltam.

A hollandi utalapnak homokot keres, nem agyagot, sem zsiros földet, melly magába szívja s tartja a nedvet, de homokot, melly azt szétszivárogtatja; ha homokot nem talál, akkor 0,30 emelkedésre illyet a földlapon felhordat.

Utját domborún készíti, s ennek 0,15 emelkedést ad, elegendőt, hogy leszivároгjon a víz, elegendőt, hogy kellemetlen ne legyen a kocsizás. Ha tégláinak négyszög métréjét 6 forint*) 60 cent. fizeti, akkor utjának mértföldje 36,963 ftba jő, ha az olcsóbbakat veszi 4 forint 6 cent., akkor 25,553 forintba kerül, és az utóbbi somma az, mellyel utjaikat, mértföldenként fizetik.

Illyen téglautak eltartását rendszeren 24 évre számítják, de ehhez még a kiigazítás is jön, s innen van, hogy a hollandi utakon mindig dolgoznak, a leydenhaagi 8 mértföldnyi utnak évi fentartása 2777 forintba jő, számítva minden három évre egy egész mértföldnek tökéletes kiigazítását.

A téglákra homok borittatik, melly által a dörzsölés enyhítetik, de a hollandi téglák erősségét, keménységét bámulni kell. — Rotterdam mellett hires téglagyárak vannak — nekem az egyik tulajdonosához ajánló levelem volt, s így ő szívesen megmagyaráza mindent nekünk.

*) 1 németalföldi forint = 40 kr. p. p. minden forint pedig 100 centet foglal magában

A téglá iszapból készül a folyamok két partjain, mint sarkantyúk, nádasak állítatnak s a viz a sarkantyú belső kebelébe iszapot hord, s ha egy évben a millio téglá számára kimerítetik, már más évben hord ismét eleget. — Kiemelttévén az iszap, az néhány napig tömegben marad, beboritva gyékényekkel, azután készülnek a téglák, mellyek a földön csak két napig, összerakva azonban két három hétig maradnak, hogy jól kiszáradjanak. Láttuk rakásban a téglákat, de ezek már ekkor annyira megkeményültek, mint sok tégláink, midőn a kemenczéből kivétetnek; ezután jönnek a kemenczékbe: — a tüzelő eszköz kőszénből az alsók bizonyos kékes színt, a középsők sárgát kapnak, a felsők vereset, a két elsőt használják, de már a harmadikat nem utak számára.

A téglak alakja hosszóságban leginkább 6—8, szélességben 3, s így e két mértékben mieinknek fele, magosságban 1 hüvelyknyiek; az ilyen téglák hosszóságukban élivel elrakatnak az utakba, — téglá, mint homok, mindenkor készen áll az ut mellett.

Midőn a csatornák készek voltak, könnyű volt a téglákat mindenfelé szállítani, sőt Hollandia Indiába is küld téglát, mellynek tengeri szállítása semmibe sem kerül, mivel tehernek örömet viszik az üres hajók.

LXXVII.

R O T T E R D A M.

Augustus 28.

Rotterdam a Maas partján áll.

Kikötői nagyok, pompások, utczái szélesek, nagy-szerűek, mozgalma elég — a házak még mindig holland caractert hordanak magokon, itt is csatornák keresztül szeldelik a várost, s e csatornákon itt még nagyobb az élet, mint az amsterdamiakon. — Quaijén szép fasor vezet végig, Rotterdam kereskedése Hollandban második.

Megnézők Lörincz templomát a de Grootte kerket az 1472-ben és így a german izlés utolsó élte szakában készültet; a hollandi városok nem mutathatnak valami classicus művet e tekintetben, miket birnak, azok pusztá fejér falak belül, téglarakványok kívül, oltárokat, szobrokat, képeket, ablakokat a néproham mind összezúzott, és most megszűnék az áhítatosság; feltett kalappal jár, csacsog, pajzánkodik a nép, s nagy lön számára a belső tér, s a templom

melly fő s mellékhajóival egy volt, s mellyet a buzgalmas nép megtöltött, el vannak különözve; itt tanítást adnak, itt predikálnak, itt házasítanak stb. itt egy, itt más tömeg áll, a templomok megüresülnek; az emberek megvannak, sőt megszaporoztak, de az egyházpolgárok száma naponként fogy. A hollandiak szélesre építik egyházaikat, ezt tevék a rajnai németek is, de ezek azt több hajókra oszták fel, és ez új érdeket, új életet kölcsönzött a bájos építészetnek, a hollandiak kőboltozatokat nem tudának alkotni, s azért fából készíték azokat, azt a kecsét, azt az aethericus művet, mit rajnai templomokban látni, itt hasztalan keresitek — falmassák kívül romladozva, belül bemázolva fejrre, deszkaboltozat, mind ezek izetlen utánzások, becsnélküli építmények; — de költői ihlet nélkül mégsem hagyandjátok el, minden egyház mutatja egyik vagy másik tengeri hős emlékét, és e hősök majd mind éltoket adák honjukért; itt a groote kerkben Van Brakel és Kortenaer síremléke áll, amaz 1690. július 16-án esett el a francia háborúban, ez csatában veszté szemét és jobb kezét, a felírás ezt mondja róla:

A Maas bajnoka szemén és jobb kezén megsebesülve.

És mégis a kormány szeme, a hon kara.

A nagy Kortenaer az ellenség naszád félelme.

A Sund felnyitója nyugszik e sírban.

Lássátok, barátim majd minden egyház rejt egy illy admirális sírját, s majd mindenik éltét csatában veszíté. A hon, melly illy fiakat szül, kell, hogy boldog és hatalmas, erős és gazdag legyen, a hon, mellyért annyi élet áldoztatik, kell, hogy független maradjon.

Erasmus ércszobrát minden utazó megnézi; a nép azt mondja, hogy Erasmus valahányszor éjfélt ütni halja: nagy könyvében egy levelet fordít.

E kis föld mennyi nagy ember szülője, embereké, kik által nemcsak e parányi tengerszög, de a világ nyert!

Rotterdamból gözösön jövénk Antwerpbe a Maason — a Maasnak Flakke és Kramer nyilatin — a keleti és nyugoti Schelde torkolaton, és a Scheldén magán. Utunk sokszor megkeskenyült, sokszor megszélesült, mint széles tó, vagy mint tengerszorulat és mi szétekintve, láttunk üres partokat, kis városokat, és azt gondolók tán tavakon úszunk és vad folyókon; mellyek lakosai vadéletet élnek. A keleti Schelde torkolaton, a sima partokon 10 — 12 tengeri bornyút láttunk.

Egész nap a hajón voltunk, s mig változat nélkül egyik ágból a másikba átevezénk, mig partjaikon nád és sás lengé előnkbe; leszállá az est és Holland határi a kedves Holland határi eltüntek szemeink elől.

Isten veled bátrak hazája!

LXXVII.

BRÜSSELI MŰKIÁLLITÁS.

„Au bord de l'onde rapide une jeune fille mouillait legazon de se larmes et jetait de fleurs au courant: Mon père, soupirait elle, mon père chéri et vous mon frère, venez à moi“ — ha egyszerüen elmondjuk e néhány szót, mégis mi bájosan tapadnak érzeményeink a képhez; ha pedig költő jönne, ki végig rezgetné hárfája hurjait ez édes szavak tárgyán, ki leírná az ifju leány igéző arczát és arczán a részvétgerjesztő fájdalmát, leírná a habot, melly ezüst pilláival ömleng, s a szelet, melly a habot üzi, s a virágot, mellyet az ifju leány a habba szór, s a könyvet, melly ottan elvegyül, és csendes hangokban elnyögné a sohajt. „Atyám, — sohajtana — édes jó atyám és te testvérem jertek hozzám!“ ha ezt hatalmas ömlengéssel egy Bürgeri vagy Vörösmarty lant elzengené: melly édes érzelmekre olvadnánk fel, mennyire osztanók az árva kínjait! Én, barátim, e szavak tárgyát láttam.

Mit a költő lángelméje magas röple után elzengene, azt a szobrász vésőjétől hideg márványba melegen belehelve szemlélém. — Ott ült meztelen az árva leány, ott a tengerparton, előtte habok czikáztak, arczán bú, kezében megszaggatott koszoru, a szobrász többet vissza nem adhatott; de a leány lecsüggeszté fejét, a leánybúsan tekint alá és e bú elpanaszolja, hogy atyját s testvérét a habok nyelék el, mellyekbe a virágkoszorút szórja, mintha a hantra szórná, melly fedné a kedves hamvakat; a habokban eluszik a virág, miként eluszik a tetem, mellyet elnyelének. Illyen Geefsnek műve: az árva halaszleány.

A kis Amor egész ártatlansággal szép szárnyait metszi — e szárnyak legszebb diszeid; miért metszed el azokat, kis Amor? — a kis gyermek egész komolysággal elmettzi szárnyait. Mi gyönyörű, mi költői gondolat!

És az álom!

Álmodni mindenki szokott, és az álmak csalni szoktak; a gyermek álmában szép ruhát kap és sok játékot, a leány szerelmesének hűségét, a férfi gazdaságot, dicsőséget, az ősz gyermekkorának álmodja álmait, — s mi a legbájosabb, legköltőibb ez álmok közt? a gyermek álmai szűkek, a férfié szintelenek, az aggé hervatagok; de ki álmában rózsaszinben nézi a világot, ki keblével az egész világot átölelné, ki azt hiszi: a leány hű, a barát szilárd, az ember őszinte, háladatos, ki honától elismerést, nemzetétől igazságot, a néptől ingatlan

kegyet vár: ez az ifju, és ez ifjunak álmát választá a szobrász.

Egyik karjával egy genius ölére dől az ifju, s kezére bocsájtja szép, fürtös fejét — álmodik! mit álmodik mást, mint ifju álmokat, mosolygva néz fölfelé s mosolya a szép geniusnak mosolyával találkozik, s e két gyöngéd mosolyban leirhatlan báj rejtez — e genius a remény, — bár tartna álmai után is e mosoly örökké! de e szép genius örökké édes álmokban ringatandja el, s mig ez így tart, édes álmok, csalt ébredés, elhanyaglik a kor, letűnik az élet.

Szép három mű!

Ha e költői három darabhoz képzeljük a rajzot, a finom vésőt, a kifejezések édes andalgó, de mégis elég mély jellemét, a művészi kivitelt.

Láttam sok szoborművet, s mert ugy tanítanak, csudálám rajtok a művészi tökélyt, — de nem szerettem meg egyet sem. Küzdő Theseus, Minerva, Venus, Diana, Ariadne, három gráciák, satyrák, faunusok, nymphák szép szobrok lehetnek; de nem mutat-e bizonyos rabságra, bizonyos szegénységre az eszmében, képzetben, korunkban is örökké mythológiát utánozni? — fog-e bennünket lelkesíteni egy Diana ebeivel, Hercules nagy botjával, egy faunus sipjával stb.? nem fog, — s ime itt az ok, miért annyi középszerű mű az atelierekben; Ho-

mer lefordítása szép németben, angolban, de én angolban Schakspeart s Byront, németben Rückertet és Schillert, és nem a német s angol Homert keresem; — mutatja a történet: az emberek akkor teremnének nagyot, s halhatatlant, midőn a régiek ösvényéről letértek, s lángelmék sugallásainak engedék át magokat. Philippos azért veré meg ellenségeit, mert a hadviselés új nemét találá fel, így XIV. Lajos, így Napoleon; mi pyramiseket, Acropolist, Pantheonokat amphitheatrumokat nem fogunk többé építeni, de gőzöscink néhány nap alatt a világ más felére érnek, de kikötőink ezer és ezer hajókat fogadnak öbleikbe.

Ahhoz, hogy nagyot teremtsünk, buzgalom, belszerem szükség a tárgyhoz; a művésznak, midőn elméje magas röptét követi, lelkesülve kell lenni mély érzelem s mély tárgyszeretet által. Sokan a művészt, mint égben függő aethericus lényt képzelik, — ki akarják belőle facsarni az embert, a polgárt, a hazafit, az emberbarátot. És azután Werther mellett megszülemlik Iphigenia, és a középkor szent képei mellett a sok szent képe korunknak: — hagyjátok a művészt saját sugallati után, saját genialitása után, és ekkor fog csudálandó műveket teremteni.

E szolgálai utánzásnak leginkább a szobrászat volt eddigelé alávetve, de alig is tud középszerűsége kötelékeiből kibontakozni; de én melegen üdvözlöm Geefs mű-

veit, melegen Simonis dobját beszakasztó, Jehotte ebbel játszó gyermekét.

Ez elv mutatkozik a képkítétnél is.

Legjobbak a képek, mellyek a történet, vagy a napi élet jeleneteiből meritvék; legjobbak, hol látható, hogy a festő nemcsak mint művész, de mint honpolgár, családfő dolgozott.

Azt mondják: a művész független; nem szabad eszközzé alacsonyulni semmi céloknek, — véleményem: van egy cél, melly alá alacsonyulni kell mindennek, s ez az emberiség javának célja. Azt mondják: művésznek csak szépet kell tekinteni; véleményem: kimondott céloknak ez egy szabály által igen csekély részben felelhetni meg. Nem! művésznek a főcélra közelebb ható célokat is kell előmozdítani.

Zengjen dalt, hősit és lélekemelőt, s ne zengje Venusnak szerelmét, — a vallásról, a szabadság lapjairól, és ne Jupitert és ne Sámson; ha látja, hogy a buzgalom csügged s a nemzet hanyatlik, magas szó és a magas ecset és véső után induland a kor, és követendi a művészt, nem száraz méllánylat-, de belső hálaérzet-s meleg elismeréssel, a dicsőség oltárához; ha nem egyeztek ezekben, azt mondom: az elvben különbözünk, — ti azt állítjátok: a művész legyen független.

Én azt mondom: hódoljon a végcélnak szolgailag.
Művészt, ki ezt teszi, melegen ölelem, ki amaszt,
kalapot emelek előtte, és tovább megyek megilletet-
lenül.

AZ IDÉZETEK MAGYARÁZATA.

- 6 lap. Gestern vormittags stb.
Tegnap reggel a kerület és városi törvényszéken nyílt ajtók mellett az összegyűlt tanácsban egy egyén által bocsánatkérés történt ő felségének a királynak képe előtt, felségsértés miatt, állva. — Az elítélt szabad lábon pereltetett meg, s még két hónapi fogságot kell kiállania.
- 51 lap. Wäret ihr auch stb.
Volnátok ti is velünk — kik engem a távolban szerettek, magányosan elszórva tőlem a hon kebelén, kiket boldog órákban kémlelő lelkem talált. oh! akkor gunyhókat építenénk itt a barátságunk — örökké laknánk itt, örökké! az árnyas erdő egyházakká változnék által s ama völgy Elysiummá.
- 61 lap. Seven weary up — hill stb.
Hét nehéz mérföldet jöttünk fölfelé,
Látni a lenyugvó napot;
Haragosan s borúsan tünt le ágyába cz,
Haragosan s borúsan távozánk mi,
Kilencz álmatlan éji órát tölténk
A kelő napot látni:
Haragosan s horúsan kelt ismét,
Haragosan s borúsan távozánk mi,
- 132 lap. Mon lac stb.
Az én tóm az első.
- 139 lap. Mon coeur stb.
Szívem itt, szellemem mindenütt.
- 156 lap. Delenda Carthago.
Le kell törölni Carthágot.

156 lap. Dic te vidisse stb.

Mondd, hogy láttad Cajus Mariust a nagy Carthago romjain
ülve.

„ „ Alaric trepidam stb.

Alaric a reszkető Rómát ostromolja, zaklatja s betör.

174 lap. Oh! la muse stb.

Oh, a musa — tartozik a védtelen népeknek,
Felejték akkor szerelmet, családot, gyermeket,
A gyöngéd dalokat, a boldog nyugidót,
S lantomra érczhurt füzök.

192 lap. Das Wasser stb.

A víz zajlott, a víz áradt,
Mezetlen lábát mosta,
Keble dagadt, olly sovárgva,
Mint üdvteljes szerelmesénél
Ez szólt hozzá, ez énekelt.

— — — — —

Ekkor veszve lön;
Félig ez vont a, félig ez hajlott oda,
És többé soha nem láttatott.

197 lap. Un peuple stb.

Egy nép mindig könnyebben tud tűrni, mint magát megalázni.

236 lap. Monsier, monsieur stb.

Uram, uram, ön franczia — oh a francziák — — hadat az egész
világnak; bravo — bravo, Napoleon. Megvallom, tetszett az
izgatás — Frankhon nagy e nemes nemzetek emlékeiben és
reményeiben. És az egész Rajnapart szeret, mondhatnám, vár
bennünket.

241 lap. An. MDCCCXII. stb.

Nevezetes, az oroszok elleni táborzás által. Doazan Gyula
praefectoratusa alatt. — Látva és helybehagyva általunk Co-
blencz városa orosz kormányzója által.

317 lap. Au bord de l'onde stb.

A ragadó folyam partján egy ifju lány könyeivel öntözé a füvet
s virágot szórt a habba; atyám, sohajtott, kedves atyám és
te bátyám, jertek hozzám!